Th. Düring.

E. K. Rand
1920

Th. Düring.

E. K. Rand

1920

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

EDITIONEM PRIMAM CURAVIT

GUILELMUS WEISSENBORN.

EDITIO ALTERA, QUAM CURAVIT

MAURITIUS MÜLLER.

PARS III. FASC. I.

LIB. XXIV—XXVI.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCIII.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXIV.

PERIOCHA LIBRI XXIV.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cuius pater Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit servorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo, Macedonum regi, bellum indictum est, qui ad Apolloniam nocturno proelio oppressus fugatusque *in* Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum M. Valerius praetor missus. res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet, a quibus Syphax, rex Numidiae, in amicitiam adscitus, qui a Masinissa, Massyliorum rege, pro Carthaginiensibus pugnante victus in Hispaniam ad Scipionem cum magna manu transiit contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. [Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt, quorum auxiliis adscitis tunc primum mercennarium militem Romana castra habuerunt.]

I. Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno 1
adiutoribus et ducibus Bruttiis Graecas urbes temptavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Regium primum temptatum est dies- 2
que aliquot ibi nequiquam absumpti. interim Locrenses frumentum lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hosti-

bus esset, et in dies maior omnibus portis multitudo
3 effundi; postremo ii modo relicti in urbe erant, qui
reficere muros *ac* portas telaque in propugnacula con-
4 gerere cogebantur. in permixtam omnium aetatium
ordinumque multitudinem et vagantem in agris magna
ex parte inermem Hamilcar Poenus equites emisit, qui,
violare quemquam vetiti, tantum ut ab urbe exclude-
5 rent fuga dissipatos, turmas obiecere. dux ipse loco
superiore capto, unde agros urbem*que* posset conspi-
cere, Bruttiorum cohortem adire muros atque evocare
principes Locrensium ad conloquium iussit et polli-
centes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tra-
6 dendam. Bruttiis in conloquio nullius rei primo fides
est; deinde, ut Poenus apparuit in collibus et refugientes
pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium
esse adferebant, tum metu victi consulturos se populum
7 responderunt. advocataque extemplo contione cum et
levissimus quisque novas res novamque societatem
mallent et, quorum propinqui extra urbem interclusi
ab hostibus erant, velut obsidibus datis pigneratos
8 haberent animos, pauci magis taciti probarent constan-
tem fidem quam probatam tueri auderent, haud dubio
9 in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio
praefecto praesidii quique cum eo milites Romani erant,
clam in portum deductis atque impositis in navis, ut
Regium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea con-
dicione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in
10 urbem acceperunt. cuius rei prope non servata fides
deditis est, cum Poenus dolo dimissum Romanum in-
11 cusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. in-
secuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus
morari aut deferre naves in terram posset. et eos quidem,
quos sequebantur, non sunt adepti; alias a Messana
12 traicientis freto Regium naves conspexerunt. milites
erant Romani a Claudio praetore missi ad obtinendam
urbem praesidio. itaque Regio extemplo abscessum est.
13 Locrensibus iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis

legibus viverent, urbs pateret Poenis, portus in potesta-
tem Locrensium esset, societas eo iure staret, ut Poe-
nus Locrensem Locrensisque Poenum pace ac bello
iuvaret.

II. Sic a freto Poeni reducti frementibus Bruttiis, 1
quod Regium ac Locros, quas urbes direpturos se de-
stinaverant, intactas reliquissent. itaque per se ipsi 2
conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim mili-
bus ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam 3
et ipsam urbem et maritimam, plurimum accessurum
opibus, si in ora maris urbem ac portum moenibus
validam tenuissent, credentes. ea cura angebat, quod 4
neque non accersere ad auxilium Poenos satis audebant,
ne quid non pro sociis egisse viderentur, et, si Poenus
rursus magis arbiter pacis quam adiutor belli fuisset,
ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra
pugnaretur. itaque optimum visum est ad Hannibalem 5
mitti legatos caverique ab eo, ut receptus Croto Brut-
tiorum esset. Hannibal cum praesentium eam consul- 6
tationem esse respondisset *et* ad Hannonem eos reiecis-
set, ab Hannone nihil certi ablatum. nec enim diripi 7
volebat nobilem atque opulentam urbem et sperabat,
cum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare nec
iuvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad
se defecturos. Crotone nec consilium unum inter po- 8
pulares nec voluntas erat: unus velut morbus invaserat
omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dis-
sentirent, senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos
rem traheret. eam dissensionem in urbe perfuga nun- 9
tiat Bruttiis: Aristomachum esse principem plebis tra-
dendaeque auctorem urbis, et in vasta urbe lateque
moenibus disiectis raras stationes custodiasque sena-
torum esse; quacumque custodiant plebis homines, ea
patere aditum. auctore ac duce perfuga Bruttii corona 10
cinxerunt urbem acceptique ab plebe primo impetu
omnem praeter arcem cepere. arcem optimates tene- 11
bant praeparato iam ante ad talem casum perfugio.

eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non
Bruttiis auctor urbis tradendae fuisset.

1 III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duo-
decim milia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam
2 adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars
dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat,
extra frequentia tectis loca praeterfluebat, et arx *erat*
3 procul eis, quae habitabantur. sex milia aberat ab
urbe nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniae
4 Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi fre-
quenti silva et proceris abietis arboribus saeptus laeta
in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deae
5 pecus pascebatur sine ullo pastore; separatimque greges
sui cuiusque generis nocte remeabant ad stabula, num-
quam insidiis ferarum, non fraude violati hominum.
6 magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque
inde aurea solida facta et sacrata est; inclitumque
7 templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. ac
miracula aliqua adfingunt, ut plerumque tam insignibus
locis. fama est aram esse in vestibulo templi, cuius
8 cinerem nullus umquam moveat ventus. sed arx Cro-
tonis una parte imminens mari, altera vergente in
agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea
et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio
9 Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. ea tum arce
satis, ut videbatur, tuta Crotoniatum optimates tene-
bant se, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe
10 sua. postremo Bruttii, cum suis viribus inexpugnabilem
viderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxilium
11 inplorant. is *his* condicionibus ad deditionem compel-
lere Crotoniates conatus, ut coloniam Bruttiorum eo
deduci antiquamque frequentiam recipere vastam ac
desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem
12 praeter Aristomachum movit. morituros se adfirma-
bant citius quam inmixti Bruttiis in alienos ritus,
mores legesque ac mox linguam etiam verterentur.
13 Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem

satis valebat nec, sicut urbem prodiderat, locum pro-
dendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Lo- 14
crenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem
intrassent, persuadent, ut traduci se Locros paterentur
nec ultima experiri vellent. iam hoc ut sibi liceret, 15
impetraverant et ab Hannibale missis ad id ipsum
legatis. ita Crotone excessum est, deductique Croto-
niatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis mul-
titudo abeunt. — In Apulia ne hiems quidem quieta 16
inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sem-
pronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat.
inter eos levia proelia ex occasione aut opportunitate 17
huius aut illius partis oriebantur, meliorque eis Ro-
manus et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors 1
Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem eius
translatum, puerum vixdum libertatem, nedum domi-
nationem modice laturum. eam aetatem, id ingenium 2
tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia
acceperunt. quae ita futura cernens Hiero ultima se-
necta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne
sub dominatu puerili per ludibrium bonis artibus par-
tum firmatumque interiret regnum. huic consilio eius 3
summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum
futurum ratae, regimen rerum omnium penes se viros-
que suos Adra*nodorum et Zoippum*, *qui Syracusa*norum
primi relinquebantur. non facile erat nonagensimum 4
iam agenti annum, circumsesso dies noctesque mulie-
bribus blanditiis, liberare animum et convertere ad
publicam *a* privata curam. itaque tutores modo quin- 5
decim puero relinquit, quos precatus est moriens, ut
fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab
se cultam inviolatam servarent iuvenemque suis potissi-
mum vestigiis insistere vellent *et* disciplinae, in qua
eductus esset. haec mandata. cum expirasset, tutores 6
testamento prolato pueroque in contionem producto —
erat autem quindecim tum ferme annorum — paucis, 7

qui per contionem ad excitandos clamores dispositi
erant, adprobantibus testamentum, ceteris velut patre
amisso in orba civitate omnia timentibus *munus susci-*
8 *piunt.* funus fit regium, magis amore civium et cari-
9 tate quam cura suorum celebre. brevi deinde ceteros
tutores summovet Adranodorus, iuvenem iam esse dicti-
tans Hieronymum ac regni potentem; deponendoque
tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in se
unum omnium vires convertit.

1 V. Vix quidem vel bono moderatoque regi facilis
erat favor apud Syracusanos succedenti tantae caritati
2 Hieronis; verum enim vero Hieronymus, velut suis
vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim
3 conspectu omnia quam disparia essent ostendit. nam
qui per tot annos Hieronem filiumque eius Gelonem
nec vestis habitu nec alio ullo insigni differentes a
4 ceteris civibus vidissent, ei conspexere purpuram ac dia-
dema ac satellites armatos quadrigisque etiam alborum
equorum interdum ex regia procedentem more Dionysi
5 tyranni. hunc tam superbum apparatum habitumque
convenientes sequebantur contemptus omnium homi-
num, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus
non alienis modo sed tutoribus etiam, libidines novae,
6 inhumana crudelitas. itaque tantus omnis terror in-
vaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria
7 aut fuga praeverterent metum suppliciorum. tres ex
iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat,
Adranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso
quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audie-
8 bantur; tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso
ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum
9 in se convertebant animum adulescentis, cum coniuratio
in tyranni caput facta indicatur per Callonem quen-
dam, aequalem Hieronymi et iam inde a puero in
10 omnia familiaria iura adsuetum. index unum ex con-
iuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare
potuit; qui conprensus extemplo traditusque Adranodoro

torquendus de se ipse haud cunctanter fassus conscios
celabat. postremo, cum omnibus intolerandis patientiae 11
humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simu-
lans avertit ab consciis in insontes indicium, Thraso- 12
nem esse auctorem consilii mentitus, — nec nisi tam
potenti duce confisos rem tantam ausuros *fuisse* —,
socios ignobiles quosdam viros ab latere tyranni, quorum 13
capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque oc-
currere. maxime animo tyranni credibile indicium
Thraso nominatus fecit; itaque extemplo traditur ad
supplicium, adiectique poenae ceteri iuxta insontes.
consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, 14
aut latuit aut fugit; tantum illis in virtute ac fide
Theodoti fiduciae fuit tantumque ipsi Theodoto virium
ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis socie- 1
tatis erat, Thrasone sublato e medio extemplo haud
dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hanni- 2
balem missi ac remissi ab eo cum Hannibale nobili
adulescente Hippocrates et Epicydes, nati Carthagine,
sed oriundi ab Syracusis exule avo, Poeni ipsi materno
genere. per hos iuncta societas Hannibali ac Syra- 3
cusano tyranno; nec invito Hannibale apud tyrannum
manserunt. Appius Claudius praetor, cuius Sicilia pro- 4
vincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hiero-
nymum misit. qui cum sese ad renovandam societatem,
quae cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium
auditi dimissique sunt ab quaerente per iocum Hiero-
nymo, quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset;
vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare; velle, 5
quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur,
consilium capiat. Romani, cum serio legationes audire 6
coepisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito
magis eo quam rogato, ne fidem temere mutaret, pro-
ficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad 7
foedus ex societate cum Hannibale pacta faciendum.
convenit, ut, cum Romanos Sicilia expulissent — id

autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent —,
Himera amnis, qui ferme dividit *insulam*, finis regni
8 Syracusani ac Punici imperii esset. aliam deinde in-
flatus adsentationibus eorum, qui eum non Hieronis
tantum sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, iubebant
meminisse, legationem misit, qua aecum censebat Si-
cilia sibi omni cedi, Italiae imperium proprium quaeri
9 Carthaginiensi populo. hanc levitatem ac iactationem
animi neque mirabantur in iuvene furioso neque argue-
1 bant, dummodo averterent eum ab Romanis. VII. Sed
omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. nam cum
praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis mili-
bus armatorum ad temptandas urbes, quae praesidiis
2 tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero
omni exercitu — erant autem ad quindecim milia
3 peditum equitumque — profectus erat, liberas aedis
coniurati — et omnes forte militabant — imminentes
viae angustae, qua descendere ad forum rex solebat,
4 sumpserunt. ibi cum instructi armatique ceteri transi-
tum expectantes starent, uni ex eis — Dinomeni fuit
nomen —, quia custos corporis erat, partes datae sunt,
— ut, cum adpropinquaret ianuae rex, per causam ali-
quam in angustiis sustineret ab tergo agmen. ita ut
5 convenerat factum est. tamquam laxaret elatum pedem
ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes tantum
intervalli fecit, ut, cum in praetereuntem sine armatis
regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vul-
6 neribus quam succurri posset. clamore et tumultu
audito in Dinomenem iam haud dubie obstantem tela
coniciuntur, inter quae tamen duobus acceptis vulne-
7 ribus evasit. fuga satellitum, ut iacentem videre regem,
facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem
— laetam libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccu-
8 panda Adranodori regiorumque aliorum consilia. in-
certo rerum statu Ap. Claudius bellum oriens ex propin-
quo cum cerneret, senatum litteris certiorem fecit
Siciliam Carthaginiensi populo et Hannibali conciliari;

ipse adversus Syracusana consilia *ad* provinciae regni- 9
que fines omnia convertit praesidia.

Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus 10
Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium,
communiit praesidiumque inposuit. inde Romam comi- 11
tiorum causa veniens in eum quem primum diem co-
mitialem habuit comitia edixit atque ex itinere praeter
urbem in campum descendit. eo die cum sors praero- 12
gativae Aniensi iuniorum exisset, eaque T. Otacilium
M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius
silentio facto tali oratione est usus: VIII. "Si aut 1
pacem in Italia aut *id* bellum eumque hostem habere-
mus, in quo neglegentiae laxior locus esset, qui vestris
studiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis,
honores adfertis, moram ullam offerret, is mihi parum
meminisse videretur ve*strae* libertatis; sed cum in hoc 2
bello, in hoc hoste numquam ab ullo duce sine in-
genti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua
in aciem armati descenditis, inire suffragium ad crean-
dos consules decet et sibi sic quemque dicere: 'Hanni-
bali imperatori parem consulem nomino.' hoc anno 3
ad Capuam Vibellio Taureae, Campano summo equiti,
provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius
est oppositus. adversus Gallum quondam provocantem 4
in ponte Anienis T. Manlium fidentem et animo et
viribus misere maiores nostri. eandem causam haud 5
multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio
non diffideretur adversus similiter provocantem arma
capienti Gallum ad certamen. quem ad modum pedites 6
equitesque optamus ut validiores, si minus, ut pares
hosti habeamus, ita duci hostium parem imperatorem
quaeramus. cum, qui est summus in civitate dux, eum 7
legerimus, tamen repente lectus, in annum creatus ad-
versus veterem ac perpetuum imperatorem compara-
bitur, nullis neque temporis nec iuris inclusum angustiis,
quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora
postulabunt belli; nobis autem in apparatu ipso ac 8

9 tantum incohantibus res annus circumagitur. quoniam,
quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum,
restat, ut pauca de eis, in quos praerogativae favor
10 inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est
Quirinalis, quem neque mittere a sacris neque retinere
possumus, ut non deum aut belli deseramus curam.
11 Otacilius sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos
habet; ceterum non ea vestra in me maioresque meos
merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus
12 rem publicam habeam. quilibet nautarum vectorum-
que tranquillo mari gubernare potest; ubi saeva orta
tempestas est ac turbato mari rapitur vento navis, tum
13 viro et gubernatore opus est. non tranquillo naviga-
mus, sed iam aliquot procellis submersi paene sumus;
itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura pro-
videndum ac praecavendum vobis est. in minore te
experti, T. Otacili, re sumus; haud sane, cur ad maiora
14 tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. classem hoc
anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa paravimus,
ut Africae oram popularetur, ut tuta nobis Italiae litora
essent, ante omnia ne supplementum cum stipendio
commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur.
15 create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia haec,
sed si aliquid eorum rei publicae praestitit. sin autem
te classem obtinente adiumenta *omnia belli* velut pacato
mari navibus Hannibali tuta atque integra ab domo
16 venerunt, si ora Italiae infestior hoc anno quam Africae
fuit, quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hanni-
17 bali hosti opponamus? si consul esses, dictatorem
dicendum exemplo maiorum nostrum censeremus, nec
tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana
meliorem bello haberi quam te. magis nullius interest
quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus,
18 sub quo concidas. ego magnopere suadeo *moneo*que,
eodem animo, quo, si stantibus vobis in acie armatis
repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu
19 atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis,

quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum
edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura mili-
tent. lacus Trasumennus et Cannae tristia ad recorda- 20
tionem exempla, sed ad praecavendas similes *clades*
utilia documento sunt. praeco, Aniensem iuniorum in
suffragium revoca." IX. Cum T. Otacilius ferociter 1
eum continuare consulatum velle vociferaretur atque
obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit et,
quia in urbem non inierat protinus in campum ex 2
itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fasces
praeferri. interim praerogativa suffragium init, creati- 3
que in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M.
Marcellus tertium. eosdem consules ceterae centuriae
sine variatione ulla dixerunt. et praetor unus refectus 4
Q. Fulvius Flaccus, novi alii creati, T. Otacilius Crassus
iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis
erat, P. Cornelius Lentulus. comitiis praetorum per- 5
fectis senatus consultum factum, ut Q. Fulvio extra
ordinem urbana provincia esset, isque potissimum con-
sulibus ad bellum profectis urbi praeesset. — Aquae 6
magnae bis eo anno fuerunt, Tiberisque agros inun-
davit cum magna strage tectorum pecorumque et homi-
num pernicie.

Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maxi- 7
mus quartum M. Claudius Marcellus tertium consulatum
ineuntes plus solito converterant in se civitatis animos;
multis enim annis tale consulum par non fuerat. re- 8
ferebant senes sic Maximum Rullum cum P. Decio ad
bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque
adversus Samnites Bruttiosque et Lucanum cum Taren-
tino populum consules declaratos. absens Marcellus 9
consul creatus, cum ad exercitum esset; praesenti Fabio
atque ipso comitia habente consulatus continuatus.
tempus ac necessitas belli ac discrimen summae rerum 10
faciebant, ne quis aut in *eam rem* exemplum exquireret
aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet;
quin laudabant potius magnitudinem animi, quod cum 11

summo imperatore esse opus reì publicae sciret seque
eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua
ex *ea* re oreretur, quam utilitatem rei publicae fecisset.
1 X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus
2 in Capitolio est habitus, decretumque omnium primum,
ut consules sortirentur conpararentve inter se, uter
censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exer-
3 citum proficisceretur. prorogatum deinde imperium
omnibus, qui ad exercitus erant, iussique in provinciis
manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exer-
citu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pom-
4 ponius in Gallico, et praetores prioris anni pro prae-
toribus Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad
Brundisium orae maritimae intentus adversus omnes
5 motus Philippi Macedonum regis praeesset; P. Cornelio
Lentulo praetori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio
classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore
anno habuisset.
6 Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quae quo
magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura
nuntiabantur: Lanuvi in aede intus Sospitae Iunonis
7 corvos nidum fecisse; in Apulia palmam viridem arsisse;
Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum visum;
et Calibus creta et Romae in foro bovario sanguine
8 pluvisse; et in vico Insteio fontem sub terra tanta vi
aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco
9 erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit; tacta
de caelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo
Vulcani, arcem in Sabinis publicamque viam, murum
10 ac portam Gabiis. iam alia vulgata miracula erant:
hastam Martis Praeneste sua sponte promotam; bovem
in Sicilia locutum; infantem *in* utero matris in Mar-
rucinis "io triumphe" clamasse; ex muliere Spoleti
virum factum; Hadriae aram in caelo speciesque homi-
11 num circum eam cum candida veste visas esse. quin
Romae quoque in ipsa urbe secundum apum examen in
foro visum[, quod mirabile est, quia rarum,] adfirmantes

quidam legiones se armatas in Ianiculo videre con-
citaverunt civitatem ad arma, cum qui in Ianiculo 12
essent, negarent quemquam ibi praeter adsuetos collis
eius cultores adparuisse. haec prodigia hostiis maiori- 13
bus procurata sunt ex haruspicum responso, et suppli-
catio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent,
indicta est.

XI. Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, 1
de re publica belloque gerendo et quantum copiarum
et ubi quaeque essent, consules ad senatum rettulerunt.
duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas con- 2
sules sibi sumere, binis Galliam Siciliamque ac Sar-
diniam obtineri; duabus Q. Fabium praetorem Apuliae, 3
duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam prae-
esse; singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum et
M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui; duas
urbi praesidio esse. hic ut numerus legionum explere- 4
tur, sex novae legiones erant scribendae. eas primo 5
quoque tempore consules scribere iussi et classem
parare, ut cum eis navibus, quae pro Calabriae litoribus
in statione essent, centum quinquaginta longarum classis
navium eo anno expleretur. dilectu habito et centum 6
navibus novis deductis Q. Fabius comitia censoribus
creandis habuit; creati M. Atilius Regulus et P. Furius
Philus.

Cum increbresceret rumor bellum in Sicilia esse, 7
T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. cum
deessent nautae, consules ex senatus consulto edixerunt,
ut, qui L. Aemilio C. Flaminio censoribus milibus aeris
quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usque
ad centum milia, aut cui postea tanta res esset facta,
nautam unum cum sex mensum stipendio daret; qui 8
supra centum milia usque ad trecenta, tris nautas cum
stipendio annuo; qui supra trecenta usque ad deciens
aeris, quinque nautas; qui supra deciens, septem; sena-
tores octo nautas cum annuo stipendio darent. ex hoc 9
edicto dati nautae armati instructique ab dominis cum

triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata inpensa paratis conpleretur.

1 XII. Hic maior solito adparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni
2 Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos
3 esse. id quia tam trepide nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit.
4 inde Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa, ut temptaret
5 Puteolos quodque ibi praesidium erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum et regredi in Campaniam adlatum est, nec die nec nocte inter-
6 misso itinere ad exercitum redit et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem — is filius consulis erat — *ad* Luceriam Gracchho
7 succedere iubet. in Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius,
8 qui maritimae orae reique navali praeesset. et ceteri in suas quisque provincias profecti; et quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priori anno, regiones obtinuerunt.

1 XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasumennum lacum partim ad Cannas capti dimissique domos cum eadem comitate, qua usus ad-
2 versus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. ei memores beneficiorum eius perpulisse magnam partem se iuventutis Tarentinae referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum
3 propius Tarentum admoveat. si signa eius, si castra

conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram
moram, quin urbs *in potestatem eius tradatur:* in pote-
state iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam
esse. Hannibal conlaudatos eos oneratosque ingentibus 4
promissis domum ad coepta maturanda redire iubet: se
in tempore adfuturum esse. hac cum spe dimissi Ta-
rentini. ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. 5
urbem esse videbat cum opulentam nobilemque tum
maritimam et in Macedoniam opportune versam, regem-
que Philippum hunc portum, si transiret in Italiam,
quoniam Brundisium Romani haberent, petiturum. sacro 6
inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur,
pervastato agro Cumano usque ad Miseni promuntu-
rium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimen-
dum praesidium Romanum. sex milia hominum erant, 7
et locus munimento quoque, non natura modo tutus.
triduum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato
praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum
agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis
spe processit. adventu eius in propincum agrum mota 8
Nolana est plebs, iam diu aversa ab Romanis et in-
festa senatui suo. itaque legati ad arcessendum Han-
nibalem cum haud dubio promisso tradendae urbis
venerunt. praevenit inceptum eorum Marcellus consul 9
a primoribus accitus. die uno Suessulam a Calibus,
cum Vulturnus amnis traicientem moratus esset, con-
tenderat; inde proxima nocte sex milia peditum equites 10
quingentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intro-
misit. et uti a consule omnia inpigre facta sunt ad 11
praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat,
bis iam ante nequiquam temptata re segnior ad cre-
dendum Nolanis factus.

XIV. Isdem diebus et Q. Fabius consul ad Casi- 1
linum temptandum, quod praesidio Punico tenebatur,
venit, et ad Beneventum velut ex composito parte altera
Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque
manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit. qui 2

primo oppidum intravit, deinde, ut Hannonem tria milia
ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse et
inde agrum populari audivit, et ipse egressus moeni-
3 bus mille ferme passus ab hoste castra locat. ibi con-
tionem militum habuit. legiones magna ex parte volo-
num habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite
mereri quam postulare palam maluerant. senserat tamen
hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium,
4 en umquam liberi militaturi essent, scripseratque sena-
tui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent:
bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, ne-
que ad exemplum iusti militis quicquam eis praeter
5 libertatem deesse. de eo permissum ipsi erat, faceret,
quod e re publica duceret esse. itaque priusquam cum
hoste manum consereret, pronuntiat tempus venisse eis
6 libertatis, quam diu sperassent, potiundae. postero die
signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi
sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset.
7 qui caput hostis rettulisset, eum se extemplo liberum
iussurum esse; qui loco cessisset, in eum servili sup-
8 plicio animadversurum; suam cuique fortunam in manu
esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed
consulem M. Marcellum, sed universos patres, quos
consultos ab se de libertate eorum sibi permisisse.
9 litteras inde consulis ac senatus consultum recitavit.
ad quae clamor cum ingenti adsensu est sublatus.
pugnam poscebant, signumque ut daret, extemplo fero-
10 citer instabant. Gracchus proelio in posterum diem
pronuntiato contionem dimisit. milites laeti, praecipue
quibus merces navatae in unum diem operae libertas
futura erat, armis expediendis *diei* quod *erat* relicum
1 consumunt. XV. postero die ubi signa coeperunt ca-
nere, primi omnium parati instructique ad praetorium
conveniunt. sole orto Gracchus in aciem copias educit;
2 nec hostes moram dimicandi fecerunt. decem septem
milia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lu-
cani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodum

Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. pugnatum 3
est et acriter et diu; quattuor horis neutro inclinata
est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res
quam capita hostium pretia libertatis facta; nam ut 4
quisque hostem inpigre occiderat, primum capite aegre
inter turbam tumultumque abscidendo terebat tempus;
deinde occupata dextra tenendo caput fortissimus quis-
que pugnator esse desierat, segnibus ac timidis tradita
pugna erat. quod ubi tribuni militum Graccho nun- 5
tiaverunt, neminem stantem iam vulnerari hostem,
carnificari iacentes, et in dextris militum pro gladiis
humana capita esse, signum dari propere iussit, pro-
icerent capita invaderentque hostem: claram satis et 6
insignem virtutem esse nec dubiam libertatem futuram
strenuis viris. tum redintegrata pugna est, et eques
etiam in hostes emissus. quibus cum inpigre Numidae 7
occurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna
esset, iterum in dubium adducta res. cum utrimque
duces, Romanus Bruttium Lucanumque totiens a maio-
ribus suis victos subactosque, Poenus mancipia Romana
et ex ergastulo militem verbis obtereret, postremo pro- 8
nuntiat Gracchus esse nihil, quod de libertate spera-
rent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. XVI. ea 1
demum vox ita animos accendit, ut renovato clamore,
velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerint,
ut sustineri ultra non possent. primo antesignani Poe- 2
norum, dein signa perturbata, postremo tota inpulsa
acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes
in castra adeo pavidi trepidique, ut ne in portis qui-
dem aut vallo quisquam restiterit; ac prope continenti
agmine Romani insecuti novum de integro proelium
inclusi hostium vallo ediderunt. ibi sicut pugna in- 3
peditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit. et ad-
iuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati
et ab tergo ceciderunt Poenos et fugam impedierunt.
itaque minus duo milia hominum ex tanto exercitu, et 4
ea maior pars equitum, cum ipso duce effugerunt; alii

omnes caesi aut capti; capta et signa duodequadraginta.
5 ex victoribus duo milia ferme cecidere. praeda omnis
praeterquam hominum captorum militi concessa est;
et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini
cognovissent.
6 Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor
milia ferme volonum militum, quae pugnaverant segnius
nec in castra inruperant simul, metu poenae collem haud
7 procul castris ceperunt. postero die per tribunos mili-
tum inde deducti contione militum advocata a Graccho
8 superveniunt. ubi cum proconsul veteres milites pri-
mum, prout cuiusque virtus atque opera in ea pugna
9 fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones
attineret, omnes ait malle laudatos a se dignos in-
dignosque, quam quemquam eo die castigatum esse.
quod bonum faustum felixque rei publicae ipsisque
10 esset, omnes eos liberos esse iubere. ad quam vocem
cum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc
conplexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cae-
lum tollentes bona omnia populo Romano Gracchoque
11 ipsi precarentur, tum Gracchus "priusquam omnes iure
libertatis aequassem" inquit, "neminem nota strenui
12 aut ignavi militis notasse volui; nunc exsoluta iam
fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque
pereat, nomina eorum, qui detractatae pugnae memores
secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo
13 citatosque singulos iure iurando adigam, nisi cui mor-
bus causa erit, non aliter quam stantes cibum potio-
nemque, quoad stipendia facient, capturos esse. hanc
multam ita aequo animo feretis, si reputabitis nulla
14 ignaviae nota leviore vos designari potuisse." signum
deinde colligendi vasa dedit; militesque praedam por-
tantes agentesque per lasciviam ac iocum ita ludibundi
15 Beneventum rediere, ut ab epulis *per* celebrem festum-
16 que diem actis, non ex acie reverti viderentur. Bene-
ventani omnes turba effusa cum obviam ad portas
exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospi-

tium. adparata convivia omnibus in propatulo aedium 17
fuerant; ad ea invitabant Gracchumque orabant, ut
epulari permitteret militibus. et Gracchus ita permisit,
si in publico epularentur omnes ante suas quisque fores.
prolata omnia. pilleati aut lana alba velatis capitibus 18
volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes, qui
simul ministrabant vescebanturque. digna res visa, ut 19
simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam
Romam rediit, pingi iuberet in aede Libertatis, quam
pater eius in Aventino ex multaticia pecunia faciendam
curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Han- 1
nibal depopulatus agrum Neapolitanum ad Nolam castra
movet. quem ubi adventare consul sensit, Pomponio 2
propraetore cum eo exercitu, qui super Suessulam in
castris erat, accito ire obviam hosti parat nec moram
dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore 3
equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste
portam emittit circumvectumque occulte subsequi sen-
sim agmen hostium iubet et, cum coortum proelium
videret, ab tergo se obicere. id errore viarum an exigui- 4
tate temporis Nero exsequi non potuerit, incertum est.
absente eo cum proelium commissum esset, superior 5
quidem haud dubie Romanus erat; sed quia equites
non adfuere in tempore, ratio compositae rei turbata
est. non ausus insequi cedentes Marcellus vincentibus
suis signum receptui dedit. plus tamen duo milia hostium 6
eo die caesa traduntur, Romani minus quadringenti.
solis fere occasu Nero diem noctemque nequiquam fati- 7
gatis equis hominibusque ne viso quidem hoste rediens
adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum
stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas red-
deretur hosti clades. postero die Romanus in aciem 8
descendit, Poenus, tacita etiam confessione victus, castris
se tenuit. tertio die silentio noctis omissa spe Nolae
potiundae, rei numquam prospere temptatae, Tarentum
ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

1 XVIII. Nec minore animo res Romana domi quam
2 militiae gerebatur. censores vacui ab operum locan-
dorum cura propter inopiam aerarii ad mores hominum
regendos animum adverterunt castigandaque vitia, quae,
velut diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt,
3 eo nata bello erant. primum eos citaverunt, qui post
Cannensem *cladem deserendae Italiae consilia agitasse*
dicebantur. princeps eorum M. Caecilius Metellus quae-
4 stor tum forte erat. iusso deinde eo ceterisque eius-
dem noxae reis causam dicere, cum purgari nequissent,
pronuntiarunt verba orationemque eos adversus rem
publicam habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae
5 causa fieret. secundum eos citati nimis callidi exsol-
vendi iuris iurandi interpretes, qui captivorum ex itinere
regressi clam in castra Hannibalis solutum, quod iura-
6 verunt redituros, rebantur. his superioribusque illis
equi adempti, qui publicum equom habebant, tribuque
7 moti aerarii omnes facti. neque senatu modo aut
equestri ordine regendo cura se censorum tenuit; no-
mina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui
quadriennio non militassent, quibus neque vocatio iusta
8 militiae neque morbus causa fuisset. et ea supra duo
milia nominum in aerarios relata tribuque omnes moti;
9 additumque tam truci censoriae notae triste senatus
consultum, ut ei omnes, quos censores notassent, pedi-
bus mererent mitterenturque in Siciliam ad Cannensis
exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam
pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus
10 erat. Cum censores ob inopiam aerarii se iam loca-
tionibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum curu-
liumque equorum praebendorum ac similium his rerum,
11 convenere ad eos frequentes, qui hastae huius generis
adsueverant, hortatique censores *sunt*, ut omnia per-
inde agerent locarent, ac si pecunia in aerario esset:
neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario peti-
12 turum esse. convenere deinde domini eorum, quos Ti.
Sempronius ad Beneventum manu emiserat, arcessitos-

que se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia
servorum acciperent; ceterum non ante quam bello
confecto accepturos esse. cum haec inclinatio animorum 13
plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret, pecuniae
quoque pupillares primo, deinde viduarum coeptae con-
ferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere creden- 14
tibus qui deferebant quam in publica fide. inde si quid
emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quae-
store perscribebatur. manavit ea privatorum benignitas 15
ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio
stipendium acciperet, mercennariumque increpantes
vocarent qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, 1
quod duum milium Campanorum et septingentorum mi-
litum Hannibalis tenebatur praesidio. praeerat Statius 2
Metius missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno
medix tuticus erat, servitiaque et plebem promiscue
armarat, ut castra Romana invaderet intento consule
ad Casilinum oppugnandum. nihil eorum Fabium fefellit. 3
itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum
Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis oppo-
natur; vel ipse relicto Nolae praesidio modico veniret, 4
vel, si eum Nola teneret necdum securae res ab Han-
nibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Bene-
vento acciturum. hoc nuntio Marcellus duobus militum 5
milibus Nolae in praesidio relictis cum cetero exercitu
Casilinum venit, adventuque eius Campani iam moven-
tes sese quieverunt. ita ab duobus consulibus Casili- 6
num oppugnari coepit. ubi cum multa succedentes
temere moenibus Romani milites acciperent vulnera,
neque satis inceptum succederet, Fabius omittendam
rem parvam ac iuxta magnis difficilem abscedendumque
inde censebat, cum res maiores instarent; Marcellus 7
multa magnis ducibus sicut non adgredienda, ita semel
adgressis non dimittenda esse dicendo, quia magna
famae momenta in utramque partem fierent, tenuit,
ne inrito incepto abiretur. vineae inde omniaque alia 8

operum machinationumque genera cum admoverentur,
Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto
9 liceret, paucis egressis Marcellus portam, qua egre-
diebantur, occupavit, caedesque promiscue omnium circa
portam primo, deinde inruptione facta etiam in urbe
10 fieri coepta est. quinquaginta fere primo egressi Cam-
panorum, cum ad Fabium confugissent, praesidio eius
Capuam pervenerunt. Casilinum inter conloquia cuncta-
tionemque petentium fidem per occasionem captum est,
11 captivique Campanorum quique Hannibalis militum erant
Romam missi atque ibi in carcere inclusi sunt; oppi-
danorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

1 XX. Quibus diebus a Casilino re bene gesta re-
cessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes
in ea regione conscriptas cum praefecto socium in
2 agros hostium praedatum misit. eos effuse palatos
Hanno adortus haud multo minorem, quam ad Bene-
ventum acceperat, reddidit hosti cladem atque in Brut-
3 tios raptim, ne Gracchus adsequeretur, concessit. con-
sules Marcellus retro, unde venerat, Nolam rediit;
Fabius in Samnites ad populandos agros recipiendasque
4 armis quae defecerant urbes processit. Caudinus Samnis
gravius devastatus: perusti late agri, praedae pecudum
5 hominumque actae; oppida vi capta Conpulteria, Tele-
sia, Compsa inde; Fugifulae et Orbitanium ex Lucanis;
6 Blanda et Apulorum Aecae op ugnatae. milia hostium
in his urbibus viginti quinque capta aut occisa, et re-
cepti perfugae trecenti septuaginta; quos cum Romam
misisset consul, virgis in comitio caesi omnes ac de
7 saxo deiecti. haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta.
Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae
8 tenuit. et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam pro-
vincia erat, Acuca oppidum per eos dies vi captum
stativaque ad Ardaneas communita.

9 Dum haec, *alia* aliis locis, ab Romanis geruntur,
iam Tarentum pervenerat Hannibal cum maxima omnium,
10 quacumque ierat, clade; in Tarentino demum agro paca-

tum incedere agmen coepit. nihil ibi violatum neque
usquam via excessum est; apparebatque non id mo-
destia militum aut ducis *, *sed* ad conciliandos animos
Tarentinorum fieri. ceterum cum prope moenibus suc- 11
cessisset nullo ad conspectum primum agminis, ut re-
batur, motu facto castra ab urbe ferme passus mille
locat. Tarenti triduo ante, quam Hannibal ad moenia 12
accederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brun-
disium praeerat, missus M. Livius inpigre conscripta 13
iuventute dispositisque ad omnes portas circaque muros,
qua res postulabat, stationibus die ac nocte iuxta in-
tentus neque hostibus neque dubiis sociis loci quicquam
praebuit ad temptandam vim. quare diebus aliquot frustra 14
ibi absumptis Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum
Averni se adissent, aut ipsi venirent aut nuntium litte-
rasve mitterent, vana promissa se temere secutum cer-
nens castra inde movit, tum quoque intacto agro Taren- 15
tino, quamquam simulata lenitas nihildum profuerat,
tamen spe labefactandae fidei haud absistens. Salapiam
ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque He-
racleensi — iam enim aestas exacta erat et hibernis
placebat locus — conportat. praedatum inde Numidae 16
Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae
saltus dimissi, unde ceterae praedae haud multum,
equorum greges maxime abacti, e quibus ad quattuor
milia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, cum bellum nequaquam contemnen- 1
dum in Sicilia oreretur morsque tyranni duces magis
inpigros dedisset Syracusanis, quam causam aut ani-
mos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam pro-
vinciam decernunt. secundum Hieronymi caedem primo 2
tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat voci-
feratumque ferociter parentandum regi sanguine con-
iuratorum esse. deinde libertatis restitutae dulce auditu 3
nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia
largitionis militiaeque fungendae potioribus ducibus et
relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines adeo

mutavere animos, ut insepultum iacere corpus paulo
4 ante desiderati regis paterentur. cum ceteri ex con-
iuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theo-
dotus et Sosis regiis equis quanto maximo cursu pot-
erant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas
5 contendunt. ceterum praevenerat non fama solum, qua
nihil in talibus rebus est celerius, sed nuntius etiam
6 ex regiis servis. itaque Adranodorus et Insulam et
arcem et alia, quae poterat quaeque opportuna erant,
7 praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post
solis occasum iam obscura luce invecti cum cruentam
regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, tra-
vecti per Tycham, simul ad libertatem simul ad arma
8 vocantes in Achradinam convenire iubent. multitudo
pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex
tectis fenestrisque prospectant et, quid rei sit, rogitant.
9 omnia luminibus conlucent strepituque vario conplen-
tur. armati locis patentibus congregantur; inermes ex
Olympii Iovis templo spolia Gallorum Illyriorumque,
dono data Hieroni a populo Romano fixaque ab eo,
10 detrahunt precantes Iovem, ut volens propitius prae-
beat sacra arma pro patria, pro deum delubris, pro
11 libertate sese armantibus. haec quoque multitudo sta-
tionibus per principes regionum urbis dispositis ad-
iungitur. in Insula inter cetera Adranodorus praesidiis
12 firmarat horrea publica; locus saxo quadrato saeptus
atque arcis in modum emunitus capitur ab iuventute,
quae praesidio eius loci adtributa erat, mittuntque
nuntios in Achradinam horrea frumentumque in senatus
potestate esse.

1 XXII. Luce prima populus omnis, armatus inermis-
que, in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Con-
cordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus
unus nomine Polyaenus contionem et liberam et mode-
2 ratam habuit. servitu*tis formi*dines indignitatesque homi-
nes expertos adversus notum malum inritatos esse;
discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a

patribus Syracusanos quam ipsos vidisse. arma quod 3
inpigre ceperint, laudare, magis laudaturum, si non
utantur nisi ultima necessitate coacti. in praesentia 4
legatos ad Adranodorum mitti placere, qui denuntient,
ut in potestate senatus ac populi sit, portas Insulae
aperiat, tradat praesidium. si tutelam alieni regni suum 5
regnum velit facere, eundem se censere multo acrius
ab Adranodoro quam ab Hieronymo repeti libertatem.
ab hac contione legati missi sunt. senatus inde haberi 6
coeptus est, quod sicut regnante Hierone manserat
publicum consilium, ita post mortem eius ante eam
diem nulla de re neque convocati neque consulti fuerant.
ut ventum ad Adranodorum est, ipsum quidem movebat 7
et civium consensus et cum aliae occupatae urbis partes,
tum pars Insulae vel munitissima prodita atque alie-
nata. sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, 8
filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri
spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysi tyranni vocis,
qua pedibus tractum, non insidentem equo relinquere 9
tyrannidem dixerit debere. facile esse momento, quo
quis velit, cedere possessione magnae fortunae, facere
et parare eam difficile atque arduum esse. spatium 10
sumeret ad consultandum ab legatis; eo uteretur ad
arcessendos ex Leontinis milites, quibus si pecuniam
regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura.
haec muliebria consilia Adranodorus neque tota asper- 11
natus est neque extemplo accepit, tutiorem ad opes
adfectandas ratus esse viam, si in praesentia tempori
cessisset. itaque legatos renuntiare iussit futurum se 12
in senatus ac populi potestate. postero die luce prima
patefactis Insulae portis in forum Achradinae venit.
ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaenus con- 13
tionatus erat, escendit orationemque eam orsus est,
qua primum cunctationis suae veniam petivit: se enim 14
clausas habuisse portas non separantem suas res a
publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis
caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret,

contenti nece tyranni essent, an, quicumque aut propin-
quitate aut adfinitate aut aliquis ministeriis regiam
15 contigissent, alienae culpae rei trucidarentur. postquam
animadverterit eos, qui liberassent patriam, servare
etiam liberatam velle atque undique consuli in medium,
non dubitasse, quin et corpus suum et cetera omnia,
quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui
mandasset, suus furor absumpsisset, patriae restitueret.
16 conversus deinde ad interfectores tyranni ac nomine
appellans Theodotum ac Sosin "facinus" inquit "me-
17 morabile fecistis; sed mihi credite, incohata vestra
gloria, nondum perfecta est, periculumque ingens ma-
net, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur
res *publica.*"

1 — XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecu-
niaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque illo
quidem die dimissi ex contione laeti circa fana omnia
deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis, postero
2 die comitia praetoribus creandis habita. creatus in
primis Adranodorus, ceteri magna ex parte inter-
fectores tyranni; duos etiam absentes, Sopatrum ac
3 Dinomenen, fecerunt. qui auditis iis, quae Syracusis
acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat,
Syracusas devectam quaestoribus ad *id* ipsum creatis
4 tradiderunt. et ea, quae *in* Insula erat, Achradinam
tralata est; murique ea pars, quae ab cetera urbe
nimis firmo munimento intersaepiebat Insulam, con-
sensu omnium deiecta est. secutae et ceterae res hanc
inclinationem animorum ad libertatem.

5 Hippocrates atque Epicydes audita morte tyranni,
quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare vo-
luerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex prae-
6 sentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti
obversarentur tamquam novandi res aliquam occasio-
nem quaerentes, praetores primum, dein per eos sena-
7 tum adeunt; ab Hannibale se missos praedicant ad
Hieronymum tamquam amicum ac socium, paruisse

imperio eius, cuius imperator suus voluerit. velle ad 8
Hannibalem redire; ceterum, cum iter tutum non sit
vagantibus passim per totam Siciliam Romanis, petere,
ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam per-
ducantur. gratiam magnam eos parva opera apud Han-
nibalem inituros. facile res impetrata; abire enim duces 9
regios cum peritos militiae tum egentes eosdem atque
audaces cupiebant. sed quod volebant, non, quam ma-
turato opus erat, naviter expediebant. interim iuvenes 10
militares et adsueti militibus, nunc apud eos ipsos,
nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex nava-
libus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae
plebis homines crimina serebant in senatum optimates-
que: id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae 11
per speciem reconciliatae societatis in dicione Roma-
norum sint, dein factio ac pauci auctores foederis re-
novati dominentur.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna mul- 1
titudo maior in dies Syracusas confluebat, nec Epicydi
solum spem novandarum rerum, sed Adranodoro etiam
praebebat. qui fessus tandem uxoris vocibus monentis 2
nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata
omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis
stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hanni-
bale missi duces adsueti militibus iuvare possent in-
cepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem
consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico
actori, cui et alia arcana committere adsuerat, incaute
aperit. huic et genus et fortuna honesta erant, nec 3
ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea de-
formabat. itaque fidem *priorem* potioremque ratus, quam
patriae debebat, indicium ad praetores defert. qui ubi 4
rem haud vanam esse certis indiciis conpererunt, con-
sultis senioribus et auctoritate eorum praesidio ad fores
posito ingressos curiam Themistum atque Adranodo-
rum interfecerunt. et cum tumultus ab re in speciem 5
atrociore causam aliis ignorantibus ortus esset, silentio

6 tandem facto indicem in curiam introduxerunt. qui
cum ordine omnia edocuisset: principium coniurationis
factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus
7 Themisto iuncta esset; Afrorum Hispanorumque auxi-
liares instructos ad caedem praetorum principumque
aliorum, bonaque eorum praedae futura interfectoribus
8 pronuntiatum; iam mercennariorum manum adsuetam
imperiis Adranodori paratam fuisse ad Insulam rursus
occupandam; singula deinde, quae per quosque age-
rentur, totamque viris armisque instructam coniura-
tionem ante oculos posuit. et senatui quidem tam iure
9 caesi quam Hieronymus videbantur; ante curiam variae
atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam
ferociter minitantem in vestibulo curiae corpora con-
iuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram
10 plebem in contionem sequerentur. Sopatro mandatum
1 ab senatu et a collegis, ut verba faceret. XXV. is,
tamquam reos ageret, ab ante acta vita orsus, quae-
cumque post Hieronis mortem sceleste atque impie
facta essent, Adranodorum ac Themistum arguit fecisse.
2 quid enim sua sponte fecisse Hieronymum, quid pue-
rum ac vixdum pubescentem facere potuisse? tutores
ac magistros eius sub aliena invidia regnasse; itaque
aut ante Hieronymum aut certe cum Hieronymo perire
3 eos debuisse. at illos debitos iam morti destinatosque
alia nova scelera post mortem tyranni molitos, palam
primo, cum clausis Adranodorus Insulae portis here-
ditatem regni creverit et, quae procurator tenuerat,
4 pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in
Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quae
Achradinam tenuerit, nequiquam palam atque aperte
petitum regnum clam et dolo adfectare conatus sit
5 et *ne* beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum
inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus
6 esset praetor. sed animos eis regios regias coniuges
7 fecisse, alteri Hieronis alteri Gelonis filias nuptas. sub
hanc vocem ex omnibus partibus contionis clamor oritur

nullam earum vivere debere nec quemquam superesse
tyrannorum stirpis. ea natura multitudinis est: aut 8
servit humiliter aut superbe dominatur; libertatem,
quae media est, nec sibi parare modice nec habere
sciunt. et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, 9
qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos
ad sanguinem et caedes inritent; sicut tum extemplo 10
praetores rogationem promulgarunt, acceptaque paene
prius quam promulgata est, ut omnes regiae stirpis
interficerentur. missique a praetoribus Damaratam
Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam, coniuges Adra-
nodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, 1
qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolomaeum missus
voluntarium consciverat exilium. ea cum ad se quo- 2
que veniri praescisset, in sacrarium ad penates con-
fugit cum duabus filiabus virginibus resolutis crinibus
miserabilique alio habitu et ad ea addidit preces, nunc 3
per *deos*, *nunc per* memoriam Hieronis patris Gelonisque
fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare
sinerent: nihil se ex regno illius praeter exilium viri 4
habere; neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo
fuisse quam sororis, neque interfecto eo causam eandem
esse. quid? quod, si Adranodoro consilia processissent, 5
illa cum viro fuerit regnatura, sibi cum ceteris ser-
viendum. si quis Zoippo nuntiet interfectum Hierony- 6
mum ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin
extemplo conscensurus sit navem atque in patriam
rediturus? quantum spes hominum falli! in liberata 7
patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare —
quid obstantes libertati aut legibus? quod ab se cui- 8
quam periculum, a sola ac prope vidua et puellis in
orbitate degentibus esse? at enim periculi quidem nihil
ab se timeri, invisam tamen stirpem regiam esse.
ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque et aspor- 9
tari Alexandriam iuberent ad virum uxorem, ad patrem
filias. aversis auribus animisque: quid cessarent? ne 10

tempus terrerent, *illi alius alium increpant,* ut ferrum
11 quosdam expedientes cernebat, tum omissis pro se
precibus, puellis ut saltem parcerent orare institit, a
qua aetate etiam hostes iratos abstinere; ne tyrannos
12 ulciscendo quae odissent scelera ipsi imitarentur. inter
haec abstractam a penetralibus iugulant; in virgines
deinde respersas matris cruore impetum faciunt. quae
alienata mente simul luctu metuque velut captae furore
eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium
patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu
13 fuerint. tum quoque haud magno aedium spatio inter
medios tot armatos aliquotiens integro corpore evase-
runt tenentibusque, cum tot ac tam validae eluctandae
14 manus essent, sese eripuerunt. tandem vulneribus con-
fectae, cum omnia replessent sanguine, exanimes cor-
ruerunt. caedemque *per* se miserabilem miserabiliorem
casus fecit, quod paulo post nuntius venit, mutatis
repente ad misericordiam animis, ne interficerentur.
15 ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum
ad supplicium neque locus paenitendi aut regressus
16 ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo et in
locum Adranodori ac Themisti — nam ambo praetores
fuerant — comitia poscere, quae nequaquam ex sen-
1 tentia praetorum futura essent. XXVII. Statutus est
comitiis dies; quo necopinantibus omnibus unus ex
ultima turba Epicyden nominavit, tum inde alius Hip-
pocratem; crebriores deinde hae voces et cum haud
2 dubio adsensu multitudinis esse. et erat confusa contio
non populari modo sed militari quoque turba, magna
ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant,
3 permixtis. praetores dissimulare primo et trahenda re
in mora esse; postremo victi consensu et seditionem
4 metuentes pronuntiant eos praetores. nec illi primo
statim creati nudare, quid vellent, quamquam aegre
ferebant et de indutiis dierum decem legatos isse ad
Appium Claudium et inpetratis eis alios, qui de foe-
5 dere antiquo renovando agerent, missos. ad Murgantiam

tum classem navium centum Romanus habebat, quonam
evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis,
quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens.
Per eosdem dies cum ad Marcellum venientem in 6
Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis
condicionibus pacis Marcellus posse rem convenire ratus
et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus
de renovando foedere agerent, misit. et iam ibi ne- 7
quaquam eadem quies ac tranquillitas erat. Postquam
Punicam classem accessisse Pachynum adlatum est,
dempto timore Hippocrates et Epicydes nunc apud mer-
cennarios milites, nunc apud transfugas prodi Romano
Syracusas criminabantur. ut vero Appius naves ad 8
ostium portus, quo amicae partis hominibus animus
accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem
criminibus vanis accesserat fides; ac primo etiam tu- 9
multuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in
terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in contionem 1
vocari placuit. ubi cum alii alio tenderent nec procul
seditione res esset, Apollonides principum unus ora-
tionem salutarem ut in tali tempore habuit: nec spem 2
salutis nec perniciem propiorem umquam civitati ulli
fuisse. si enim uno animo omnes vel ad Romanos vel 3
ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum
fortunatiorem ac beatiorem fore; si alii alio trahant 4
res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius
fore quam inter ipsos Syracusanos, cum intra eosdem
muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos
habitura sit duces. itaque, ut idem omnes sentiant, 5
summa vi agendum esse. utra societas sit utilior, eam
longe minorem ac levioris momenti consultationem esse;
sed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctori- 6
tatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta
annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae,
quondam infideli praeferendam. esse etiam momenti 7
aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax

negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum
eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut
8 bellum habendum. quo minus cupiditatis ac studii visa
est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. adiectum
est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam
consilium, iussi et duces ordinum praefectique auxilio-
9 rum simul consulere. cum saepe acta res esset magnis
certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis ge-
rendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit cum
eis mittique legatos ad rem confirmandam.

1 XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, cum
ex Leontinis legati praesidium finibus suis orantes
venerunt; quae legatio peropportuna visa ad multitu-
dinem inconditam ac tumultuosam exonerandam duces-
2 que eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo
transfugas iussus; secuti multi ex mercennariis auxiliis
3 quattuor milia armatorum effecerunt. et mittentibus
et missis ea laeta expeditio fuit; nam et illis, quod
iam diu cupiebant, novandi res occasio data est, et
hi sentinam quandam urbis rati exhaustam laetabantur.
ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus
aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret.
4 Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo
furtivis excursionibus vastare coepit; deinde, cum ad
tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium
esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem
5 cum caede multorum fecit. quae cum essent nuntiata
Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis
fidem ruptam esse dicerent nec belli defuturam um-
quam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non
ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegaren-
6 tur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris
praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando
bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos
adversus populum Romanum concitatos cernebat, aver-
7 tere etiam ab Syracusanis coepit: nam ita eos pacem
pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub

regibus fuissent, et suae dicionis essent, nec iam liber-
tate eos contentos esse, nisi etiam regnent ac domi-
nentur. renuntiandum igitur eis esse Leontinos quo- 8
que aequom censere *se* liberos esse, vel quod in solo
urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum
conclamatum ad libertatem relictisque regiis ducibus
Syracusas concursum *sit.* itaque aut eximendum id de 9
foedere esse, aut legem eam foederis non accipiendam.
facile multitudini persuasum; legatisque Syracusanorum 10
et de caede stationis Romanae querentibus et Hippo-
cratem atque Epicyden abire seu Locros seu quo alio
mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus ferociter
responsum est neque mandasse sese Syracusanis, ut 11
pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri
alienis foederibus. haec ad Romanos Syracusani de- 12
tulerunt abnuentes Leontinos in sua potestate esse:
itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis
gesturos, neque sese defuturos ei bello ita, ut in
potestatem redacti suae rursus dicionis essent, sicut
pax convenisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in 1
Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte ad-
grederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter
condiciones pacis interfectae stationis, ut primo im-
petu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, 2
postquam capi muros refringique portas videre, in arcem
sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbesum
perfugiunt. Syracusanis octo milium armatorum agmine 3
profectis domo ad Mylan flumen nuntius occurrit captam
urbem esse, cetera falsa mixta veris ferens: caedem 4
promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec
quicquam puberum arbitrari superesse; direptam urbem,
bona locupletium donata. ad nuntium tam atrocem 5
constitit agmen, concitatisque omnibus duces — erant
autem Sosis ac Dinomenes —, quid agerent, consul-
tabant. terroris speciem haud vanam mendacio prae- 6
buerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo

7 milia hominum; ceterum Leontinorum militumque alio-
rum nemo post captam urbem violatus fuerat, suaque
omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis
8 absumpserat, restituebantur. nec ut Leontinos irent,
proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli
potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium ex-
9 pectarent. cum ad defectionem inclinatos animos cer-
nerent praetores, sed eum motum haud diuturnum
fore, si duces amentiae sublati essent, exercitum ducunt
10 Megara, ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficis-
cuntur spe territis omnibus per proditionem urbis
11 potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agen-
dum rati postero die Megaris castra movent, ut Her-
12 besum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et
Epicydes, non tam tutum prima specie quam unum
spe undique abscisa consilium esse rati, ut se militibus
permitterent et adsuetis magna ex parte sibi et tum
fama caedis commilitonum accensis, obviam agmini
13 procedunt. prima forte signa sescentorum Cretensium
erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis et
Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasumennum
14 inter Romanorum auxilia dimissique. quos ubi ex signis
armorumque habitu cognovere, Hippocrates atque Epi-
cydes ramos oleae ac velamenta alia supplicum por-
rigentes orare, ut reciperent sese, receptos tutarentur,
neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox truci-
1 dandi populo Romano dederentur. XXXI. enimvero
conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se
2 cum illis fortunam subituros. inter hoc conloquium
signa constiterant tenebaturque agmen; necdum, quae
morae causa foret, pervenerat ad duces. postquam
Hippocraten atque Epicyden *adesse ordines* pervasit ru-
mor, fremitusque toto agmine erat haud dubie ad-
probantium adventum eorum, extemplo praetores citatis
3 equis ad prima signa perrexerunt. qui mos ille, quae
licentia Cretensium esset, rogitantes conloquia serendi
cum hoste iniussuque praetorum miscendi eos agmini

suo, conprehendi inicique catenas iusserunt Hippocrati.
ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus 4
clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile,
si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. solli- 5
citi incertique rerum suarum Megara, unde profecti
erant, referri signa iubent nuntiosque de statu prae-
senti Syracusas mittunt. fraudem quoque Hippocrates 6
addit inclinatis ad omnem suspicionem animis et Cre-
tensium quibusdam ad itinera insidenda missis velut
interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat:
"praetores Syracusani consuli Marcello." secundum 7
salutem, ut adsolet, scriptum erat recte eum atque
ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. sed 8
omnium mercennariorum militum eandem esse causam,
nec umquam Syracusas quieturas, donec quicquam ex-
ternorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo
esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prae- 9
toribus castra ad Megara haberent, in suam potestatem
redigeret ac supplicio eorum liberaret tandem Syra-
cusas. haec cum recitata essent, cum tanto clamore 10
ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum
pavidi abequitaverint Syracusas. et ne fuga quidem 11
eorum seditio conpressa est, impetusque in Syracusanos
milites fiebant; nec ab ullo temperatum foret, ni Epi-
cydes atque Hippocrates irae multitudinis obviam issent,
non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem
reditus praeciderent sibi et, cum ipsos simul milites 12
fidos haberent simul obsides, tum cognatos quoque 13
eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore
sibi conciliarent. expertique, quam vana aut levi aura 14
mobile volgus esset, militem nancti ex eo numero, qui
in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas
perferret nuntium convenientem eis, quae ad Mylan
falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo ac velut 15
visa, quae dubia erant, narrando concitaret iras homi-
num. XXXII. Huic non apud volgum modo fides fuit, 1
sed senatum quoque in curiam introductus movit. haud

vani quidam homines palam ferre perbene detectam
in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romano-
rum. eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora
etiam, quo maius ibi avaritiae praemium esset, facturos
2 fuisse. itaque claudendas cuncti portas et custodiendam
urbem censere. sed non ab iisdem omnis timere nec
eosdem odisse, ad militare genus omne partemque
3 magnam plebis invisum esse nomen Romanum; prae-
tores optimatiumque pauci, quamquam inflati vano
nuntio erant, tamen ad propius praesentiusque malum
4 cautiores esse. et iam ad Hexapylum erant Hippocrates
atque Epicydes, serebanturque conloquia per propin-
quos popularium, qui in exercitu erant, ut portas
aperirent sinerentque communem patriam defendi ab
5 impetu Romanorum. iam unis foribus Hexapyli apertis
coepti erant recipi, cum praetores intervenerunt. et
primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo,
postremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis pre-
cibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante
6 satellitibus et tum corruptoribus exercitus. sed surdae
ad ea omnia aures concitatae multitudinis erant, nec
minore intus vi quam foris portae effringebantur, effrac-
tisque omnibus toto Hexapylo agmen receptum est.
7 praetores in Achradinam cum iuventute popularium
confugiunt. mercennarii milites perfugaeque et quid-
quid regiorum militum Syracusis erat agmen hostium
8 augent. ita Achradina quoque primo impetu capitur,
praetorumque nisi qui inter tumultum effugerunt omnes
9 interficiuntur. nox caedibus finem fecit. postero die
servi ad pilleum vocati et carcere vincti emissi, con-
fusaque haec omnis multitudo Hippocraten atque Epi-
cyden creant praetores; Syracusaeque, cum breve tempus
libertas adfulsisset, in antiquam servitutem reciderant.

XXXIII. Haec nuntiata cum essent Romanis, ex
2 Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. et
ab Appio legati per portum missi forte in quinque-
remi erant. praemissa quadriremis cum intrasset fauces

portus, capitur; legati aegre effugerunt. et iam non 3
modo pacis sed ne belli quidem iura relicta erant, cum
Romanus exercitus ad Olympium — Iovis id templum
est — mille et quingentos passus ab urbe castra posuit.
inde quoque legatos praemitti placuit; quibus, ne in- 4
trarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epi-
cydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator 5
non bellum se Syracusanis sed opem auxiliumque ad-
ferre ait et eis, qui ex media caede elapsi perfugerint
ad se, et eis, qui metu oppressi foediorem non exilio
solum sed etiam morte servitutem patiantur. nec cae- 6
dem nefandam sociorum inultam Romanos passuros:
itaque, si eis, qui ad se perfugerint, tutus in patriam
reditus pateret, caedis auctores dedantur et libertas
legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus
esse; si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello
persecuturos. ad ea Epicydes, si qua ad se mandata 7
haberent, responsum eis ait se daturos fuisse; cum in
eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset,
tum reverterentur. si bello lacesserent, ipsa re in- 8
tellecturos nequaquam idem esse Syracusas ac Leon-
tinos oppugnare. ita legatis relictis portas clausit.

Inde terra marique simul coeptae oppugnari Sy- 9
racusae, terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius
murus fluctu adluitur. et quia, sicut Leontinos terrore
ac primo impetu ceperant, non diffidebant vastam dis-
iectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros,
omnem apparatum oppugnandarum urbium muris ad-
moverunt. XXXIV. et habuisset tanto impetu coepta 1
res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate
fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator caeli si- 2
derumque, mirabilior tamen inventor ac machinator
bellicorum tormentorum operumque, quibus *quicquid*
hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento
ludificaretur. muros per inaequalis ductos colles, plera- 3
que alta et difficilia aditu, submissa quaedam et quae
planis vallibus adiri possent, *ut* cuique aptum visum

4 est loco, ita genere omni tormentorum instruxit. Achra-
dinae murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur,
5 sexaginta quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex
ceteris navibus sagittarii funditoresque et velites etiam,
quorum telum ad remittendum inhabile imperitis est,
vix quemquam sine vulnere consistere in muro patie-
6 bantur. hi, quia spatio missilibus opus est, procul
muro tenebant naves. iunctae aliae binae quinquere-
mes demptis interioribus remis, ut latus lateri adpli-
7 caretur, cum exteriore ordine remorum velut una navis
agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia
8 quatiendis muris portabant. adversus hunc navalem
apparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta
in muris disposuit. in eas, quae procul erant, navis
saxa ingenti pondere emittebat, propiores levioribus
9 eoque magis crebris petebat telis; postremo, ut sui
volnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab
imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit,
per quae cava pars sagittis pars scorpionibus modicis
10 ex occulto petebant hostem. quae propius quaedam
subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum
essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea
manus, firmae catenae inligata, cum iniecta prorae
esset gravique libramento plumbi recelleret ad solum,
11 suspensa prora navem in puppim statuebat; dein re-
missa subito velut ex muro cadentem navem cum in-
genti trepidatione nautarum ita undae adfligebat, ut,
etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet.
12 ita maritima oppugnatio est elusa omnisque spes eo
13 versa, ut totis viribus terra adgrederentur. sed ea
quoque pars eodem omni apparatu tormentorum in-
structa erat Hieronis inpensis curaque per multos annos,
14 Archimedis unica arte. natura etiam adiuvabat loci,
quod saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna
parte ita proclive est, ut non solum missa tormento,
sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter
15 in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum

arduum aditum instabilemque ingressum praebebat.
ita consilio habito, quoniam omnis conatus ludibrio 16
esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum
arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus cum tertia fere parte 1
exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu
rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque
Herbesum dedentibus ipsis recepit, Megara vi capta 2
diruit ac diripuit ad reliquorum ac maxime Syracusa-
norum terrorem. per idem fere tempus et Himilco, 3
qui ad Pachyni promunturium classem diu tenuerat,
ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti
milia peditum, tria equitum, duodecim elephantos ex-
posuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat
ad Pachynum classem. sed, postquam ab Hippocrate 4
occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem
adiutusque ibi et ab legatis Hippocratis et litteris Han-
nibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum
decus repetendae, et ipse haud vanus praesens monitor 5
facile perpulerat, ut quantae maximae possent pedi-
tum equitumque copiae in Siciliam traicerentur. ad- 6
veniens Heracliam, intra paucos inde dies Agrigentum
recepit; aliarumque civitatium, quae partis Carthagi-
niensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos
Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur
Syracusis animos sustulerint. et parte copiarum satis 7
defendi urbem posse rati ita inter se munera belli
partiti sunt, ut Epicydes praeesset custodiae urbis,
Hippocrates Himilconi coniunctus bellum adversus con-
sulem Romanum gereret. cum decem milibus peditum, 8
quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca
profectus castra circa Acrillas urbem ponebat. munien- 9
tibus supervenit Marcellus ab Agrigento iam occupato,
cum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset,
rediens nihil minus ratus quam illo tempore ac loco
Syracusanum sibi exercitum obvium fore; sed tamen 10
metu Himilconis Poenorumque, ut quibus nequaquam

eis copiis, quas habebat, par esset, quam poterat
maxime intentus atque agmine ad omnes casus com-
1 posito ibat. XXXVI. forte ea cura, quae adversus Poe-
nos praeparata *erat*, adversus Siculos usui fuit. castris
ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos et ple-
rosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit; eques
levi certamine inito cum Hippocrate Acras perfugit.
2 Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset
Siculos, Marcellus Syracusas redit; et post paucos dies
Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo
3 ferme inde milia, castra posuit. sub idem forte tempus
et naves longae quinque et quinquaginta Carthaginien-
sium cum Bomilcare *praefecto* classis in magnum por-
4 tum Syracusas ex alto decurrere, et Romana item classis,
triginta quinqueremes, legionem primam Panormi ex-
posuere; versumque ab Italia bellum — adeo uterque
populus in Siciliam intentus fuit — videri poterat.
5 legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venien-
tem Syracusas praedae haud dubie sibi futuram Himilco
6 ratus via decipitur; mediterraneo namque Poenus itinere
duxit, legio maritimis locis classe prosequente ad Ap-
pium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam
7 progressum pervenit. nec diutius Poeni ad Syracusas
morati sunt; et Bomilcar simul parum fidens navibus
suis duplici facile numero classem habentibus Romanis,
simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam
inopiam adgravari sociorum, velis in altum datis in
8 Africam transmisit, et Himilco secutus nequiquam
Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus co-
piis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea
nulla contigerat tutumque ad Syracusas et munimento
9 et viribus hostem cernebat, ne frustra adsidendo spec-
tandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra
inde movit, ut, quocumque vocasset defectionis ab
Romano spes, admoveret exercitum ac praesens suas
10 res foventibus adderet animos. Murgantiam primum
prodito ab ipsis praesidio Romano recipit, ubi frumenti

magna vis commeatusque omnis generis convecti erant
Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et alia- 1
rum civitatium animi, praesidiaque Romana aut pelle-
bantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur.
Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, cum 2
loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce vali-
dum praefectumque praesidii haud sane opportunum
insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer et qui 3
plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum
reponeret. et tum intenderant eum ad cavendi omnia
curam tot auditae proditiones defectionesque urbium et
clades praesidiorum. itaque *die ac* nocte iuxta parata 4
instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant, nec ab
armis aut loco suo miles abscedebat. quod ubi Hennen- 5
sium principes iam pacti cum Himilcone de proditione
praesidii animadverterunt nulli occasioni fraudis Ro-
manum patere, palam ac vi rati agendum, urbem arcem- 6
que suae potestatis aiunt debere esse, si liberi in so-
cietatem, non servi in custodiam traditi essent Ro-
manis. itaque claves portarum reddi sibi aequom 7
censent: bonis sociis fidem suam maximum vinculum
esse, et ita sibi populum Romanum senatumque
gratias habiturum, si volentes ac non coacti man-
sissent in amicitia. ad ea Romanus se in praesidio 8
impositum esse dicere ab imperatore suo clavesque
portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae
nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed eius,
qui commisisset. praesidio decedere apud Romanos 9
capital esse, et nece liberorum etiam suorum eam
parentes *noxam* sanxisse. consulem Marcellum haud
procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris at-
que arbitrii *res* esset. se vero negare illi missuros 10
testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam
libertatis suae quaesituros. tum Pinarius: at illi, si 11
ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent
populi concilium, ut sciretur, utrum paucorum ea de-

nuntiatio an universae civitatis esset. consensa in poste-
rum diem contio.
1 XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese
recepit, convocatis militibus "credo ego vos audisse,
milites," inquit, "quem ad modum praesidia Romana
ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies.
2 eam vos fraudem deum primo benignitate, dein vestra
ipsi virtute dies noctesque perstando ac pervigilando
in armis vitastis. utinam relicum tempus nec patiendo
3 infanda nec faciendo traduci posset! haec occulta in
fraude cautio est, qua usi adhuc sumus; cui quoniam
parum succedit, aperte ac propalam claves portarum
reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium
extemplo Henna erit, foediusque hic trucidabimur, quam
4 Murgantiae praesidium interfectum est. noctem unam
aegre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores peri-
culi instantis facerem. orta luce contionem habituri
sunt ad criminandum me concitandumque in vos po-
5 pulum. itaque crastino die aut vestro aut Hennensium
sanguine Henna inundabitur. nec praeoccupati spem
ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui
6 prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. intenti ergo
omnes armatique signum expectabitis. ego in contione
ero et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo
7 altercandoque traham. cum toga signum dedero, tum
mihi undique clamore sublato turbam invadite ac ster-
nite omnia ferro et cavete quicquam supersit, cuius
8 aut vis aut fraus timeri possit. vos, Ceres mater ac
Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui hanc
urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis
volentes propitii adsitis, si vitandae, non *in*ferendae
9 fraudis causa hoc consilii capimus. pluribus vos, mi-
lites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset;
inermes, incautos ad satietatem trucidabitis; et con-
sulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone
1 et Carthaginiensibus timeri possit." XXXIX. Ab hac
adhortatione dimissi corpora curant. postero die alii

aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppositi
exitus; pars maxima super theatrum circaque, adsueti
et ante spectaculo contionum, consistunt. productus 2
ad populum a magistratibus praefectus Romanus cum
consulis de ea re ius ac potestatem esse, non suam, 3
et pleraque eadem, quae pridie, dixisset, et primo
sensim ac pars reddere claves, dein iam una voce id
omnes iuberent cunctantique et differenti ferociter mini-
tarentur nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi, tum
praefectus toga signum, ut convenerat, dedit, milites- 4
que intenti dudum ac parati alii superne *in* aversam
contionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus
theatri conferti obsistunt. caeduntur Hennenses cavea 5
inclusi coacervanturque non caede solum sed etiam
fuga, cum *alii* super aliorum capita ruerent, integri
sauciis, vivi mortuis incidentes cumularentur. inde 6
passim discurritur et urbis captae modo fugaque et
caedes omnia tenet nihilo remissiore militum ira, quod
turbam inermem caedebant, quam si periculum par et
ardor certaminis eos inritaret. ita Henna aut malo 7
aut necessario facinore retenta.

Marcellus nec factum inprobavit et praedam Hen-
nensium militibus concessit ratus timore deterritos *a*
proditionibus praesidiorum Siculos. atque ea clades, 8
ut urbis in media Sicilia sitae claraeque vel ob in-
signem munimento naturali locum vel ob sacrata omnia
vestigiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die
omnem Siciliam pervasit. et quia caede infanda re- 9
bantur non hominum tantum sed etiam deorum sedem
violatam esse, tum vero etiam qui ante dubii fuerant
defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, 10
Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a pro-
ditoribus nequiquam ad Hennam exercitum admovissent.
Marcellus retro in Leontinos redit frumentoque et com- 11
meatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi
relicto ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Clau- 12
dio Romam ad consulatum petendum misso T. Quinc-

tium Crispinum in eius locum classi castrisque prae-
13 ficit veteribus; ipse hibernacula quinque milia passuum
ab Hexapylo — Leonta vocant locum — communiit
aedificavitque. haec in Sicilia usque ad principium
hiemis gesta.

1 XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod
2 iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. legati
ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, prae-
sidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus,
nuntiantes Philippum primum Apolloniam temptasse
lembis biremibus centum viginti flumine adverso sub-
3 vectum; deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Ori-
cum clam nocte exercitum admovisse; eamque urbem,
sitam in plano neque moenibus neque viris atque armis
4 validam, primo impetu oppressam esse. haec nuntiantes
orabant, ut opem ferret hostemque haud dubium Ro-
manis mari ac terra a maritimis urbibus arceret, quae
ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiae,
5 peterentur. M. Valerius duorum milium praesidio *re-
licto praeposito*que eis P. Valerio legato cum classe
instructa parataque et, quod longae naves militum ca-
pere non poterant, in onerarias inpositis altero die
6 Oricum pervenit urbemque eam levi tenente praesidio,
quod *rex* recedens inde reliquerat, haud magno certa-
7 mine recepit. legati eo ab Apollonia venerunt nun-
tiantes in obsidione sese, quod deficere ab Romanis
nollent, esse neque sustinere ultra vim Macedonum
8 posse, nisi praesidium mittatur Romanum. facturum
se, quae vellent, pollicitus duo milia delectorum mili-
tum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum
praefecto socium Q. Naevio Crista, viro inpigro et
9 perito militiae. is expositis in terram militibus navi-
busque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem
remissis milites procul a flumine per viam minime ab
regiis obsessam duxit et nocte, ita ut nemo hostium
10 sentiret, urbem est ingressus. diem insequentem qui-
evere, dum praefectus iuventutem Apolloniatium arma-

que et urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque
satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus con-
perit, quanta socordia ac neglegentia apud hostes esset,
silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus 11
castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut
satis constaret prius mille hominum vallum intrasse,
quam quisquam sentiret, ac, si caede abstinuissent,
pervenire ad tabernaculum regium potuisse. caedes 12
proximorum portae excitavit hostes; inde tantus terror
pavorque omnis occupavit, ut non modo alius quis-
quam arma caperet aut castris pellere hostem cona-
retur, sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, 13
prope seminudus fugiens militi quoque, nedum regi,
vix decoro habitu, ad flumen navisque perfugerit. eodem
et alia turba effusa est. paulo minus tria milia mili- 14
tum in castris aut capta aut occisa; plus tamen homi-
num aliquanto captum quam caesum est. castris direptis 15
Apolloniatae catapultas, ballistas tormentaque alia,
quae oppugnandae urbi conparata erant, ad tuenda
moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam
devexere; cetera omnis praeda castrorum Romanis con-
cessa est. haec cum Oricum essent nuntiata, M. Vale- 16
rius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne
navibus capessere fugam rex posset. itaque Philippus, 17
neque terrestri neque navali certamini satis fore parem
se fidens, subductis navibus atque incensis terra Mace-
doniam petiit magna ex parte inermi exercitu spoliato-
que. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. 1
nam priusquam Romani amnem Hiberum transirent,
ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fude-
runt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni 2
P. Cornelius raptim traducto exercitu Hiberum dubiis
sociorum animis in tempore advenisset. primo ad 3
Castrum Album — locus est insignis caede magni
Hamilcaris — castra Romani habuere. arx erat munita 4
et convexerant ante frumentum; tamen, quia omnia

circa hostium plena erant, agmenque Romanum in-
pune incursatum ab equitibus hostium fuerat et ad
duo milia aut moratorum aut palantium per agros
interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca et
5 ad montem Victoriae castra communivere. eo Cn. Scipio
cum omnibus copiis et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius
Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto advenit, con-
traque castra Romana trans fluvium omnes consedere.
6 P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa
visenda haud fefellit hostes, oppressissentque eum in
patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset.
ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione ex-
7 imitur. Castulo, urbs Hispaniae valida ac nobilis et
adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hanni-
8 bali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Ili
turgim oppugnare adorti, quia praesidium ibi Roma-
num erat, videbanturque inopia maxime eum locum
9 expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret
opem, cum legione expedita profectus inter bina castra
cum magna caede hostium urbem est ingressus et
10 postero die eruptione aeque felici pugnavit. supra duo-
decim milia hominum caesa duobus proeliis, plus mille
hominum captum cum sex et triginta militaribus signis.
11 ita ab Iliturgi recessum est. Bigerra inde urbs — socii
et hi Romanorum erant — a Carthaginiensibus op-
pugnari coepta est. eam obsidionem sine certamine
1 adveniens Cn. Scipio solvit. XLII. Ad Mundam exinde
castra Punica mota, et Romani eo confestim secuti
2 sunt. ibi signis conlatis pugnatum per quattuor ferme
horas; egregieque vincentibus Romanis signum receptui
est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum
erat pavorque circa eum ceperat milites, ne morti-
3 ferum esset vulnus. ceterum haud dubium fuit, quin,
nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi
potuerint. iam non milites solum sed elephanti etiam
usque ad vallum acti erant, superque ipsum novem et
4 triginta elephanti pilis confixi. hoc quoque proelio ad

duodecim milia hominum dicuntur caesa, prope tria capta cum signis militaribus septem et quinquaginta.
ad Auringem inde urbem Poeni recessere, et, ut territis 5
instaret, secutus Romanus. ibi iterum Scipio lecticula in aciem inlatus conflixit, nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hostium quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. sed gens 6
nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum *a* fratre misso, brevi replevit exercitum animosque ad temptandum de integro certamen fecit; alii plerique milites, quippe pro parte totiens 7
intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus priores, eodemque eventu pugnavere: plus octo milia hominum 8
caesa, haud multo minus quam mille captum et signa militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillaeque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum — Moeniacoepto et Vismaro nomina erant — eo proelio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. — Cum tam prosperae *res* 9
in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octavum iam annum sub hostium potestate esse. itaque id 10
oppidum vi pulso praesidio Punico receperunt cultoribusque antiquis, quos ex iis vis reliquerat belli, restituerunt; et Turdetanos, qui contraxerant eis cum 11
Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt urbemque eorum delerunt.

XLIII. Haec in Hispania Q. Fabio M. Claudio 1
consulibus gesta. Romae cum tribuni plebis novi magi- 2
stratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M. Atilio a *M.* Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quaestorem eum proximo anno adempto equo 3
tribu moverant atque aerarium fecerant propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere dimissique fuerant. ne lustrum perficerent, mors 4
prohibuit P. Furi. M. Atilius magistratu se abdicavit. —

5 Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo con-
sule. creati consules ambo absentes Q. Fabius Maximus,
6 consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. prae-
tores fiunt duo, qui tum aediles curules erant, P. Sem-
pronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centimalus et M. *Ati-*
7 *lius et M.* Aemilius Lepidus. ludos scenicos per quadri-
duum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus
8 memoriae proditur. aedilis Tuditanus hic erat, qui ad
Cannas pavore aliis in tanta clade torpentibus per
medios hostes duxit.

9 Comitiis perfectis auctore Q. Fabio consule de-
signati consules Romam accersiti magistratum inierunt
senatumque de bello ac provinciis suis praetorumque
et de exercitibus, quibus quique praeessent, consulue-
1 runt. XLIV. Itaque provinciae atque exercitus divisi:
bellum cum Hannibale consulibus mandatum et exer-
cituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter,
2 quem Fabius consul. eae binae erant legiones. M. Aemi-
lius praetor, cuius peregrina sors erat, iuris dictione
M. Atilio collegae, praetori urbano, mandata, Luceriam
provinciam haberet legionesque duas, quibus Q. Fabius,
3 qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio
provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula cum binis
item legionibus evenerunt, ut Fulvius urbanas legiones
4 duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. pro-
rogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus
eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo proprae-
tori provincia vetus, T. Otacilio classis — exercitus
5 nulli additi novi —, M. Valerio Graecia Macedoniaque
cum legione et classe, quam haberet; Q. Mucio cum
vetere exercitu — duae autem legiones erant — Sar-
dinia; C. Terentio legio una, cui iam praeerat, *ac* Pice-
6 num. scribi praeterea duae urbanae legiones iussae et
viginti milia sociorum. his ducibus, his copiis adversus
multa simul aut mota aut suspecta bella muniverunt
Romanum imperium.

7 Consules duabus urbanis legionibus scriptis supple-

mentoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent,
prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. murus ac 8
porta Caietae et Ariciae etiam Iovis aedis de caelo
tacta fuerat. et alia ludibria oculorum auriumque cre-
dita pro veris: navium longarum species in flumine
Tarracinae, quae nullae erant, visae; et in Iovis Vici-
lini templo, quod in Compsano agro est, arma con-
crepuisse, et flumen Amiterni cruentum fluxisse. his 9
procuratis ex decreto pontificum profecti consules, Sem-
pronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. pater filio
legatus ad Suessulam in castra venit. cum obviam 10
filius progrederetur, lictoresque verecundia maiestatis
eius taciti anteirent, praeter undecim fasces equo prae-
vectus senex, ut consul animadvertere proximum licto-
rem iussit et is, ut descenderet ex equo, inclamavit,
tum demum desiliens "experiri" inquit "volui, fili,
satin' scires consulem te esse."

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam 1
nocte cum tribus servis venit promittens, si sibi prae-
mio foret, se Arpos proditurum esse. eam rem ad 2
consilium *cum* rettulisset Fabius, aliis pro transfuga
verberandus necandusque videri ancipitis animi com-
munis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam
cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem de-
scisset traxissetque ad defectionem Arpos; tum, quoniam 3
res Romana contra spem votaque eius velut resurgere
ab stirpibus videatur, novam referre proditionem pro-
ditis polliceatur, aliunde stet semper, aliunde sentiat,
infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhique
proditorem tertium transfugis *id* documentum esset.
contra ea consulis pater Fabius temporum oblitos 4
homines in medio ardore belli, tamquam in pace, libera
de quoque arbitria agere aiebat, ut, cum illud potius 5
agendum atque cogitandum sit, si quo modo fieri possit,
ne qui socii *a* populo Romano desciscant et novi con-
cilientur, documentum tamen dicatur statui oportere,
si quis resipiscat et antiquam societatem respiciat.

6 quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non
liceat, cui dubium esse, quin brevi desperata ab sociis
Romana re foederibus Punicis omnia in Italia iuncta
7 visuri sint? se tamen non eum esse, qui Altinio fidei
quicquam censeat habendum, sed mediam secuturum
8 consilii viam. neque enim pro hoste neque pro socio
in praesentia habitum libera custodia haud procul
a castris placere in aliqua fida civitate eum servari
per belli tempus: perpetrato bello tum consultandum,
utrum prior defectio plus merita sit poenae, an hic
9 reditus veniae. Fabio adsensum est, Calenisque legatis
traditus et ipse et comites; et auri satis magnum pon-
10 dus, quod secum attulerat, ei servari iussum. Calibus
eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clau-
11 sum adservabant. Arpis domi primum desiderari quae-
rique est coeptus; dein fama per totam urbem volgata
tumultum ut principe amisso fecit, metuque rerum
12 novarum extemplo nuntii missi. quibus nequaquam
offensus Poenus, quia et ipsum ut ambiguae fidei virum
suspectum iam pridem habebat et causam nactus erat
13 tam ditis hominis bona possidendi vendendique; cete-
rum, ut irae magis quam avaritiae datum crederent
homines, crudelitatem quoque ad aviditatem addidit,
14 coniugemque eius ac liberos in castra accitos, quaestione
prius habita primum de fuga Altini, dein, quantum
auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omni-
bus vivos combussit.

1 XLVI. Fabius ab Suessula profectus Arpos primum
institit oppugnare. ubi cum a quingentis fere passibus
castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis
moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, quia
maxime neglectam custodia vidit, ea potissimum ad-
2 gredi statuit. comparatis omnibus, quae ad urbes
oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto
exercitu delegit tribunosque viros fortes eis praefecit
et milites sescentos, quantum satis visum est, attribuit
eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum

locum scalas iussit ferre. porta ibi humilis et angusta 3
erat infrequenti via per desertam partem urbis. eam
portam scalis prius transgressos murum aperire ex
interiore parte aut claustra refringere iubet et tenentes
partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae
admoverentur: parata omnia atque instructa sese habi-
turum. ea inpigre facta, et quod impedimentum agen- 4
tibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adiuvit.
imber ab nocte media coortus custodes vigilesque di-
lapsos e stationibus subfugere in tecta coegit, sonitus- 5
que primo largioris procellae strepitum molientium
portam exaudiri prohibuit, lentior deinde aequaliorque
accidens auribus magnam partem hominum sopivit.
postquam portam tenebant, cornicines in via paribus 6
intervallis dispositos canere iubent, ut consulem ex-
cirent. id ubi factum ex composito est, signa efferri 7
consul iubet ac paulo ante lucem per effractam por-
tam urbem ingreditur. XLVII. tum demum hostes 1
excitati sunt iam et imbre conquiescente et propinqua
luce. praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque milia 2
ferme armatorum, et ipsi Arpini tria milia hominum
armarant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis
esset, hosti opposuerunt. pugnatum primo in tenebris 3
angustisque viis est. cum Romani non vias tantum
sed tecta etiam proxima portae occupassent, ne peti
superne ac volnerari possent, cogniti inter *se* quidam 4
Arpinique et Romani atque inde conloquia coepta fieri
percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini, 5
quam ob noxam Romanorum, aut quod meritum Poe-
norum pro alienigenis ac barbaris Italici adversus vete-
res socios Romanos bellum gererent et vectigalem ac
stipendiariam Italiam Africae facerent; Arpinis pur- 6
gantibus ignaros omnium se venum a principibus datos
Poeno, captos oppressosque a paucis esse. initio orto 7
plures cum pluribus conloqui; postremo praetor Arpi-
nus ab suis ad consulem deductus, fideque data inter
signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus

8 Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo
minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti,
quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium,
9 ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus
portae patefactae emissique cum fide incolumes ad Han-
10 nibalem Salapiam venerunt. *ita* Arpi sine clade ullius
praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae,
11 restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari
iussa; operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica
usa est.

12 Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset,
equites centum duodecim nobiles Campani per speciem
praedandi ex hostium agro permissu magistratuum ab
Capua profecti ad castra Romana, quae super Suessu-
lam erant, venerunt, stationi militum, qui essent, dixe-
13 runt: conloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius
castris praeerat; cui ubi nuntiatum est, decem ex eo
numero iussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postu-
larent, audivit — nihil autem aliud petebant, quam
ut Capua recepta bona sibi restituerentur —, in fidem
14 omnes accepti. et ab altero praetore Sempronio Tuditano
oppidum Atrinum expugnatum. amplius septem milia
hominum capta et aeris argentique signati aliquan-
15 tum. — Romae foedum incendium per duas noctes ac
diem unum tenuit; solo aequata omnia inter Salinas
ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque
16 vico inde *et* templis Fortunae ac matris Matutae. et
extra portam late vagatus ignis sacra profanaque multa
absumpsit.

1 XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in
Hispania res prosperae essent multosque et veteres
reciperent socios et novos adicerent, in Africam quo-
2 que spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum,
3 subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centu-
riones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam
societatemque facerent et pollicerentur, si perseveraret
urguere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore

senatui populoque Romano et adnisuros, ut in tem-
pore et bene cumulatam gratiam referant. grata ea 4
legatio barbaro fuit; conlocutusque cum legatis de
ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit,
quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex conpara-
tione tam ordinatae disciplinae animum advertit. tum 5
primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit,
ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus
apud sese magister rei militaris resisteret. rudem ad
pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum
habilem; ita iam inde a principiis gentis maiores suos 6
bella gessisse, ita se a pueris insuetos. sed habere
hostem pedestri fidentem Marte, cui si aequari robore
virium velit, et sibi pedites comparandos esse. et ad 7
id multitudine hominum regnum abundare, sed armandi
ornandique et instruendi eos artem ignorare. omnia,
velut forte congregata turba, soluta ac temeraria esse.
facturos se in praesentia, quod vellet, legati respon- 8
dent fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si im-
peratores sui non comprobassent factum. Q. Statorio 9
nomen fuit, qui ad regem remansit. cum duobus Ro-
manis rex Numidas legatos in Hispaniam misit ad
accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. isdem 10
mandavit, ut protinus Numidas, qui intra praesidia
Carthaginiensium auxiliares *essent*, ad transitionem per-
licerent. et Statorius ex multa iuventute regi pedites 11
conscripsit ordinatosque proxime morem Romanum in-
struendo et decurrendo signa sequi et servare ordines
docuit et operi aliisque iustis militaribus ita adsuefecit,
ut brevi rex non equiti magis fideret quam pediti con- 12
latisque aequo campo signis iusto proelio Carthagi-
niensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania 13
legatorum regis adventus magno emolumento fuit; nam-
que ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis
coeptae fieri. ita cum Syphace Romanis coepta ami-
citia est.

Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo

ad Galam in parte altera Numidiae — Maesulii ea gens
1 vocatur — regnantem legatos mittunt. XLIX. filium
Gala Masinissam habebat septemdecem annos natum,
ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret maius
regnum opulentiusque, quam quod accepisset, facturum.
2 legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut poten-
tior societate eorum adversus reges populosque Africae
3 esset, docent melius fore Galae quoque Carthaginiensibus
iungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam
aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem
nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem
4 posse. facile persuasum Galae, filio deposcente id
bellum, ut mitteret exercitum; qui Carthaginiensibus
legionibus coniunctis magno proelio Syphacem devicit.
triginta milia eo proelio hominum caesa dicuntur.
5 Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie
Numidas — extremi prope Oceanum adversus Gadis
colunt — refugit adfluentibusque ad famam eius undi-
6 que barbaris ingentis brevi copias armavit, cum quibus
in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret. *interea*
Masinissa cum victore exercitu advenit; isque ibi cum
Syphace ingenti gloria per se sine ullis Carthaginien-
sium opibus gessit bellum.
7 In Hispania nihil memorabile gestum praeterquam
quod Celtiberum iuventutem eadem mercede, qua pacta
cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se
8 perduxerunt, et nobilissimos Hispanos supra trecentos
in Italiam ad sollicitandos populares, *qui* inter auxilia
Hannibalis erant, miserunt. [id modo eius anni in
Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenna-
rium militem in castris neminem ante quam tum Cel-
tiberos Romani habuerunt.]

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXV.

PERIOCHA LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos aedilis factus. Hannibal urbem Tarenton praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. ludi Apollinares ex Marci carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Paenula, qui centurio militaverat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si impetrasset, de Hannibale victoriam, $\overline{\text{VIII}}$ acceptis militum dux factus conflixit acie cum Hannibale et cum exercitu caesus est. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit, in quo proelio $\overline{\text{XX}}$ hominum ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit tertio anno et ingentem se virum gessit. in eo tumultu captae urbis Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus caesi anno octavo, quam in Hispaniam ierunt. amissaque eius provinciae possessio foret, nisi L. Marci equitis Romani virtute et industria contractis exercituum reliquiis eiusdem hortatu bina castra hostium expugnata essent. ad $\overline{\text{XXVII}}$ caesa, * ex mille octingentos, praeda ingens capta. dux Marcius appellatus est.

I. Dum haec in Africa atque in Hispania geruntur, 1
Hannibal in agro Sallentino aestatem consumpsit spe per-

proditionem urbis Tarentinorum potiundae. ipsorum
interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defece-
2 runt. eodem tempore in Brittiis ex duodecim populis,
qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et
3 Tauriani in fidem populi Romani redierunt; et plures
redissent, ni T. Pomponius Veientanus, praefectus so-
cium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio
iusti ducis speciem nactus tumultuario exercitu coacto
4 cum Hannone conflixisset. magna ibi vis hominum, sed
inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut
capta est. minimum iacturae fuit, quod praefectus inter
ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor
et ante publicanus omnibus malis artibus et rei publi-
5 cae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius
consul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum
dignum memoratu fecit et ignobilia oppida Lucanorum
aliquot expugnavit.

6 Quo diutius trahebatur bellum et variabant secun-
dae adversaeque res non fortunam magis quam animos
hominum, tanta religio et ea magna ex parte externa
civitatem incessit, ut aut homines aut dei repente alii
7 viderentur facti. nec iam in secreto modo atque intra
parietes abolebantur Romani ritus, sed in publico etiam
ac foro Capitolioque mulierum turba erat nec sacri-
8 ficantium nec precantium deos patrio more. sacrificuli
ac vates ceperant hominum mentes; quorum numerum
auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestis-
que agris egestate et metu in urbem conpulsa, et
quaestus ex alieno errore facilis, quem velut concessae
9 artis usu exercebant. primo secretae bonorum indigna-
tiones exaudiebantur; deinde ad patres etiam ac publi-
10 cam querimoniam excessit res. incusati graviter ab
senatu aediles triumvirique capitales, quod non pro-
hiberent, cum emovere eam multitudinem e foro ac
disicere adparatus sacrorum conati essent, haud procul
11 afuit, quin violarentur. ubi potentius iam esse id malum
apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur,

M. Aemilio praetori urbano negotium ab senatu datum
est, ut eis religionibus populum liberaret. is et in 12
contione senatus consultum recitavit et edixit, ut, qui-
cumque libros vaticinios precationesve aut artem sacri-
ficandi conscriptam haberet, eos libros omnis litterasque
ad se ante kal. Apriles deferret, neu quis in publico
sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret. II. Ali- 1
quot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cor-
nelius Lentulus pontufex maximus et C. Papirius C. F.
Masso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papi-
rius L. F. Masso decemvir sacrorum. in Lentuli locum 2
M. Cornelius Cethegus, in Papiri Cn. Servilius Caepio
pontifices suffecti sunt, augur creatus L. Quintius Fla-
mininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus.
Comitiorum consularium iam adpetebat tempus, 3
sed quia consules bello intentos avocare non placebat,
Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem
dixit C. Claudium Centonem. ab eo magister equitum
est dictus Q. Fulvius Flaccus. dictator primo comitiali 4
die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum
equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia pro-
vincia in praetura fuerat. tum praetores creati Cn. 5
Fulvius Flaccus, *C.* Claudius Nero, M. Iunius Silanus,
P. Cornelius Sulla. comitiis perfectis dictator magistratu
abiit. aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio 6
Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit
cognomen. huic petenti aedilitatem cum obsisterent
tribuni plebis negantes rationem eius habendam esse,
quod nondum ad petendum legitima aetas esset, "si 7
me" inquit "omnes Quirites aedilem facere volunt,
satis annorum habeo." tanto inde favore ad suffra-
gium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni
repente incepto destiterint. aedilicia largitio haec fuit: 8
ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti
et diem unum instaurati, et *centeni* congii olei in vicos
singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius 9
Fundulus aediles plebei aliquot matronas apud populum

probri accusarunt, quasdam ex eis damnatas in exi-
10 lium egerunt. ludi plebei per biduum instaurati et
Iovis epulum fuit ludorum causa.

1 III. Q. Fulvius Flaccus tertium Appius Claudius
2 consulatum ineunt. et praetores provincias sortiti sunt
P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum
ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Clau-
3 dius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tuscos. con-
sulibus bellum cum Hannibale et binae legiones de-
cretae: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter
4 a Fulvio Centumalo acciperet; praetorum Fulvi Flacci,
quae Luceriae sub Aemilio praetore, Neronis Claudi,
quae in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent.
supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Iunio in
5 Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sem-
pronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium
provinciaeque Lucani et Gallia cum suis exercitibus
6 prorogatae, item P. Lentulo qua vetus provincia in
Sicilia esset, M. Marcello Syracusae et qua Hieronis
regnum fuisset; T. Otacilio classis, Graecia M. Valerio,
Sardinia Q. Mucio Scaevolae, Hispaniae P. et Cn. Cor-
7 neliis. ad veteres exercitus duae urbanae legiones a
consulibus scriptae, summaque trium et viginti legio-
num eo anno effecta est.

8 Dilectum consulum M. Postumi Pyrgensis cum
9 magno prope motu rerum factum impediit. publicanus
erat Postumius, qui multis annis parem fraude avari-
tiaque neminem in civitate habuerat praeter T. Pom-
ponium Veientanum, quem populantem temere agros
in Lucanis ductu Hannonis priore anno ceperant Car-
10 thaginienses. hi, quia publicum periculum erat a vi
tempestatis in iis, quae portarentur ad exercitus, et
ementiti erant falsa naufragia et ea ipsa, quae vera
renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu.
11 in veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus
impositis, cum mersissent eas in alto exceptis in prae-
paratas scaphas nautis, multiplices fuisse merces emen-

tiebantur. ea fraus indicata M. Aemilio praetori priore 12
anno fuerat ac per eum ad senatum delata nec tamen
ullo senatus consulto notata, quia patres ordinem
publicanorum in tali tempore offensum nolebant. po- 13
pulus severior vindex fraudis erat, excitatique tandem
duo tribuni plebis Spurius et L. Carvilii cum rem in-
visam infamemque cernerent, ducentum milium aeris
multam M. Postumio dixerunt. cui certandae cum dies 14
advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset,
ut multitudinem area Capitolii vix caperet, perorata 15
causa una spes videbatur esse, si C. Servilius Casca
tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio
erat, priusquam ad suffragium tribus vocarentur, inter-
cessisset. testibus datis tribuni populum summoverunt, 16
sitellaque lata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium
ferrent. interim publicani Cascae instare, ut concilio 17
diem eximeret; populus reclamare; et forte in cornu
primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque ani-
mum versabat. cum in eo parum praesidii esset, tur- 18
bandae rei causa publicani per vacuum summoto locum
cuneo inruperunt iurgantes simul cum populo tribu-
nisque. nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius 19
consul tribunis "nonne videtis" inquit "vos in ordi-
nem coactos esse et rem ad seditionem spectare, ni
propere dimittitis plebis concilium?" IV. plebe di- 1
missa senatus vocatur et consules referunt de concilio
plebis turbato vi atque audacia publicanorum: M. Fu- 2
rium Camillum, cuius exilium ruina urbis secutura
fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse; de- 3
cemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem
viverent, multos postea principes civitatis iudicium de
se populi passos: Postumium Pyrgensem suffragium 4
populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse,
tribunos in ordinem coegisse, contra populum Roma-
num aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos
a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari pro-
hiberet. nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse 5

homines nisi patientiam magistratuum, quod cesserint
in praesentia furori atque audaciae paucorum vincique
6 se ac populum Romanum passi sint et comitia, quae
reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quae-
rentibus dimicationem daretur, voluntate ipsi sua sustu-
7 lerint. haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei
accepta essent, vimque eam contra rem publicam et
8 pernicioso exemplo factam senatus decresset, confestim
Carvilii tribuni plebis omissa multae certatione rei
capitalis diem Postumio dixerunt ac, ni vades daret,
prendi a viatore atque in carcerem duci iusserunt.
9 Postumius vadibus datis non adfuit. tribuni plebem
rogaverunt plebesque ita scivit, si M. Postumius ante
kal. Maias non prodisset citatusque eo die non respon-
disset neque excusatus esset, videri eum in exilio esse
bonaque eius venire, ipsi aqua et igni placere inter-
10 dici. singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus
concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades
11 poscere coeperunt. primo non dantis, deinde etiam
eos, qui dare possent, in carcerem coiciebant; cuius
rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.

1 V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem auda-
2 cia protegens exitum habuit. comitia inde pontufici
maximo creando sunt habita. ea comitia novus pon-
3 tifex M. Cornelius Cethegus habuit. tres ingenti certa-
mine petierunt, Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante
bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus,
et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et *P.*
Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus
4 erat. hic senes honoratosque iuvenis in eo certamine
vicit. ante hunc intra centum annos et viginti nemo
praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus crea-
tus fuerat, qui sella curuli non sedisset.

5 Consules dilectum cum aegre conficerent, quod
inopia iuniorum non facile in utrumque, *ut* et novae
urbanae legiones et supplementum veteribus scribere-
6 tur, sufficiebat, senatus absistere eos incepto vetuit et

triumviros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros
qui ultra quinquagensimum lapidem in pagis forisque
et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent
et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere vide- 7
rentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites
facerent. tribuni plebis, si iis videretur, ad populum 8
ferrent, ut, qui minores septemdecem annis sacramento
dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem-
decem annorum aut maiores milites facti essent. ex 9
hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitio-
nem ingenuorum per agros habuerunt.

Eodem tempore ex Sicilia litterae Marci Marcelli 10
de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant,
in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic
exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum
est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaren-
tur. VI. hi permissu Lentuli primores equitum cen- 1
turionumque et robora ex legionibus peditum legatos
in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus
potestate dicendi facta: "consulem te, M. Marcelle, in 2
Italia adissemus, cum primum de nobis etsi non ini-
quum, certe triste senatus consultum factum est, nisi
hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum tur-
batam ad grave bellum adversus Siculos simul Poe-
nosque mitti et sanguine nostro vulneribusque nostris 3
senatui satisfacturos esse, sicut patrum memoria, qui
capti *a* Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum
ipsum pugnantes satisfecerunt. quamquam quod ob 4
meritum nostrum suscensuistis, patres conscripti, nobis,
aut suscensetis? ambo mihi consules et universum se- 5
natum intueri videor, cum te, *M.* Marcelle, intueor,
quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et
rei publicae et nostra fortuna esset. sine, quaeso, prius- 6
quam de condicione nostra queror, noxam, cuius argui-
mur, nos purgare. si non deum ira nec fato, cuius lege
immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa
periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? mili-

7 tum an imperatorum? equidem miles nihil umquam
dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam
ab senatu actas, quod non desperaverit de re publica,
cui post fugam a Cannis per omnes annos prorogatum
8 imperium. ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos
tribunos militum habuimus, honores petere et gerere
9 et provincias obtinere audivimus. an vobis vestrisque
liberis ignoscitis facile, patres conscripti, in haec vilia
capita saevire *libet?* et consuli primoribusque aliis
civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non
10 fuit; milites utique morituros in aciem misistis? ad
Alliam prope omnis exercitus fugit; ad Furculas Caudinas
ne expertus quidem certamen arma tradidit hosti,
11 ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen
tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus
quaereretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui
12 ab Allia Veios transfugerat, reciperaretur, et Caudinae
legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae
remissae in Samnium eundem illum hostem sub iugum
13 miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat. Cannensem
vero quisquam exercitum fugae aut pavoris
insimulare potest, ubi plus quinquaginta milia hominum
ceciderunt, unde consul cum equitibus septuaginta
fugit, unde nemo superest, nisi quem hostis
14 caedendo fessus reliquit? cum captivis redemptio negabatur,
nos vulgo homines laudabant, quod rei publicae
nos reservassemus, quod ad consulem Venusiam red-
15 issemus, et speciem iusti exercitus fecissemus; nunc
deteriore condicione sumus, quam apud patres nostros
fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo
militandi locusque, in quo tenderent in castris, est
mutatus, quae tamen semel navata rei publicae opera
16 et uno felici proelio recuperarunt: nemo eorum relegatus
in exilium est, nemini spes emerendi stipendia
adempta, hostis denique est datus, cum quo dimicantes
17 aut vitam semel aut ignominiam finirent; — nos, quibus,
nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi

acie miles Romanus superesset, nihil obici potest, non
solum a patria procul Italiaque sed ab hoste etiam
relegati sumus, ubi senescamus in exilio, ne qua spes, 18
ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placan-
dae civium irae, ne qua denique bene moriendi sit.
neque ignominiae finem nec virtutis praemium peti- 19
mus; modo experiri animum et virtutem exercere liceat.
laborem et periculum petimus, ut virorum, ut mili-
tum officio fungamur. bellum in Sicilia iam alterum 20
annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias Poenus,
alias Romanus expugnat; peditum equitum acies con-
currunt; ad Syracusas terra marique geritur res; cla- 21
morem pugnantium crepitumque armorum exaudimus
resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma
habeamus. servorum legionibus Ti. Sempronius consul
totiens iam cum hoste signis conlatis pugnavit; operae
pretium habent libertatem civitatemque: — pro servis 22
saltem ad hoc bellum emptis vobis simus, congredi
cum hoste liceat et pugnando quaerere libertatem. vis
tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis
experiri virtutem? asperrima quaeque ad laborem peri- 23
culumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum
fuit, quam primum fiat, quoniam, quidquid postea
viximus, id omne destinatum ignominiae est." VII. sub 1
haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus
id nec iuris *nec* potestatis suae esse dixit: senatui
scripturum se omniaque de sententia patrum facturum
esse. eae litterae ad novos consules allatae ac per eos 2
in senatu recitatae sunt, consultusque de iis litteris
ita decrevit senatus, militibus, qui ad Cannas commi- 3
litones suos pugnantis deseruissent, senatum nihil vi-
dere cur res publica committenda esset. si M. Claudio 4
proconsuli aliter videretur, faceret quod e re publica
fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere vaca-
ret neu dono militari virtutis ergo donaretur neu in
Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.

Comitia deinde a praetore urbano de senatus sen- 5

tentia plebique scitu sunt habita, quibus creati sunt
quinqueviri muris *et* turribus reficiendis, et triumviri
bini, uni sacris conquirendis donisque persignandis,
6 alteri reficiendis aedibus Fortunae et matris *Matutae*
intra portam Carmentalem et Spei extra portam, quae
7 priore anno incendio consumptae fuerant. — Tempe-
states foedae fuere: in Albano monte biduum conti-
nenter lapidibus pluvit. tacta de caelo multa, duae in
Capitolio aedes, vallum in castris multis locis supra
8 Suessulam, et duo vigiles exanimati; murus turresque
quaedam Cumis non ictae modo fulminibus sed etiam
decussae. Reate saxum ingens visum volitare, sol ru-
9 bere solito magis sanguineoque similis. horum pro-
digiorum causa diem unum supplicatio fuit; et per
aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt;
et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit.

10 Cum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Han-
nibali et in suspicione Romanis esset, causa forte ex-
11 trinsecus maturandae eius intervenit. Phileas Taren-
tinus diu iam per speciem legationis Romae cum esset,
vir inquieti animi et minime otium, quo tum diutino
senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides
12 Tarenti*nos et* Thurinos invenit. custodiebantur in atrio
Libertatis minore cura, quia nec ipsis nec civitatibus
13 eorum fallere Romanos expediebat. hos crebris con-
loquiis sollicitatos corruptis aedituis duobus cum primis
tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris
factus profugit. luce prima volgata per urbem fuga
est, missique qui sequerentur ab Tarracina comprensos
omnis retraxerunt. deducti in comitium virgisque ad-
1 probante populo caesi de saxo deiciuntur. VIII. huius
atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia
Graecarum civitatium animos inritavit cum publice
2 tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede
interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat.
3 ex iis tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini coniura-
verunt, quorum principes Nico et Philemenus erant.

hi priusquam aliquid moverent, conloquendum cum 4
Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi
ad eum proficiscuntur. et cum haud procul castris ab- 5
essent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt, Nico
et Philemenus progressi ad stationes comprehensique,
ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. qui 6
cum et causas consilii sui et, quid pararent, exposuis-
sent, conlaudati oneratique promissis iubentur, ut fidem
popularibus facerent praedandi causa se urbe egressos,
pecora Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent,
ad urbem agere: tuto ac sine certamine id facturos 7
promissum est. conspecta ea praeda iuvenum est, minus-
que iterum ac saepius id eos audere miraculo fuit.
congressi cum Hannibale rursus fide sanxerunt liberos 8
Tarentinos leges *suas* suaque omnia habituros neque
ullum vectigal Poeno pensuros praesidiumve invitos
recepturos; prodito praesidio *hospitia Romana praedam*
Carthaginiensium fore. haec ubi convenerunt, tunc vero 9
Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundi-
que in urbem frequentiorem facere. et erat venandi
studio insignis, canesque et alius apparatus sequeba-
tur; captumque ferme aliquid aut ab hoste ex prae- 10
parato adlatum reportans donabat aut praefecto aut
custodibus portarum. nocte maxime commeare propter
metum hostium credebant. ubi iam eo consuetudinis 11
adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo
dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendae rei
Hannibali visum est. tridui viam aberat; ubi, quo 12
minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum
tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, 13
qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis
mora eius desierat. IX. ceterum postquam Tarentum 1
ire constituit, decem milibus peditum atque equitum,
quos in expeditionem velocitate corporum ac levitate
armorum aptissimos esse ratus est, electis quarta vigilia
noctis signa movit praemissisque octoginta fere Nu-
midis equitibus praecepit, ut discurrerent circa vias 2

perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul
3 spectator agminis falleret; praegressos retraherent, ob-
vios occiderent, ut praedonum magis quam exercitus
accolis species esset. ipse raptim agmine acto quin-
decim ferme milium spatio castra ab Tarento posuit
4 et ne ibi quidem *de*nuntiato, quo pergerent, tantum
convocatos milites monuit, via omnes irent nec deverti
quemquam aut excedere ordinem agminis paterentur
et in primis intenti ad imperia accipienda essent neu
quid nisi ducum iussu facerent; se in tempore editu-
5 rum, quae vellet agi. eadem ferme hora Tarentum
fama praevenerat Numidas equites paucos populari
6 agros terroremque late agrestibus iniecisse. ad quem
nuntium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam
ut partem equitum postero die luce prima iuberet exire
7 ad arcendum populationibus hostem; in cetera adeo
nihil ab eo intenta cura est, ut contra pro argumento
fuerit illa procursatio Numidarum Hannibalem exer-
8 citumque *e* castris non movisse. Hannibal concubia
nocte movit. dux Philemenus erat cum solito captae
venationis onere; ceteri proditores ea, quae composita
9 erant, expectabant. convenerat autem, ut Philemenus
portula adsueta venationem inferens armatos induceret,
10 parte alia portam Temenitida adiret Hannibal. ea
mediterranea regio est orientem spectans, busta ali-
quantum intra moenia includunt. cum portae adpro-
pinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est
refulsitque idem redditum ab Nicone signum; extinctae
11 deinde utrimque flammae sunt. Hannibal silentio duce-
bat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles
12 in cubilibus suis obtruncat portamque aperit. Hannibal
cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet,
ut, quo res postulet, occurrere libero campo possint.
13 et Philemenus portulae parte alia, qua commeare ad-
suerat, adpropinquabat. nota vox eius et familiare iam
signum cum excitasset vigilem, dicente vix sustineri
14 grandis bestiae onus, portula aperitur. inferentes aprum

duos iuvenes secutus ipse cum expedito venatore vi-
gilem incautius miraculo magnitudinis in eos, qui fere-
bant, versum venabulo traicit. ingressi deinde triginta 15
fere armati ceteros vigiles obtruncant refringuntque
portam proximam, et agmen sub signis confestim in-
rupit. inde cum silentio in forum ducti Hannibali sese
coniunxerunt. tum duo milia Gallorum Poenus in tres 16
divisa partis per urbem dimittit Tarentinos*que duces*
singulis partibus addit binos. itinera quam maxume
frequentia occupari iubet, tumultu orto Romanos passim 17
caedi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, praecipit
iuvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vi-
dissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iube-
rent. X. iam tumultus erat clamorque, qualis esse in 1
capta urbe solet; sed, quid rei esset, nemo satis pro
certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem 2
credere coortos; Romanis seditio aliqua cum fraude
videri ab oppidanis mota. praefectus primo excitatus 3
tumultu in portum effugit; inde acceptus scapha in
arcem circumvehitur. errorem et tuba audita ex theatro 4
faciebat, nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc
ipsum praeparata, et inscienter a Graeco inflata, quis
aut quibus signum daret, incertum efficiebat. ubi in- 5
luxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita [tum]
dubitationem exemerunt et Graeci Romanos passim
caede stratos cernentes ab Hannibale captam urbem
senserunt. postquam lux certior erat et Romani, qui 6
caedibus superfuerant, in arcem confugerant conticisce-
batque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos
sine armis convocare iubet. convenere omnes, prae- 7
terquam qui cedentis in arcem Romanos ad omnem
adeundam simul fortunam persecuti fuerant. ibi Han- 8
nibal benigne adlocutus Tarentinos testatusque, quae
praestitisset civibus eorum, quos ad Trasumennum aut
ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam 9
Romanorum invectus, recipere se in domos suas quem-
que iussit et foribus nomen suum inscribere: se domos

eas, quae inscriptae non essent, signo extemplo dato
diripi iussurum. si quis in hospitio civis Romani —
vacuas autem tenebant domos — nomen inscripsisset,
10 eum se pro hoste habiturum. contione dimissa cum
titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo
fecissent, signo dato ad diripienda hospitia Romana
passim discursum est. et fuit praedae aliquantum.

1 XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit;
quam cum et *a* mari, quo in paeneinsulae modum pars
maior circumluitur, praealtis rupibus et ab ipsa urbe
muro et fossa ingenti saeptam videret eoque nec vi
2 nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura
tuendi Tarentinos a maioribus rebus moraretur, aut
in relictos sine valido praesidio Tarentinos impetum
ex arce, cum vellent, Romani facerent, vallo urbem
ab arce intersaepire statuit non sine illa etiam spe,
3 cum prohibentibus opus Romanis manum posse con-
seri et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita
attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Taren-
4 tini urbem ab iis tueri possent. ubi coeptum opus est,
patefacta repente porta impetum in munientis fecerunt
Romani pellique se statio passa est, quae pro opere
erat, ut successu cresceret audacia pluresque et longius
5 pulsos persequerentur. tum signo dato coorti undique
Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat.
nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga
loci angustiae eos impeditaque alia opere iam coepto,
6 alia apparatu operis morabantur. plurimi in fossam
praecipitavere, occisique sunt plures in fuga quam in
7 pugna. inde opus nullo prohibente fieri coeptum: fossa
ingens ducta, et vallum intra eam erigitur; modicoque
post intervallo murum etiam eadem regione addere
parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Roma-
8 nos possent. reliquit tamen modicum praesidium, simul
ut in perficiendo muro adiuvaret. ipse profectus cum
ceteris copiis ad Galaesum flumen — quinque milia
9 ab urbe abest — posuit castra. ex his stativis regressus

ad inspiciendum, quod opus aliquantum opinione eius
celerius creverat, spem cepit etiam arcem expugnari
posse. et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco
plano posita et ab urbe muro tantum ac fossa divisa.
cum iam machinationum omni genere et operibus op- 10
pugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis
fecit animum, ut nocte ex inproviso opera hostium
invaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. is-
que finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi.
reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, 11
quia arcem tenentes, quae in paeneinsula posita im-
minet faucibus portus, mare liberum habebant, urbs
contra exclusa maritimis commeatibus propiusque in-
opiam erant obsidentes quam obsessi. Hannibal con- 12
vocatis principibus Tarentinis omnes praesentis diffi-
cultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae
cernere viam neque in obsidione quicquam habere spei,
donec mari hostes potiantur. quod si naves sint, quibus 13
commeatus invehi prohibeat, extemplo aut arce ces-
suros aut dedituros se hostis. adsentiebantur Tarentini; 14
ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in
eam rem adferendam censebant esse. Punicas enim 15
naves ex Sicilia accitas id posse facere; suas, quae
sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus
hostis haberet, quem ad modum inde in apertum mare
evasuras? "evadent" inquit Hannibal; "multa, quae 16
inpedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem in
campo sitam habetis. planae et satis latae viae patent
in omnis partis. via, quae e portu per mediam urbem 17
ad mare transmissa est, plaustris transveham naves
haud magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc
hostes potiuntur; et illinc mari, hinc terra circumsede-
bimus arcem, immo brevi aut relictam ab hostibus aut
cum ipsis hostibus capiemus." haec oratio non spem 18
modo effectus sed ingentem etiam ducis admirationem
fecit. contracta extemplo undique plaustra iunctaque
inter se, et machinae ad subducendas naves admotae,

munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles
19 in transitu esset. iumenta inde et homines contracti,
et opus inpigre coeptum; paucosque post dies classis
instructa ac parata circumvehitur arcem et ante os
20 ipsum portus ancoras iacit. hunc statum rerum Han-
nibal Tarenti relinquit regressus ipse in hiberna. cete-
rum defectio Tarentinorum utrum priore anno an hoc
facta sit, in diversum auctores trahunt. plures pro-
pioresque aetate memoriae rerum hoc anno factam
tradunt.

1 XII. Romae consules praetoresque usque *ad* ante
2 diem quintum kal. Maias Latinae tenuerunt. eo die
perpetrato sacro in monte in suas quisque provincias
proficiscuntur. religio deinde nova obiecta est ex car-
3 minibus Marcianis. vates hic Marcius inlustris fuerat,
et cum conquisitio priore anno ex senatus consulto
talium librorum fieret, in M. Aemili praetoris urbani,
4 qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo
praetori Sullae tradiderat. ex huius Marcii duobus
carminibus alterius post rem factam editi comprobata
auctoritas eventu alteri quoque, cuius nondum tempus
5 venerat, adferebat fidem. priore carmine Cannensis
praedicta clades in haec fere verba erat: "amnem,
Troiugena, fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in
6 campo Diomedis conserere manus. sed neque credes
tu mihi, donec compleris sanguine campum, multaque
milia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex
terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae
incolunt terras, is fuat esca caro tua. nam mihi ita
7 Iuppiter fatus est." et Diomedis Argivi campos et
Cannam flumen ii, qui militaverant in iis locis, iuxta
8 atque ipsam cladem agnoscebant. tum alterum carmen
recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora
futura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae
9 genere. "hostis, Romani, si expellere vultis, vomica
quae gentium venit longe, Apollini vovendos censeo
ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant, cum populus

dederit ex publico partem, *partem* privati uti conferant
pro se atque suis. iis ludis faciendis praeerit praetor 10
is, qui ius populo plebeique dabit summum. decem-
viri Graeco ritu hostiis sacra faciant. hoc si recte
facietis, gaudebitis semper fietque res vestra melior;
nam is divus extinguet perduellis vestros, qui vestros
campos pascit placide." ad id carmen explanandum 11
diem unum sumpserunt. postero die senatus consultum
factum est, ut decemviri de ludis Apollini reque divina
facienda inspicerent. ea cum inspecta relataque ad sena- 12
tum essent, censuerunt patres Apollini ludos vovendos
faciendosque et, quando ludi facti essent, duodecim
milia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias
maiores dandas. alterum senatus consultum factum est, 13
ut decemviri sacrum Graeco ritu facerent hisque hostiis,
Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis,
Latonae bove femina aurata. ludos praetor in circo 14
maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos
ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, con-
ferret. haec est origo ludorum Apollinarium victoriae, 15
non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum
factorumque. populus coronatus spectavit, matronae
supplicavere; vulgo apertis ianuis in propatulis epulati
sunt, celeberque dies omni caerimoniarum genere fuit.

XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo 1
in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam videren-
tur, quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam
famem Campani sentiebant, quia sementem facere pro-
hibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Han- 2
nibalem miserunt orantes, ut, priusquam consules in
agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium
praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis
convehi iuberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Brut- 3
tiis cum exercitu in Campaniam transire et dare ope-
ram, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit. Hanno 4
ex Bruttiis profectus cum exercitu vitabundus castra
hostium consulesque, qui in Samnio erant, cum Bene-

vento iam adpropinquaret, tria milia passuum ab ipsa
5 urbe loco edito castra posuit; inde ex sociis circa
populis, quo aestate comportatum erat, devehi fru-
mentum in castra iussit praesidiis datis, quae com-
6 meatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit,
qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto
essent omni undique genere vehiculorum iumentorum-
7 que ex agris contracto. id pro cetera socordia negle-
gentiaque a Campanis actum: paulo plus quadringenta
vehicula missa et pauca praeterea iumenta. ob id
castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae
mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset,
alia prodicta dies ad frumentum maiore apparatu peten-
8 dum. ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Bene-
ventanis essent, legatos decem extemplo ad consules —
circa Bovianum castra Romanorum erant — miserunt.
9 qui cum auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se
comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duce-
ret, Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus
10 nocte Beneventi moenia est ingressus. ex propinquo
cognoscit Hannonem cum exercitus parte profectum
frumentatum; per quaestorem Campanis datum fru-
mentum; duo milia plaustrorum, inconditam inermem-
que aliam turbam advenisse; per tumultum ac trepi-
dationem omnia agi, castrorumque formam et militarem
11 ordinem inmixtis agrestibus et servis sublatum. his
satis compertis consul militibus edicit, signa tantum
armaque in proximam noctem expedirent: castra Pu-
12 nica oppugnanda esse. quarta vigilia profecti sarcinis
omnibus impedimentisque Beneventi relictis paulo ante
lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris in-
iecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud
13 dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci et
munimenta defenderunt, quae nulla ex parte adiri nisi
14 arduo ac difficili ascensu poterant. luce prima proelium
ingens accensum est. nec vallum modo tutantur Poeni,
sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentis

per ardua hostes. XIV. vincit tamen omnia pertinax 1
virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas
perventum est, sed cum multis vulneribus ac militum
pernicie. itaque convocatis *legatis* tribunisque militum 2
consul absistendum temerario incepto ait: tutius sibi
videri reduci eo die exercitum Beneventum, dein postero
castra castris hostium iungi, ne exire inde Campani
neve Hanno regredi posset; id quo facilius obtineatur, 3
collegam quoque et exercitum eius se acciturum totum-
que eo versuros bellum. haec consilia ducis, cum iam
receptui caneret, clamor militum aspernantium tam
segne imperium disiecit. proxima ea parte hostibus 4
erat cohors Paeligna, cuius praefectus Vibius Accaus
arreptum vexillum trans vallum hostium traiecit. exe- 5
cratus inde seque et cohortem, si eius vexilli hostes
potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in
castra inrupit. iamque intra vallum Paeligni pugnabant, 6
cum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiae
legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis cap-
torum *castrorum* concederent decus, T. Pedanius prin- 7
ceps primus centurio, cum signifero signum ademisset,
"iam hoc signum et hic centurio" inquit "intra vallum
hostium erit: sequantur qui capi signum ab hoste
prohibituri sunt." manipulares sui primum transcen-
dentem fossam, dein legio tota secuta est. iam et 8
consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato
consilio, ab *resistendo* revocandoque ad incitandos hor-
tandosque versus milites, ostendere, in quanto discri-
mine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium
legio esset. itaque pro se quisque omnes per aequa 9
atque iniqua loca, cum undique tela conicerentur, arma-
que et corpora hostes obicerent, pervadunt inrumpunt-
que. multi volnerati, etiam quos vires *et* sanguis de-
sereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur.
capta itaque momento temporis velut in plano sita 10
nec permunita castra. caedes inde, non iam pugna erat
omnibus intra vallum permixtis. supra decem milia 11

hostium occisa, supra septem milia capitum cum fru-
mentatoribus Campanis omnique plaustrorum et iumen-
torum apparatu capta. et alia ingens praeda fuit, quam
Hanno, populabundus passim cum isset, ex sociorum
12 populi Romani agris traxerat. inde deletis hostium
castris Beneventum reditum, praedamque ibi ambo
consules — nam et Ap. Claudius eo post paucos dies
13 venit — vendiderunt diviseruntque. et donati quorum
opera castra hostium capta erant, ante alios Accaus
Paelignus *et* T. Pedanius, princeps tertiae legionis.
14 Hanno ab Cominio Ocrito, quo nuntiata castrorum cla-
des est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum
habuerat, fugae magis quam itineris modo in Bruttios
1 rediit. XV. et Campani audita sua pariter sociorum-
que clade legatos ad Hannibalem miserunt, qui nun-
tiarent duos consules ad Beneventum esse, diei iter a
Capua, tantum non ad portas et muros bellum esse;
ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos in
2 potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem,
non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam
Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque
3 populo Romano tradat. Hannibal curae sibi fore rem
Campanam pollicitus in praesentia duo milia equitum
cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus
possent prohibere.

4 Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Ta-
rentinae praesidiique, quod ibi obsideretur, cura est.
C. Servilius legatus, ex auctoritate patrum a P. Cor-
nelio praetore in Etruriam ad frumentum coemendum
missus, cum aliquot navibus onustis in portum Taren-
5 tinum inter hostium custodias pervenit. cuius adventu,
qui ante in exigua spe vocati saepe ad transitionem
ab hostibus per conloquia erant, ultro ad transeundum
hostis vocabant sollicitabantque. et erat satis validum
praesidium traductis ad arcem Tarenti tuendam *a Meta-*
6 *ponto* militibus. itaque Metapontini extemplo metu, quo
7 tenebantur, liberati ad Hannibalem defecere. Hoc idem

eadem ora maris et Thurini fecerunt. movit eos non
Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, qui-
bus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti
erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper
interfectos. eorum amici cognatique litteras ac nuntios 8
ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Brut-
tiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admo-
vissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.
M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat, 9
quem facile elici ad certamen temere ineundum reban-
tur posse non militum, quos perpaucos habebat, fiducia,
quam iuventutis Thurinae; eam ex industria centuria-
verat armaveratque ad talis casus. divisis copiis inter 10
se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent,
Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem
pergit, Mago cum equitatu tectus collibus apte *ad*
*te*gendas insidias oppositis subsistit. Atinius peditum 11
tantum agmine per exploratores comperto in aciem
copias educit et fraudis intestinae et hostium insidia-
rum ignarus. pedestre proelium fuit persegne paucis 12
in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expec-
tantibus magis quam adiuvantibus eventum; et Car-
thaginiensium acies de industria pedem referebat, ut
ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum
pertraheret. quo ubi est ventum, coorti cum clamore 13
equites prope inconditam Thurinorum turbam nec satis
fido animo, unde pugnabat, stantem extemplo in fugam
averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc 14
pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam
traxere. postremo et ipsi terga vertunt atque ad urbem
fugiunt. ibi proditores conglobati cum popularium 15
agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos
ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Poenum,
permixtosque et hostis urbem invasuros, ni propere
portas claudant. ita exclusos Romanos praebuere hosti
ad caedem, Atinius tamen cum paucis receptus. seditio 16
inde paulisper tenuit cum *alii manendum in Romanae*

*societatis f*ide, alii cedendum fortunae et tradendam
urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque,
17 fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad
mare ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium
in se mite ac iustum consultum volebant, quam re-
spectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt.
18 Consules a Benevento in Campanum agrum legio-
nes ducunt non ad frumenta modo, quae iam in herbis
19 erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam,
nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati
facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos,
quod urbi tam propinquae tertium annum inpunita
20 defectio esset. ceterum ne Beneventum sine praesidio
esset, et ut ad subita belli, si Hannibal, quod facturum
haud dubitabant, ad opem ferendam sociis Capuam
venisset, equitis vim sustinere possent, Ti. Gracchum
ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum
venire iubent: legionibus stativisque ad obtinendas res
1 in Lucanis aliquem praeficeret. XVI. Graccho, prius-
quam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium
2 factum est: ad exta sacrificio perpetrato angues duo
ex occulto adlapsi adedere iocur conspectique repente
3 ex oculis abierunt. *ob* id cum haruspicum monitu sacri-
ficium instauraretur atque intentius exta reservarentur,
iterum ac tertium tradunt *adlapsos* libatoque iocinere
4 intactos angues abisse. cum haruspices ad imperato-
rem id pertinere prodigium praemonuissent et ab oc-
cultis cavendum hominibus consultisque, nulla tamen
5 providentia fatum imminens moveri potuit. Flavus
Lucanus fuit caput partis eius Lucanorum — cum pars
ad Hannibalem defecisset —, quae cum Romanis stabat,
et iam *altero* anno in magistratu erat, ab iisdem illis
6 creatus praetor. is mutata repente voluntate locum
gratiae apud Poenum quaerens neque transire ipse ne-
que trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi
imperatoris et eiusdem hospitis proditi capite ac san-
7 guine foedus cum hostibus sanxisset. ad Magonem,

qui in Bruttiis praeerat, clam in colloquium venit fide-
que ab eo accepta, si Romanum iis imperatorem tra-
didisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam
Lucanos, deducit Poenum in locum *natum tegendis in-*
sidiis, quo cum paucis Gracchum adducturum ait: Mago 8
ibi pedites equitesque armatos — et capere eas latebras
ingentem numerum — occuleret. loco satis inspecto 9
atque undique explorato dies composita gerendae rei
est. Flavus ad Romanum imperatorem venit. rem se 10
ait magnam incohasse, ad quam perficiendam ipsius
Gracchi opera opus esse. omnium populorum praeto-
ribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu
descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Ro- 11
manorum, quando res quoque Romana, quae prope
exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque
auctior fieret, Hannibalis vis senesceret ac prope ad
nihilum venisset. veteri delicto haud inplacabilis fore 12
Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem
promptioremque veniae dandae fuisse. quotiens re-
bellioni etiam maiorum suorum ignotum! haec ab sese 13
dicta; ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire
malle eos praesentisque contingere dextram *et* id pignus
fidei secum ferre. locum se concilio iis dixisse a con- 14
spectu amotum haud procul castris Romanis; ibi paucis
verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum
in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem et 15
sermoni et rei abesse ratus ac similitudine veri captus
cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus
duce hospite *in* insidias praecipitatur. hostes subito 16
exorti, et, ne dubia proditio esset, Flavus iis se ad-
iungit. tela undique in Gracchum atque equites con-
iciuntur. Gracchus ex equo desilit; idem ceteros facere 17
iubet hortaturque, ut, quod unum reliquum fortuna
fecerit, id cohonestent virtute. reliquum autem quid 18
esse paucis a multitudine in valle silva ac montibus
saepta circumventis praeter mortem? id referre, utrum 19
praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur,

an toti a patiendo expectandoque eventu in impetum
atque iram versi, agentes audentesque, perfusi hostium
cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata arma-
20 que et corpora cadant. Lucanum proditorem ac trans-
fugam omnes peterent; qui eam victimam prae se ad
inferos misisset, eum decus eximium, egregium sola-
21 cium suae morti inventurum. inter haec dicta paluda-
mento circa laevum brachium intorto — nam ne scuta
quidem secum extulerant — in hostis impetum fecit.
22 maior quam pro numero hominum editur pugna: iaculis
maxime aperta corpora Romanorum, et cum undique
ex altioribus locis in cavam vallem coniectus esset,
23 transfiguntur. Gracchum iam nudatum praesidio vivum
capere Poeni nituntur; ceterum conspicatus Lucanum
hospitem inter hostis, adeo infestus confertos invasit,
24 ut parci ei sine multorum pernicie non posset. exani-
mem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit poni-
que cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris
25 iussit. *si* haec vera fama est, Gracchus in Lucanis
1 ad campos, qui Veteres vocantur, periit. XVII. sunt
qui in agro Beneventano prope Calorem fluvium con-
tendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi
2 causa progressum, cum forte inter salicta innata ripis
laterent hostes, nudum atque inermem saxisque, quae
3 volvit amnis, propugnantem interfectum. sunt qui haru-
spicum monitu quingentos passus a castris progressum,
uti loco puro ea quae ante dicta prodigia sunt pro-
curaret, ab insidentibus forte locum duabus turmis
Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus
nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat.
4 funeris quoque Gracchi varia est fama. alii in castris
Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale — et
ea vulgatior fama est — tradunt in vestibulo Puni-
5 corum castrorum rogum extructum esse, armatum exer-
citum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibus-
que armorum et corporum suae cuique genti adsuetis,
ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exe-

quias celebrante. haec tradunt, qui in Lucanis rei
gestae auctores sunt. si illis, qui ad Calorem fluvium 6
interfectum memorant, credere velis, capitis tantum
Gracchi hostes potiti sunt; eo delato ad Hannibalem, 7
missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Ro-
mana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. is funus
imperatoris in castris celebrantibus cum exercitu Bene-
ventanis fecit.

XVIII. Consules agrum Campanum ingressi cum 1
passim popularentur, eruptione oppidanorum et Mago-
nis cum equitatu territi et trepidi ad signa milites
palatos passim revocarunt et vixdum instructa acie
fusi supra mille et quingentos milites amiserunt. inde 2
ingens ferocia superbae suopte ingenio genti crevit,
multisque proeliis lacessebant Romanos; sed intentiores
ad cavendum consules una pugna fecerat incaute atque
inconsulte inita. restituit tamen his animos et illis 3
minuit audaciam parva una res; sed in bello nihil tam
leve est, quod non magnae interdum rei momentum
faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes 4
erat, perfamiliari hospitio iunctus. creverat consuetudo,
quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante de-
fectionem Campanam liberaliter comiterque curatus
fuerat. is tum Badius progressus ante stationes, quae 5
pro porta stabant, vocari Crispinum iussit. quod ubi
est Crispino nuntiatum, ratus conloquium amicum ac
familiare quaeri, manente memoria etiam in discidio
publicorum foederum privati iuris, paulum a ceteris
processit. postquam in conspectum venere, "provoco 6
te" inquit "ad pugnam, Crispine," Badius; "conscen-
damus equos summotisque aliis, uter bello melior sit,
decernamus." ad ea Crispinus nec sibi nec illi ait 7
hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi
in acie occurrerit, declinaturum, ne hospitali caede
dextram violet; conversusque abibat. enimvero ferocius 8
tum Campanus increpare mollitiam ignaviamque et se
digna probra *in* insontem iacere, hospitalem hostem

appellans simulantemque parcere, cui sciat parem se
9 non esse. si parum publicis foederibus ruptis dirempta
simul et privata iura esse putet, Badium Campanum
T. Quinctio Crispino Romano palam duobus exerciti-
10 bus audientibus renuntiare hospitium. nihil sibi cum
eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, cuius
patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum
11 venisset. si vir esset, congrederetur. diu cunctantem
Crispinum perpulere turmales, ne inpune insultare Cam-
12 panum pateretur; itaque tantum moratus, dum impera-
tores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in
provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma ce-
pit equumque conscendit et Badium nomine compellans
13 ad pugnam evocavit. nulla mora a Campano facta est;
infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum
sinistrum umerum Badio hasta transfixit superque de-
lapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacen-
14 tem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma
15 atque equo relicto ad suos aufugit; Crispinus equum
armaque capta et cruentam cuspidem insignis spoliis
ostentans cum magna laude et gratulatione militum
ad consules est deductus laudatusque ibi magnifice et
donis donatus.

1 XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad
Capuam cum movisset, tertio post die quam venit
2 copias in aciem eduxit haudquaquam dubius, quod Cam-
panis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna,
quin multo minus se suumque totiens victorem exer-
3 citum sustinere Romani possent. ceterum postquam
pugnari coeptum est, equitum maxime incursu, cum
iaculis obrueretur, laborabat Romana acies, donec
signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent
4 equos. ita equestre proelium erat, cum procul visus
Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor
praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hostes
5 novi adventarent. velut ex composito utrimque signum
receptui datum, reductique in castra prope aequo Marte

discesserunt; plures tamen ab Romanis primo incursu
equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent *a* 6
Capua Hannibalem, nocte, quae secuta est, diversi,
Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abit.
postero die, cum vacua castra Romanorum esse nun- 7
tiatum Hannibali esset et duobus agminibus diversos
abisse, incertus primo, utrum sequeretur, Appium in-
stitit sequi. ille circumducto hoste, qua voluit, alio 8
itinere ad Capuam redit.

Hannibali alia in his locis bene gerendae rei for- 9
tuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Paenula,
insignis inter primi pili centuriones et magnitudine
corporis et animo. is perfunctus militia per P. Cor- 10
nelium Sullam praetorem in senatum introductus petit
a patribus, uti sibi quinque milia militum darentur:
se peritum et hostis et regionum brevi operae pre- 11
tium facturum et, quibus artibus ad id locorum nostri
et duces et exercitus capti forent, iis adversus inven-
torem usurum. id non promissum magis stolide quam 12
stolide creditum, tamquam eaedem militares et impe-
ratoriae artes essent. data pro quinque octo milia 13
militum, pars dimidia cives, pars socii. et ipse ali-
quantum voluntariorum *in* itinere ex agris concivit ac
prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Han-
nibal nequiquam secutus Claudium substiterat. haud 14
dubia res erat, quippe inter Hannibalem ducem et cen-
turionem, exercitusque alterum vincendo veteranum,
alterum novum totum, magna ex parte etiam tumul-
tuarium ac semermem. ut conspecta inter se agmina 15
sunt et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo in-
structae acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re,
diu: duas amplius horas con*stitit pugna spe con*citante,
donec dux stetit, Romanam aciem. postquam is non 16
pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dede-
coris, si sua temeritate contractae cladi superesset,
obiectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est
Romana acies. sed adeo ne fugae quidem iter patuit 17

omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitu-
dine vix mille evaserint, ceteri passim alii alia peste
absumpti sint.
1 XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri
coepta est, quaeque in eam rem opus erant compor-
2 tabantur parabanturque. Casilinum frumentum con-
vectum; ad Volturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum
communitum *in eoque et Puteolis* — *triennio* ante Fabius
Maximus munierat — praesidium impositum, ut mare
3 proximum et flumen in potestate *essent.* in ea duo
maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper
missum erat quodque M. Iunius praetor ex Etruria
coemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per
4 hiemem copia esset. ceterum super eam cladem, quae
in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus,
qui vivo Gracccho summa fide stipendia fecerat, velut
exauctoratus morte ducis ab signis discessit.
5 Hannibal non Capuam neglectam neque in tanto
discrimine desertos volebat socios; sed prospero ex
temeritate unius Romani ducis successu in alterius ducis
6 exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn.
Fulvium praetorem Apuli legati nuntiabant primo, dum
urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem desci-
vissent, oppugnaret, intentius rem egisse; postea nimio
successu et ipsum et milites praeda impletos in tan-
tam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina
7 militiae esset. cum saepe alias, tum paucis diebus ante
expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in
1 Apuliam castra movit. XXI. circa Herdoneam Roma-
nae legiones et praetor Fulvius erat. quo ubi allatum
est hostis adventare, prope est factum, ut iniussu prae-
toris signis convulsis in aciem exirent. nec res magis
ulla tenuit quam spes haud dubia suo id arbitrio, ubi
2 vellent, facturos. nocte insequenti Hannibal, cum tu-
multuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut
daret, institisse duci ad arma vocantis sciret, haud
3 dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria milia

expeditorum militum in villis circa vepribusque et silvis
disponit, qui signo dato simul omnes e latebris existe-
rent, et Magonem *ac* duo ferme milia equitum, qua 4
fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere
iubet. his nocte praeparatis prima luce in aciem copias
educit. nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla 5
spe quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem
temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa
acies ad libidinem militum forte procurrentium con-
sistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, de-
inde per libidinem aut metum deserentium locum. prima 6
legio et sinistra ala in primo instructae, et in longi-
tudinem porrecta acies. clamantibus tribunis nihil in- 7
trorsus roboris ac virium esse et, quacumque impetum
fecissent hostis, perrupturos, nihil, quod salutare esset,
non modo ad animum sed ne ad aures quidem ad-
mittebat. et Hannibal haudquaquam similis dux neque 8
simili exercitu neque ita instructo aderat. ergo ne cla-
morem quidem atque impetum primum eorum Romani
sustinuere. dux, stultitia et temeritate Centenio par, 9
animo haudquaquam comparandus, ubi rem inclinatam
ac trepidantis suos videt, equo arrepto cum ducentis
ferme equitibus effugit; cetera a fronte pulsa, in*de a* 10
tergo atque alis circumventa acies eo usque est caesa,
ut ex duodeviginti milibus hominum duo milia haud
amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hae clades super aliam alia Romam cum 1
essent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor
civitatem cepit; sed tamen, quia consules, ubi summa
rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent,
minus his cladibus commovebantur. legatos ad con- 2
sules mittunt C. Laetorium M. Metilium, qui nuntia-
rent, ut reliquias duorum exercituum cum cura collige-
rent darentque operam, ne per metum ac desperationem 3
hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset
cladem, et ut desertores de exercitu volonum conqui-
rerent. idem negotii P. Cornelio datum, cui et dilectus 4

mandatus erat, isque per fora conciliabulaque edixit,
ut conquisitio volonum fieret iique ad signa reduce-
rentur. haec omnia intentissima cura acta.

5 Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni,
M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque
naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo
6 in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam re-
gressus Q. Fulvium collegam invenit Casilino omnia
deportantem molientemque ad oppugnandam Capuam.
7 tum ambo circumsederunt urbem et Claudium Nero-
nem praetorem ab Suessula ex Claudianis castris
8 exciverunt. is quoque modico ibi praesidio ad tenen-
dum locum relicto ceteris omnibus copiis ad Capuam
descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta;
tres exercitus diversis partibus opus adgressi fossa
valloque circumdare urbem parant et castella excitant
modicis intervallis multisque simul locis cum prohi-
9 bentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo
10 portis muroque se contineret Campanus. prius tamen,
quam haec continuarentur opera, legati ad Hanniba-
lem missi, qui quererentur desertam ab eo Capuam
ac prope redditam Romanis obtestarenturque, ut tunc
saltem opem non circumsessis modo sed etiam cir-
11 cumvallatis ferret. consulibus litterae a P. Cornelio
praetore missae, ut, priusquam clauderent Capuam
operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum
vellent, exirent a Capua suasque res secum inde ferrent.
12 liberos fore suaque omnia habituros, qui ante idus
Martias exissent; post eam diem quique exissent qui-
13 que ibi mansissent, hostium futuros numero. ea pro-
nuntiata Campanis atque ita spreta, ut ultro contu-
14 melias dicerent minarenturque. Hannibal ab Herdonea
Tarentum duxerat legiones spe aut vi aut dolo arcis
Tarentinae potiundae; quod ubi parum processit, ad
15 Brundisium flexit iter prodi id oppidum ratus. ibi
quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani
ad eum venerunt querentes simul orantesque. quibus

Hannibal magnifice respondit et antea se solvisse ob-
sidionem et nunc adventum suum consules non laturos.
cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam iam 16
duplici fossa valloque cinctam potuerunt.

XXIII. Cum maxume Capua circumvallaretur, 1
Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam
vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam pro-
ditione adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, 2
utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten
verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, 3
quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem
terrestri ac maritimo situ urbem nec fame, ut quam
prope liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, 4
ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusa-
nos — erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi
viri inter defectionem ab Romanis, quia ab novis con-
siliis abhorrebant, pulsi — conloquiis suae partis
temptare hominum animos iussit et fidem dare, si
traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus
victuros esse. non erat conloquii copia, quia multo- 5
rum animi suspecti omnium curam oculosque conver-
terant, ne quid falleret tale admissum. servus unus 6
exulum pro transfuga intromissus in urbem conventis
paucis initium conloquendi de tali re fecit. dein*de*
in piscatoria quidam nave retibus operti circumvecti-
que ita ad castra Romana conlocutique cum trans-
fugis, et iidem saepius eodem modo et alii atque alii.
postremo ad octoginta facti. et cum iam composita 7
omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epi-
cyden per Attalum quendam, indignantem sibi rem
creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt.
alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, ex- 8
cepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab
Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis
navibus erat. huius utique redimendi et Epicydae 9
cura erat ingens, nec abnuit Marcellus, iam tum Aeto-
lorum, quibus socii Lacedaemonii erant, amicitiam

10 adfectantibus Romanis. ad conloquium de redemptione
eius missis medius maxime atque utrisque opportunus
locus ad portum Trogilorum propter turrim, quam
11 vocant Galeagram, est visus. quo cum saepius com-
mearent, unus ex Romanis ex propinquo murum con-
templans, numerando lapides aestimandoque ipse secum,
12 quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quan-
tum proxime coniectura poterat, permensus humilio-
remque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum
omnium ratus esse et vel mediocribus scalis supera-
13 bilem, ad Marcellum rem defert. haud spernenda
visa. sed cum adiri locus, quia ob id ipsum intentius
14 custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur; quam
obtulit transfuga nuntians diem festum Dianae per
triduum agi, et quia alia in obsidione desint, vino
largius epulas celebrari et ab Epicyde praebito uni-
15 versae plebei et per tribus a principibus diviso. id
ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum
conlocutus electisque per eos ad rem tantam agendam
audendamque idoneis centurionibus militibusque et
scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet,
ut mature corpora curarent quietique darent: nocte in
16 expeditionem eundum esse. inde ubi id temporis
visum, quo *de die* epulatis iam vini satias principium-
que somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit;
et ad mille fere armati tenui agmine per silentium
17 eo deducti. ubi sine strepitu ac tumultu primi evase-
runt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia
1 dubiis etiam animum faceret. XXIV. iam mille arma-
torum *muri* ceperant partem, cum ceterae admotae
sunt copiae pluribusque scalis in murum evadebant
2 signo ab Hexapylo dato, quo per ingentem solitudi-
nem erat perventum, quia magna pars in turribus
epulati aut sopiti vino erant aut semigraves potabant.
paucos tamen eorum in*proviso op*pressos in cubilibus
3 interfecerunt. prope Hexapylon est portula; *ea* magna
vi refringi coepta et e muro ex composito tuba datum

signum erat et iam undique non furtim, sed vi aperte
gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis 4
locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant
quam fallendi, sicut territi sunt. nam simulac tu- 5
barum est auditus cantus clamorque tenentium muros
partemque urbis, omnia teneri custodes rati alii per
murum fugere, alii salire de muro praecipitarique
turba paventium. magna pars tamen ignara tanti 6
mali erat et gravatis omnibus vino somnoque et in
vastae magnitudinis urbe partium sensu non satis
pertinente in omnia. sub lucem Hexapylo effracto 7
Marcellus omnibus copiis urbem ingressus excitavit
convertitque omnes ad arma capienda opemque, si
quam possent, iam captae prope urbi ferendam. Epi- 8
cydes ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato pro-
fectus agmine, haud dubius, quin paucos per negle-
gentiam custodum transgressos murum expulsurus
foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos 9
dictitans et maiora ac terribiliora vero adferre, post-
quam conspexit omnia circa Epipolas armis conpleta,
lacessito tantum hoste paucis missilibus retro in
Achradinam agmen convertit, non tam vim multitu- 10
dinemque hostium metuens, quam ne qua intestina
fraus per occasionem oreretur clausasque inter tumul-
tum Achradinae atque Insulae inveniret portas. Mar- 11
cellus ut moenia ingressus ex superioribus locis urbem
omnium ferme illa tempestate pulcherrimam subiectam
oculis vidit, inlacrimasse dicitur partim gaudio tantae
perpetratae rei, partim vetusta gloria urbis. Athe- 12
niensium classes demersae et duo ingentes exercitus
cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant et
tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine
gesta, tot tam opulenti tyranni regesque, praeter 13
ceteros Hiero cum recentissimae memoriae rex, tum
ante omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat,
beneficiis in populum Romanum insignis. ea cum 14
universa occurrerent animo subiretque cogitatio, iam

illa momento horae arsura omnia et ad cineres redi-
tura, priusquam signa Achradinam admoveret, prae-
mittit Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut
ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni inpellerent
hostis ad dedendam urbem.

1 XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxu-
me transfugae, quibus nulla erat per condiciones veniae
spes; ei nec adire muros nec adloqui quemquam passi.
2 itaque Marcellus, postquam id inceptum inritum fuit,
ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in ex-
trema parte urbis aversus a mari viaeque imminens
ferenti in agros mediterraneaque insulae, percommode
3 situs ad commeatus excipiendos. praeerat huic arci
Philodemus Argius ab Epicyde impositus; ad quem
missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni,
cum longo sermone habito dilatus per frustrationem
esset, rettulit Marcello tempus eum ad deliberandum
4 sumpsisse. cum is diem de die differret, dum Hippo-
crates atque Himilco admoverent castra legionesque,
haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Roma-
5 num exercitum inclusum muris posse, Marcellus, ut
Euryalum neque tradi neque capi vidit posse, inter
Neapolim et Tycham — nomina ea partium urbis et
instar urbium sunt — posuit castra timens, ne, si
frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles
6 avidus praedae non posset. legati eo ab Tycha et
Neapoli cum infulis et velamentis venerunt precantes,
7 ut a caedibus et ab incendiis parceretur. de quorum
precibus quam postulatis magis consilio habito Mar-
cellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis
8 liberum corpus violaret: cetera praedae futura. castra
testis parietum pro muro saepta; portis regione
platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit,
ne quis in discursu militum impetus in castra fieri
9 posset. inde signo dato milites discurrerunt; refractis-
que foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent,
a caedibus tamen temperatum est; rapinis nullus ante

modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata
bona egesserunt. inter haec et Philodemus, cum spes 10
auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epi-
cyden rediret, deducto praesidio tradidit tumulum
Romanis. aversis omnibus ad tumultum ex parte 11
captae urbis Bomilcar noctem eam nactus, qua propter
vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana
classis non posset, cum triginta quinque navibus ex 12
portu Syracusano profectus libero mari vela in altum
dedit quinque et quinquaginta navibus Epicydae et
Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in 13
quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum
navibus post paucos dies redit, multis, ut fama est,
donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus Euryalo recepto praesidioque 1
addito una cura erat liber, ne qua ab tergo vis
hostium in arcem accepta inclusos inpeditosque moe-
nibus suos turbaret. Achradinam inde trinis castris 2
per idonea dispositis loca spe ad inopiam omnium
rerum inclusos redacturum circumsedit. cum per ali- 3
quot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente
adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique
oppugnarentur Romani, fecit. nam et Hippocrates 4
castris ad magnum portum communitis signoque iis
dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Roma-
norum adortus est, quibus Crispinus praeerat, et
Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit, et
classis Punica litori, quod inter urbem et castra Ro-
mana erat, adpulsa est, ne quid praesidii Crispino
submitti a Marcello posset. tumultum tamen maiorem 5
hostes praebuerunt quam certamen. nam et Crispinus
Hippocraten non reppulit tantum munimentis, sed
insecutus etiam est trepide fugientem, et Epicyden
Marcellus in urbem compulit. satisque iam etiam in 6
posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis
eorum excursionibus periculi foret. accessit et ab
pestilentia commune malum, quod facile utrorumque 7

animos averteret a belli consiliis. nam tempore autumni
et locis natura gravibus, multo tamen magis extra
urbem quam in urbe, intoleranda vis aestus per utra-
8 que castra omnium ferme corpora movit. ac primo
temporis ac loci vitio et aegri erant et moriebantur;
postea curatio ipsa et contactus aegrorum volgabat
morbos, ut aut neglecti desertique, qui incidissent,
morerentur, aut adsidentis curantisque eadem vi morbi
9 repletos secum traherent cotidianaque funera et mors
ob oculos esset et undique dies noctesque ploratus
10 audirentur. postremo ita adsuetudine mali efferaverant
animos, ut non modo lacrimis iustoque conploratu
prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut
sepelirent, iacerentque strata exanima corpora in con-
spectu similem mortem expectantium mortuique aegros,
11 aegri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore
corporum conficerent. et ut ferro potius morerentur,
12 quidam invadebant soli hostium stationes. multo tamen
vis maior pestis Poenorum castra quam Romana *adorta
erat, nam Romani* diu circumsedendo Syracusas caelo
13 aquisque adsuerant magis. ex hostium exercitu Siculi,
ut primum videre ex gravitate loci volgari morbos,
in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt; et
14 Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum
ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad inter-
15 necionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis
ingruebat mali, traduxerat in urbem suos infirmaque
corpora tecta et umbrae recreaverant. multi tamen
ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

1 XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu Siculi,
qui Hippocratis milites fuerant, ** *occupaverant*, haud
magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta;
tria milia alterum ab Syracusis, alterum quindecim
abest. eo et commeatus e civitatibus suis comporta-
2 bant et auxilia accersebant. interea Bomilcar iterum
cum classe profectus Carthaginem ita exposita fortuna
sociorum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem

opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodam
modo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam 3
plurumas omni copia rerum onustas secum mitterent
classemque suam augerent. igitur centum triginta 4
navibus longis, septingentis onerariis profectus a Car-
thagine satis prosperos ventos ad traiciendum in Sici-
liam habuit. sed iidem venti superare eum Pachynum
prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, dein 5
praeter spem mora cum gaudium et metum in vicem
Romanis Syracusanisque praebuisset, Epicydes metuens, 6
ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu
solis flare per dies plures venti, classis Punica Afri-
cam repeteret, tradita Achradina mercennariorum mili- 7
tum ducibus ad Bomilcarem navigat. classem in 8
statione versa in Africam habentem atque timentem
navale proelium, non tam quod impar viribus aut
numero navium esset — quippe etiam plures habe-
bat —, quam quod venti aptiores Romanae quam suae
classi flarent, perpulit tamen, ut fortunam navalis
certaminis experiri vellet. et Marcellus, cum et Sicu- 9
lum exercitum ex tota insula conciri videret et cum
ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul
terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quam-
quam impar numero navium erat, prohibere aditu
Syracusarum Bomilcarem constituit. duae classes in- 10
festae circa promunturium Pachynum stabant, ubi
prima tranquillitas maris in altum evexisset, concur-
surae. itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot 11
saevierat, prior Bomilcar movit, cuius primo classis
petere altum visa est, quo facilius superaret promun-
turium. ceterum postquam tendere ad se Romanas 12
naves vidit, incertum, qua subita territus re, Bomilcar
vela in altum dedit missisque nuntiis Heracleam, qui
onerarias retro inde Africam repetere iuberent, ipse
Siciliam praetervectus Tarentum petit. Epicydes a 13
tanta repente destitutus spe, ne *in* obsidionem magna
ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat,

expectaturus magis eventum quam inde quicquam
moturus.
1 XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt
nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthagi-
niensibus relictam insulam et prope iterum traditam
2 Romanis, legatos de condicionibus dedendae urbis
explorata prius per conloquia voluntate eorum, qui
3 obsidebantur, ad Marcellum mittunt. cum haud ferme
discreparet, quin, quae ubique regum fuissent, Roma-
norum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus
suis servarentur, evocatis ad conloquium iis, quibus
4 ab Epicyde creditae res erant, missos se simul ad
Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum aiunt,
ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsi-
dionem fuissent, fortuna esset, neve alteri proprie
5 sibi paciscerentur quicquam. recepti deinde ab iis,
ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis,
quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe
salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicydis
Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon
6 cognomen erat, adgrederentur. interfectis iis et mul-
titudine ad contionem vocata, inopiam, quaeque ipsi
inter se fremere occulti soliti erant, conquesti, quam-
quam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusan-
dam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu
7 ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syra-
cusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium;
nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde
Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum
bellum movisse et obsidere urbem coepisse, ut cru-
delis tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent.
8 Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab
Syracusis et praefectis eius occisis, Carthaginiensibus
omni possessione Siciliae terra marique pulsis —
quam superesse causam Romanis, cur non perinde ac
si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cul-
9 tor, incolumis Syracusas esse velint? itaque nec urbi

nec hominibus aliud periculum quam ab semet ipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent; eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore, si simul liberatas ab impotentibus tyrannis *Syracusas esse et applicare se Romanis* apparuisset.

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio 1
est. praetores tamen prius creari quam legatos nominari placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero
missi oratores ad Marcellum, quorum princeps „neque 2
primo“ inquit „Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius quam in
nos; nec postea pacem tyranni caede compositam 3
Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes oppressis nobis hinc metu, hinc fraude turbaverunt. nec quisquam dicere potest aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum
non fuerit. nunc certe caede eorum, qui oppressas 4
tenebant Syracusas, cum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, moenia, nullam recusandam fortunam,
quae imposita a vobis fuerit. gloriam captae nobi- 5
lissimae pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Marcelle! quidquid umquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit.
famaene credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam 6
posteris quoque eam spectaculo esse, quo quisquis terra, quisquis mari venerit, nunc nostra *de* Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat, incolumesque Syracusas familiae vestrae sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas
tradas? ne plus apud vos Hieronymi quam Hieronis 7
memoria momenti faciat: diutius ille multo amicus fuit quam hic hostis, et illius benefacta etiam † re sensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.“
Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos; 8
inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque trans-

fugae tradi se Romanis rati mercennariorum quoque
9 militum auxilia in eundem compulere metum; arreptis-
que armis praetores primum obtruncant, inde ad cae-
dem Syracusanorum discurrunt quosque fors obtulit,
irati interfecere atque omnia, quae in promptu erant,
10 diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex prae-
fectos creavere, ut terni Achradinae ac Naso praees-
sent. sedato tandem tumultu exequentibus sciscitando,
quae acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat
coepit, aliam suam ac perfugarum causam esse.
1 XXX. in tempore legati a Marcello redierunt falsa
eos suspicione incitatos memorantes, nec causam ex-
2 petendae poenae eorum ullam Romanis esse. erat e
tribus Achradinae praefectis Hispanus, Moericus nomine.
ad eum inter comites legatorum de industria unus ex
Hispanorum auxiliaribus est missus, qui sine arbitris
Moericum nanctus primum, quo in statu reliquisset
Hispaniam — et nuper inde venerat —, exponit:
3 omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si
operae pretium faciat, principem popularium esse,
seu militare cum Romanis seu in patriam reverti
iubeat. contra, si malle obsideri pergat, quam spem
4 esse terra marique clauso? motus his Moericus, cum
legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter
eos mittit, qui per eundem illum Hispanum secretus
ab aliis ad Marcellum deductus cum fidem accepisset
composuissetque agendae ordinem rei, Achradinam
5 redit. tum Moericus, ut ab suspicione proditionis
averteret omnium animos, negat sibi placere legatos
commeare ultro citroque, neque recipiendum quem-
quam neque mittendum et, quo intentius custodiae
serventur, opportuna dividenda praefectis esse, ut suae
quisque partis tutandae reus sit. omnes adsensi sunt.
6 partibus dividendis ipsi regio evenit ab Arethusa fonte
usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani,
7 fecit. itaque Marcellus nocte navem onerariam cum
armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam

iussit exponique milites regione portae, quae prope
fontem Arethusam est. hoc cum quarta vigilia factum 8
esset expositosque milites porta, ut convenerat, rece-
pisset Moericus, luce prima Marcellus omnibus copiis
moenia Achradinae adgreditur ita, ut non eos solum, 9
qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab
Naso etiam agmina armatorum concurrerent relictis
stationibus suis ad vim et impetum Romanorum arcen-
dum. in hoc tumultu actuariae naves instructae iam 10
ante circumvectaeque ad Nasum armatos exponunt,
qui inproviso adorti semiplenas stationes et adapertas
fores portae, qua paulo ante excurrerant armati, haud
magno certamine Nasum cepere desertam trepidatione
et fuga custodum. neque *in* ullis minus praesidii aut 11
pertinaciae ad manendum quam in transfugis fuit,
quia ne suis quidem satis credentes e medio certa-
mine effugerunt. Marcellus, ut captam esse Nasum 12
comperit et Achradinae regionem unam teneri Moeri-
cumque *cum* praesidio suis adiunctum, receptui cecinit,
ne regiae opes, quarum fama maior quam res erat,
diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum ut iis, qui in 1
Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae
datus est, Syracusani tandem liberi metu portis Achra- 2
dinae apertis oratores ad Marcellum mittunt nihil
petentis aliud quam incolumitatem sibi liberisque suis.
Marcellus consilio advocato et adhibitis etiam Syra- 3
cusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra prae-
sidia Romana fuerant, respondit non plura per annos 4
quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis
maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga popu-
lum Romanum esse. sed pleraque eorum quo debu-
erint recidisse, foederumque ruptorum ipsos ab se
graviores multo, quam populus Romanus voluerit,
poenas exegisse. se quidem tertium annum circum- 5
sedere Syracusas, non ut populus Romanus servam eam
civitatem haberet, sed ne transfugarum *mercennariorum-*

6 que duces captam et oppressam tenerent. quid potu-
erint Syracusani facere, exemplo vel eos esse Syracu-
sanorum, qui intra praesidia Romana fuerint, vel
Hispanum ducem Moericum, qui praesidium tradiderit,
vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem,
7 sed forte consilium. sibi omnium laborum periculorum-
que circa moenia Syracusana terra marique tam diu
exhaustorum nequaquam tanti eum fructum esse, quod
8 capere Syracusas potuisset. inde quaestor cum prae-
sidio Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custo-
diendamque missus. *Achradina* diripienda militi data
est custodibus divisis per domos eorum, qui intra
9 praesidia Romana fuerant. cum multa irae, multa
avaritiae foeda exempla ederentur, Archimeden me-
moriae proditum est in tanto tumultu, quantum *pavor*
captae urbis in discursu diripientium militum ciere
poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat,
10 ab ignaro milite, quis esset, interfectum; aegre id
Marcellum tulisse sepulturaeque curam habitam, et
propinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen
11 ac memoriam eius fuisse. hoc maxume modo Syra-
cusae captae; in quibus praedae tantum fuit, quantum
vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus
aequis certabatur.

12 Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur,
T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam
13 ab Lilybaeo transmisit et, cum ante lucem portum
intrasset, onerarias frumento onustas cepit egressus-
que in terram depopulatus est aliquantum agri circa
Uticam praedamque omnis generis retro ad navis
14 egit. Lilybaeum tertio die, quam inde profectus erat,
cum centum triginta onerariis navibus frumento prae-
daque onustis rediit idque frumentum extemplo Syra-
15 cusas misit; quod ni tam in tempore subvenisset,
victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

1 XXXII. Eadem aestate in Hispania, cum biennio
ferme nihil admodum memorabile factum esset con-

siliisque magis quam armis bellum gereretur, Romani
imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi 2
consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt
sententiae, quando ad id locorum id modo actum esset,
ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tem-
pus esse id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur.
et satis ad id virium credebant accessisse viginti milia 3
Celtiberorum ea hieme ad arma excita. hostium tres
exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago 4
coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Ro-
manis aberant. propior erat Hamilcaris filius Has- 5
drubal, vetus in Hispania imperator; ad urbem nomine
Amtorgim exercitum habebat. eum volebant prius 6
opprimi duces Romani, et spes erat satis superque
ad id virium esse; illa restabat cura, ne fuso eo per-
culsi alter Hasdrubal et Mago in avios saltus montes-
que recipientes sese bellum extraherent. optimum 7
igitur rati divisis bifariam copiis totius simul Hispa-
niae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P.
Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorum-
que adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem,
Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Cel- 8
tiberis adiunctis cum Hasdrubale Barcino bellum gere-
ret. una profecti ambo duces exercitusque Celtiberis 9
praegredientibus ad urbem Amtorgim in conspectu
hostium dirimente amni ponunt castra. ibi Cn. Scipio 10
cum quibus ante dictum est copiis substitit; P. Scipio
profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit exi- 1
guum Romanum exercitum in castris et spem omnem
in Celtiberorum auxiliis esse, peritus omnis barbaricae 2
et praecipue [omnium] earum gentium, in quibus per
tot annos militabat, perfidiae, facili linguae *commercio*, 3
cum utraque castra plena Hispanorum essent, per
occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celti-
berorum principibus, ut copias inde abducant. nec 4
atrox visum facinus; non enim ut in Romanos verte-

rent arma agebatur, et merces, quanta vel pro bello
satis esset, dabatur, ne bellum gererent, et cum quies
ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos
5 suaque grata vulgo erant. itaque non ducibus facilius
quam multitudini persuasum est. simul ne metus qui-
dem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi reti-
6 nerent. id quidem cavendum semper Romanis ducibus
erit, exemplaque haec vere pro documentis habenda,
ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris
7 suarumque proprie virium in castris habeant. signis
repente sublatis Celtiberi abeunt nihil aliud quaeren-
tibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis
8 respondentes quam domestico se avocari bello. Scipio,
postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant,
nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri rursus
coniungi vidit posse, nec ullum aliud salutare con-
9 silium in promptu esse, retro quantum posset cedere
statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti aequo
se committeret loco, qui transgressus flumen prope
vestigiis abeuntium insistebat.

1 XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror,
2 periculum maius ab novo hoste urgebat. Masinissa
erat iuvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem
deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is
3 tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni
occurrit et deinde adsidue dies noctesque infestus
4 aderat, ut non vagos tantum procul a castris lignatum
pabulatumque progressos exciperet, sed ipsis obequi-
taret castris invectusque in medias saepe stationes
5 omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque
saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum
est, nec aut locus aut tempus ullum vacuum a metu
6 ac sollicitudine erat Romanis, compulsique intra vallum
adempto rerum omnium usu. cum prope iusta obsidio
esset futuramque artiorem eam appareret, si se Indi-
bilis, quem cum septem milibus et quingentis Suesse-
tanorum adventare fama erat, Poenis coniunxisset,

dux cautus et providens Scipio victus necessitatibus 7
temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam
iret et, quocumque occurrisset loco, proelium conse-
reret. relicto igitur modico praesidio in castris prae- 8
positoque Ti. Fonteio legato media nocte profectus
cum obviis hostibus manus conseruit. agmina magis 9
quam acies pugnabant, superior tamen, ut in tumul-
tuaria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Nu-
midae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab
lateribus circumfusi magnum terrorem intulere, *et* 10
contracto adversus Numidas certamine novo tertius
insuper advenit hostis, duces Poeni adsecuti ab tergo
iam pugnantis; ancepsque proelium Romanos circum-
steterat incertos, in quem potissimum hostem quamve
in partem conferti eruptionem facerent. pugnanti 11
hortantique imperatori et offerenti se, ubi plurimus
labor erat, latus dextrum lancea traicitur; cuneusque
is hostium, qui in confertos circa ducem impetum
fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem
vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem
nuntiantes discurrunt imperatorem Romanum cecidisse.
ea pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie 12
pro victoribus et Romani pro victis essent, fecit.
fuga confestim ex acie duce amisso fieri coepta est; 13
ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque
armorum alia auxilia haud difficilis erat, ita effugere 14
tantum equitum aequantium*que* equos velocitate pedi-
tum vix poterant; caesique prope plures in fuga quam
in pugna sunt, nec superfuisset quisquam, ni praecipiti
iam ad vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortuna 1
usi confestim e proelio vix necessaria quiete data
militibus ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen
rapiunt non dubia spe, *cum se* coniunxissent, debellari
posse. quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque 2
victoria recenti laetos gratulatio ingens facta impera-
tore tanto cum omni exercitu deleto et alteram pro

3 haud dubia parem victoriam expectantes. ad Romanos
nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed
maestum quoddam silentium erat et tacita divinatio,
qualis iam praesagientibus animis inminentis mali
4 esse solet. imperator ipse, praeterquam quod ab sociis
se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat,
coniectura etiam et ratione ad suspicionem acceptae
cladis quam ad ullam bonam spem pronior erat:
5 quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi
defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum
6 potuisse? quo modo autem non obstitisse aut ab tergo
secutum fratrem, ut, si prohibere, quo minus in unum
coirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse
7 certe cum fratre coniungeret copias? his anxius curis
id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde,
quantum posset; et una nocte ignaris hostibus et ob
8 id quietis aliquantum emensus est iter. luce ut sen-
serunt profectos, hostes praemissis Numidis quam po-
terant maxime citato agmine sequi coeperunt. ante
noctem adsecuti Numidae nunc ab tergo, nunc in
latera incursantes consistere coegerunt ac tutari agmen;
9 quantum possent tamen tuto, ut simul pugnarent pro-
cederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres
1 copiae adsequerentur. XXXVI. ceterum nunc agendo,
nunc sustinendo agmen cum aliquamdiu haud multum
2 procederetur et nox iam instaret, revocat *a* proelio
suos Scipio et conlectos in tumulum quendam non
quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, edi-
3 tiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. ibi
primo impedimentis et equitatu in medium receptis
circumdati pedites haud difficulter impetus incursan-
4 tium Numidarum arcebant; dein, postquam toto agmine
tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant
apparebat*que* parum armis ad tuendum locum sine
5 munimento valituros esse, circumspectare atque agi-
tare dux coepit, si quo modo posset vallum circum-
icere. sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut

nec virgulta vallo caedendo nec terra caespiti faciendo
aut ducendae fossae aliive ulli operi apta inveniri
posset; nec natura quicquam satis arduum aut absci- 6
sum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem
praeberet; omnia fastigio leni subvexa. ut tamen 7
aliquam imaginem valli obicerent, clitellas inligatas
oneribus velut struentes ad altitudinem solitam cir-
cumdabant cumulo sarcinarum omnis generis obiecto,
ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exer- 8
citus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile
agmen erexere; munitionis facies nova primo eos velut
miraculo quodam tenuit, cum duces undique vocifera- 9
rentur, quid starent et non ludibrium illud vix femi-
nis puerisve morandis satis validum distraherent diri-
perentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas.
haec contemptim duces increpabant; ceterum neque 10
transilire nec moliri onera obiecta nec caedere stipatas
clitellas ipsisque obrutas sarcinis facile erat. truden- 11
tes sudibus cum amoliti obiecta onera armatis dedissent
viam, pluribusque idem partibus fieret, capta iam
undique castra erant. pauci a multis perculsique a 12
victoribus passim caedebantur; magna pars tamen
militum cum in propinquas refugisset silvas, in
castra P. Scipionis, quibus Ti. Fonteius legatus prae-
erat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo 13
impetu hostium caesum tradunt, alii cum paucis in
propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni cir-
cumdatam atque ita exustis foribus, quas nulla moliri
potuerant vi, captam omnisque intus cum ipso impe-
ratore occisos. — Anno octavo, postquam in Hispaniam 14
venerat, Cn. Scipio undetricensimo die post fratris
mortem est interfectus. luctus ex morte eorum non
Romae maior quam per totam Hispaniam fuit; quin 15
apud civis partem doloris et exercitus amissi et
alienata provincia et publica trahebat clades; Hispa- 16
niae ipsos lugebant desiderabantque duces, Gnaeum
magis, quod diutius praefuerat iis priorque et favorem

occupaverat et specimen iustitiae temperantiaeque Ro-
manae primus dederat.
1 XXXVII. Cum deleti exercitus amissaeque Hispa-
2 niae viderentur, vir unus res perditas restituit. erat
in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus,
impiger iuvenis animique et ingenii aliquanto quam
3 pro fortuna, in qua erat natus, maioris. ad summam
indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua
4 per tot annos omnis militiae artis edoctus fuerat. *is*
et ex fuga collectis militibus et quibusdam de prae-
sidiis deductis haud contemnendum exercitum fecerat
5 iunxeratque cum Ti. Fonteio, P. Scipionis legato. sed
tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter
milites atque honore, ut castris citra Hiberum com-
munitis, cum ducem exercitus comitiis militaribus
6 creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam
valli stationesque, donec per omnis suffragium iret,
ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint.
7 omne inde tempus — exiguum id fuit — muniendis
castris convehendisque commeatibus consumpsit; et
omnia imperia milites cum inpigre, tum haudqua-
8 quam abiecto animo exequebantur. ceterum postquam
Hasdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli
delendas transisse Hiberum et adpropinquare adlatum
est, signumque pugnae propositum ab novo duce
9 milites viderunt, recordati, quos paulo ante impera-
tores habuissent quibusque et ducibus et copiis freti
prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente
et offensare capita et alii manus ad caelum tendere
deos incusantes, alii strati humi suum quisque nomi-
10 natim ducem implorare, neque sedari lamentatio
poterat excitantibus centurionibus manipulares et ipso
mulcente et increpante Marcio, quod in muliebris et
inutiles se proiecissent fletus potius, quam ad tutan-
dos semet ipsos et rem publicam secum acuerent
animos, et ne inultos imperatores suos iacere sinerent:
11 cum subito clamor tubarumque sonus — iam enim

prope vallum hostes erant — exauditur. inde verso
repente in iram luctu discurrunt ad arma, ac velut
accensi rabie concurrunt ad portas et in hostem
neglegenter atque incomposite venientem incurrunt.
extemplo inprovisa res pavorem incutit Poenis, mi- 12
rabundique, unde tot hostes subito exorti prope deleto
exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui
victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus
caesis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum
dedisset pugnae — ad haec tot tam necopinata primo 13
omnium incerti stupentesque referunt pedem, dein
valida inpressione pulsi terga vertunt. et aut fugien- 14
tium caedes foeda fuisset aut temerarius periculosus-
que sequentium impetus, ni Marcius propere receptui
dedisset signum obsistensque ad prima signa et quos-
dam ipse retinens concitatam repressisset aciem. inde
in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit.
Carthaginienses trepide primo ab hostium vallo acti 15
postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse
rati contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.

Par neglegentia in castris custodiendis fuit; nam 16
etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse
duorum exercituum ante paucos dies deletorum suc-
currebat. ob hoc cum omnia neglecta apud hostis 17
essent, exploratis iis Marcius ad consilium prima
specie temerarium magis quam audax animum adiecit,
ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius esse ratus 18
unius Hasdrubalis expugnari castra quam, si se rursus
tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi;
simul aut, *si* successisset coeptis, erecturum se ad- 19
flictas res aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo
arma contemptum sui dempturum. XXXVIII. ne tamen 1
subita res et nocturnus terror et iam non suae fortunae
consilium perturbaret, adloquendos adhortandosque sibi
milites ratus contione advocata ita disseruit: „vel mea 2
erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel
praesens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis

facere potest mihi hoc imperium, ut amplum iudicio
vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. quo enim
3 tempore, nisi metus maerorem obstupefaceret, vix ita
compos mei essem, ut aliqua solacia invenire aegro
animo possem, cogor vestram omnium vicem, quod
4 difficillimum in luctu est, unus consulere. et ne tum
quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum
exercituum patriae conservare possim, cogitandum
5 est, avertere animum ab assiduo maerore licet. praesto
est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies
noctesque curis insomniisque agitant et excitant saepe
6 somno, neu se, neu invictos per octo annos in his
terris milites suos, commilitones vestros, neu rem
publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque
7 instituta sequi iubent et, ut imperiis vivorum nemo
oboedientior me uno fuerit, ita post mortem suam,
quod in quaque re facturos illos fuisse maxime cen-
8 seam, id optimum ducere. vos quoque velim, milites,
non lamentis lacrimisque tamquam extinctos prosequi
— vivunt vigentque fama rerum gestarum —, sed,
quotienscumque occurret memoria illorum, velut si
adhortantis signumque dantis videatis eos, ita proelia
9 inire. nec alia profecto species hesterno die oblata
oculis animisque vestris memorabile illud edidit proe-
lium, quo documentum dedistis hostibus non cum Sci-
10 pionibus extinctum esse nomen Romanum et, cuius
populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade,
ex omni profecto saevitia fortunae emersuram esse.
11 nunc, quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri
libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non
enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequen-
tibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam
vestram, sed differre in maiorem gloriam atque oppor-
12 tunitatem volui, ut postmodo praeparati incautos,
armati inermes atque etiam sopitos per occasionem
adgredi possetis. nec huius occasionis spem, milites,
13 forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. a vobis

quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci
a multis, victi a victoribus castra tutati sitis, nihil
aliud respondeatis, quam id ipsum timentis vos omnia
et operibus firmata habuisse *et* ipsos paratos in-
structosque fuisse. et ita se res habet: ad id, quod 14
ne timeatur fortuna facit, minime tuti sunt homines,
quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas.
nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne 15
obsessi modo ipsi atque oppugnati castra sua ultro
oppugnemus. audeamus, quod credi non potest ausu-
ros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facilius
erit. tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. 16
exploratum habeo non vigiliarum ordinem, non sta-
tiones iustas esse. clamor in portis auditus et primus 17
impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno
paventisque ad necopinatum tumultum et inermis in
cubilibus suis oppressos illa caedes edatur, a qua vos
hesterno die revocatos aegre ferebatis. scio audax 18
videri consilium; sed in rebus asperis et tenui spe
fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in
occasionis momento, cuius praetervolat opportunitas,
cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam
quaeras. unus exercitus in propinquo est, duo haud 19
procul absunt; nunc adgredientibus spes aliqua est;
et iam temptastis vestras atque illorum vires. si 20
diem proferimus et hesternae eruptionis fama con-
temni desierimus, periculum est, ne omnes duces,
omnes copiae conveniant. tres deinde duces, tres
exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio in-
columi exercitu non sustinuit? ut dividendo copias 21
periere duces nostri, ita separatim ac divisi opprimi
possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est.
proinde nihil praeter noctis proximae opportunitatem
expectemus. ite deis bene iuvantibus, corpora curate, 22
ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium
inrumpatis, quo vestra tutati estis."

Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, 23

et, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei
expediendis armis et curatione corporum consumptum,
et maior pars noctis quieti data est. quarta vigilia
1 movere. XXXIX. erant ultra proxuma castra sex
milium intervallo distantes aliae copiae Poenorum.
valles cava intererat, condensa arboribus. in huius
silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica
2 abditur et equites. ita medio itinere intercepto
ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostis
ductae, et, cum statio nulla pro portis neque in vallo
custodiae essent, velut in sua castra nullo usquam
3 obsistente penetravere. inde signa canunt et tollitur
clamor. pars semisomnos hostis caedunt, pars ignes
casis stramento arido tectis iniciunt, pars portas oc-
4 cupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis,
clamor, caedes velut alienatos sensibus nec audire
5 nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter
catervas armatorum. alii ruunt ad portas, alii ob-
6 saeptis itineribus super vallum saliunt. et ut quis-
que evaserat, protinus ad castra altera fugiunt, ubi
ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus cir-
7 cumventi caesique ad unum omnes sunt; quamquam,
etiamsi quis ex ea caede effugisset, adeo raptim a
captis propioribus castris in altera transcursum castra
ab Romanis est, ut praevenire nuntius cladis non
8 posset. ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et
quia sub lucem pabulatum lignatumque et praedatum
quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac so-
luta invenere, arma tantum in stationibus posita,
milites inermes aut humi sedentes accubantesque aut
9 obambulantes ante vallum portasque. cum his tam
securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti
pugna ferocesque victoria proelium ineunt. itaque
nequaquam resisti in portis potuit. intra portas con-
cursu ex totis castris ad primum clamorem et tumul-
10 tum facto atrox proelium oritur. diuque tenuisset, ni
cruenta scuta Romanorum visa indicium alterius cladis

Poenis atque inde pavorem iniecissent. hic terror in 11
fugam avertit omnis; effusique, qua iter est, nisi quos
caedes oppressit, exuuntur castris. ita nocte ac die
bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad 12
triginta septem milia hostium caesa auctor est Claudius,
qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem
vertit, captos ad mille octingentos triginta, praedam
ingentem partam; in ea fuisse clipeum argenteum 13
pondo centum triginta septem cum imagine Barcini
Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta 14
tradit, septem milia caesa hostium; altero proelio
eruptione pugnatum cum Hasdrubale, decem milia
occisa, quattuor milia trecentos triginta captos. Piso 15
quinque milia hominum, cum Mago cedentis nostros
effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. apud omnis 16
magnum nomen Marcii ducis est. et verae gloriae
eius etiam miracula addunt: flammam ei contionanti
fusam e capite sine ipsius sensu cum magno pavore
circumstantium militum; monimentumque victoriae 17
eius de Poenis usque ad incensum Capitolium fuisse in
templo clipeum Marcium appellatum cum imagine
Hasdrubalis. — Quietae deinde aliquamdiu in Hispa- 18
nia res fuere utrisque post tantas in vicem acceptas
inlatasque clades cunctantibus periculum summae
rerum facere.

XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus 1
captis Syracusis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque
integritate composuisset, ut non modo suam gloriam
sed etiam maiestatem populi Romani augeret, orna-
menta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Sy-
racusae, Romam devexit, hostium quidem illa spolia et
parta belli iure; ceterum inde primum initium mirandi 2
Graecarum artium opera licentiaeque huic sacra pro-
fanaque omnia vulgo spoliandi factum est, quae postremo
in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod a
Marcello eximie ornatum est, vertit. visebantur enim 3
ab externis ad portam Capenam dedicata a. M. Mar-

cello templa propter excellentia eius generis orna-
4 menta, quorum perexigua pars comparet. Legationes
omnium ferme civitatium Siciliae ad eum convenie-
bant. dispar ut causa earum, ita condicio erat. qui
ante captas Syracusas aut non desciverant aut redi-
erant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique:
quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi
5 a victore leges acceperunt. erant tamen haud parvae
reliquiae belli circa Agrigentum. Romanis, Epicydes
et Hanno duces reliqui prioris belli et tertius novus
ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Liby-
phoenicum generis Hippacritanus — Muttinen popu-
lares vocabant —, vir inpiger et sub Hannibale
6 magistro omnis belli artes edoctus. huic ab Epicyde
et Hannone Numidae dati auxiliares, cum quibus ita
pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos
in fide animos eorum ferendo in tempore cuique
7 auxilium adiit, ut brevi tempore totam Siciliam im-
pleret nominis sui, nec spes alia maior apud faventis
8 rebus Carthaginiensium esset. itaque inclusi ad *id*
tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanus-
que non consilio Muttinis quam fiducia magis ausi
egredi extra muros ad Himeram amnem posuerunt
9 castra. quod ubi perlatum ad Marcellum est, ex-
templo copias movit et ab hoste quattuor ferme
milium intervallo consedit, quid agerent pararentve,
10 expectaturus. sed nullum neque locum neque tempus
cunctationi consiliove dedit Muttines, transgressus
amnem ac stationibus hostium cum ingenti terrore
11 ac tumultu invectus. postero die prope iusto proelio
compulit hostis intra munimenta. inde revocatus
seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti
ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad
mitigandos revocandosque eos profectus magno opere
monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste ma-
12 nus consererent. id ambo aegre passi duces, magis
Hanno, iam ante anxius gloria eius: Muttinem sibi

modum facere, degenerem Afrum imperatori Cartha-
giniensi misso ab senatu populoque! is perpulit 13
cunctantem Epicyden, ut transgressi flumen in aciem
exirent: nam si Muttinem opperirentur, et secunda
pugnae fortuna evenisset, haud dubie Muttinis gloriam
fore. XLI. enimvero indignum ratus Marcellus se, 1
qui Hannibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola
reppulisset, his terra marique victis ab se hostibus
cedere, arma propere capere milites et efferri signa
iubet. instruente exercitum decem effusis equis ad- 2
volant ex hostium acie Numidae nuntiantes populares
suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex
numero suo concesserint Heracleam, dein quod prae- 3
fectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius
sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quie-
turos in pugna. gens fallax promissi fidem praestitit. 4
itaque et Romanis crevit animus nuntio celeri per
ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem
maxime timuerant, et territi hostes, praeterquam quod 5
maxima parte virium suarum non iuvabantur, timore
etiam incusso, ne ab suomet ipsi equite oppugnaren-
tur. itaque haud magni certaminis fuit *proelium*; 6
primus clamor atque inpetus rem decrevit. Numidae
cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut
terga dantis suos viderunt, fugae tantum parumper
comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido 7
agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim
in civitatis proxumas dilapsi. multa milia hominum
caesa, capta *sex milia* et octo elephanti. haec ultima
in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracu-
sas rediit.

Iam ferme in exitu annus erat; itaque senatus 8
Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor litteras Ca-
puam ad consules mitteret: dum Hannibal procul 9
abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam
gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus
subrogandos Romam veniret. litteris acceptis inter se 10

consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret,
11 Fulvius ad Capuam maneret. consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centimalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum
12 gessisset. praetores deinde creati *L. Cornelius Lentulus M.* Cornelius Cethegus C. Sulpicius *C. Calpurnius*
13 Piso. Pisoni iuris dictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. consulibus prorogatum in annum imperium est.

TITI LIVI

AB URBE CONDITA

LIBER XXVI.

PERIOCHA LIBRI XXVI.

Hannibal ad tertium lapidem ab urbe Roma super Anienem castra posuit. ipse cum duobus milibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut situm urbis exploraret, obequitavit. et cum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam cum in castra redisset, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. principes Campanorum veneno sibi mortem consciverunt. cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur, litteras a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit et lege agi iussit et supplicium peregit. cum comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere P. Scipio, P. filius eius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum et suffragio populi consensuque omnium missus Novam Carthaginem expugnavit, cum haberet annos XXIV videreturque divina stirpe creatus, quia et ipse, postquam togam acceperat, cotidie in Capitolio erat, et in cubiculo matris eius anguis saepe videbatur. res praeterea gestas in Sicilia continet et amicitiam cum Aetolis iunctam bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum, Macedoniae regem.

I. Cn. Fulvius Centimalus P. Sulpicius Galba con- 1
sules cum idibus Martiis magistratum inissent, senatu
in Capitolium vocato de re publica, de administratione
belli, de provinciis exercitibusque patres consuluerunt.
Q. Fulvio Ap. Claudio, prioris anni consulibus, pro- 2
rogatum imperium est atque exercitus, quos habebant,

decreti adiectumque, ne a Capua, quam obsidebant,
3 abscederent prius quam expugnassent. ea tum cura
maxime intentos habebat Romanos, non ab ira tantum,
quae in nullam umquam civitatem iustior fuit, quam
4 quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua
traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus
5 animos videbatur ad veteris imperii respectum. et prae-
toribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio
in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, pro-
6 rogatum est imperium; prorogatum et M. Marcello,
ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo
7 exercitu, quem haberet; si supplemento opus esset, sup-
pleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor
8 in Sicilia praeesset, dum ne quem militem legeret ex
eo numero, quibus senatus missionem reditumque in
9 patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui
Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius
habuisset, decretae et supplementum de exercitu Cn.
Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatus-
10 que erat. huic generi militum senatus eundem quem
Cannensibus finem statuerat militiae. additum etiam
utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent
neve hiberna propius ullam urbem decem milibus pas-
11 suum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones
datae, quibus Q. Mucius praefuerat; supplementum, si
12 opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio et M.
Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classi-
busque, quibus praeerant, decretae; quinquaginta Graecia
cum legione una, centum Sicilia cum duabus legionibus
13 habebant naves. tribus et viginti legionibus Romanis
eo anno bellum terra marique est gestum.

1 II. Principio eius anni cum de litteris L. Marcii
referretur, res gestae magnificae senatui visae; titulus
honoris, quod imperio non populi iussu, non ex aucto-
ritate patrum dato "propraetor senatui" scripserat,
2 magnam partem hominum offendebat: rem mali exempli
esse, imperatores legi ab exercitibus et sollemne auspi-

candorum comitiorum in castra et provincias procul
ab legibus magistratibusque ad militarem temeritatem
transferri. et cum quidam referendum ad senatum cen- 3
serent, melius visum differri eam consultationem, donec
proficiscerentur equites, qui ab Marcio litteras attule-
rant. rescribi de frumento et vestimentis exercitus 4
placuit eam utramque rem curae fore senatui; adscribi
autem "propraetori L. Marcio" non placuit, ne id ipsum,
quod consultationi reliquerant, pro praeiudicato ferret.
dimissis equitibus de nulla re prius consules rettule- 5
runt, omniumque in unum sententiae congruebant, agen-
dum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore
ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret
in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio im-
perator praefuisset. ea res cum tribunis acta promul- 6
gataque est.

Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sem- 7
pronius Blaesus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum
in Apulia amissum in contionibus vexabat, multos im-
peratores temeritate atque inscitia exercitum in locum
praecipitem perduxisse dictitans, neminem praeter Cn. 8
Fulvium ante conrupisse omnibus vitiis legiones suas,
quam proderet. itaque vere dici posse prius eos perisse,
quam viderent hostem, nec ab Hannibale, sed ab im-
peratore suo victos esse. neminem, cum suffragium 9
ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum per-
mittat. quid interfuisse inter Ti. Sempronium *et Cn.
Fulvium? Ti. Sempronium*, cum ei servorum exercitus 10
datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio,
ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie
esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent; Cumas,
Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Han-
nibalis ereptas populo Romano restituisse: Cn. Ful- 11
vium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos,
liberaliter educatos servilibus vitiis imbuisse. ergo
effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et
inbelles inter hostes essent nec impetum modo Poe-

12 norum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. nec
hercule mirum esse *cessisse* milites in acie, cum primus
13 omnium imperator fugeret; magis mirari se aliquos
stantis cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvi fuisse
pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postu-
mium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse
14 quam deserere circumventos exercitus: Cn. Fulvium
prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse.
facinus indignum esse Cannensem exercitum, quod ex
acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde
dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc
15 idem in Cn. Fulvi legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio
fugam ex proelio ipsius temeritate commisso impuni-
tam esse, et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam
16 egerit, senectutem acturum, milites, qui nihil aliud
peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint,
relegatos prope in exilium ignominiosam pati militiam.
adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, hono-
1 rato atque inhonorato esse. III. reus ab se culpam
in milites transferebat: eos ferociter pugnam poscentis
productos in aciem, non eo quo voluerint, quia serum
diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco aequo
instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse.
2 cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum,
ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios impe-
3 ratores. qui autem solum se restantem prodesse rei
publicae, nisi si mors sua remedio publicis cladibus
4 futura esset, potuisse? non se inopia commeatus in
loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato
euntem insidiis circum*ventum;* vi aperta, armis, acie
victum. nec suorum animos nec hostium in potestate
habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pavo-
5 rem facere. bis est accusatus pecuniaque anquisitum;
tertio testibus datis, cum, praeterquam quod omnibus
probris onerabatur, iurati permulti dicerent fugae pavo-
risque initium a praetore ortum, ab eo desertos mili-
6 tes, cum haud vanum timorem ducis crederent, terga

dedisse, tanta ira accensa est, ut capite anquirendum
contio succlamaret. de eo quoque novum certamen 7
ortum; nam cum bis pecunia anquisisset, tertio capitis
se anquirere diceret, tribuni plebis appellati conlegae 8
negarunt se in mora esse, quo minus, quod ei more
maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus
mallet, anquireret, quoad vel capitis vel pecuniae iudi-
casset privato. tum Sempronius perduellionis se iudi- 9
care Cn. Fulvio dixit diemque comitiis ab C. Calpurnio
praetore urbano petit. inde alia spes ab reo temptata 10
est, si adesse in iudicio Q. Fulvius frater posset, florens
tum et fama rerum gestarum et propinqua spe Capuae
potiundae. id cum per litteras miserabiliter pro fratris 11
capite scriptas petisset Fulvius, negassentque patres
e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies co- 12
mitiorum aderat, Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit.
id ei iustum exilium esse scivit plebs.

IV. Inter haec vis omnis belli versa in Ca- 1
puam erat; obsidebatur tamen acrius quam oppugna-
batur; nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant
aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam
artas. inventus est Numida, qui acceptis litteris eva- 2
surum se professus praestaret promissum. per media
Romana castra nocte egressus spem accendit Campanis,
dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptio-
nem temptandi. ceterum in multis certaminibus eque- 3
stria proelia ferme prospera faciebant, pedite superaban-
tur. sed nequaquam tam laetum vincere quam triste
vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato
hoste. inita tandem ratio est, ut quod viribus deerat 4
arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt
iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces;
eis parmae breviores quam equestres et septena iacula
quaternos longa pedes data praefixa ferro, quale hastis
velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes 5
equites adsuefecerunt et vehi post sese et desilire per-
niciter, ubi datum signum esset. *id* postquam ad- 6

suetudine cotidiana satis intrepide fieri visum est, in
campum, qui medius inter castra murumque erat, ad-
7 versus instructos Campanorum equites processerunt, et,
ubi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites
desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in
hostium equites incurrit, iaculaque cum impetu alia
8 super alia emittunt. quibus plurimis in equos viros-
que passim coniectis permultos volneraverunt, pavoris
tamen plus ex re nova atque inopinata iniectum est,
et in perculsum hostem equites invecti fugam stragem-
9 que eorum usque ad portas fecerunt. inde equitatu
quoque superior Romana res fuit. institutum, ut veli-
10 tes in legionibus essent. auctorem peditum equiti in-
miscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique
id ei apud imperatorem fuisse.

1 V. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hanni-
balem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque
2 retinendae trahebant curae. vicit tamen respectus Ca-
puae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos
videbat animos, documento futurae, qualemcumque
3 eventum defectio ab Romanis habuisset. igitur magna
parte impedimentorum relicta in Bruttiis et omni gra-
viore armatu cum delectis peditum equitumque quam
poterat aptissimus ad maturandum iter in Campaniam
contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et
4 triginta elephanti. in valle occulta post Tifata mon-
tem imminentem Capuae consedit. adveniens cum
castellum Galatiam praesidio vi pulso cepisset, in cir-
5 cumsedentis Capuam se vertit, praemissisque nuntiis
Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset,
ut eodem et illi ad eruptionem parati portis omnibus
6 sese effunderent, ingentem praebuit terrorem. nam
alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes, equites
peditesque, et cum iis Punicum praesidium, cui Bostar
7 et Hanno praeerant, erupit. Romani ut in re trepida,
ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi re-
8 linquerent, ita inter sese copias partiti sunt: Ap. Claudius

Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus; C. Nero
propraetor cum equitibus sex legionum via, quae Sues-
sulam fert, C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali
equitatu constitit e regione Volturni amnis. proelium 9
non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed
ad alium virorum, equorum armorumque sonum dispo-
sita in muris Campanorum inbellis multitudo tantum
cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte
cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnan-
tium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat; 10
maior vis ab altera parte Fulvium Hannibal et Poeni 11
urgebant. legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa cohors
Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum
pervasit, ruperatque mediam aciem Romanorum et in
ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra per-
rumperet an intercluderetur a suis. quem pavorem 12
legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit,
Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, ut
cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant: in
summo discrimine rem verti; aut viam dandam iis esse, 13
et minore conatu, quam condensam aciem rupissent,
in castra inrupturos, aut conficiendos sub vallo esse.
nec magni certaminis rem fore: paucos esse et ab suis 14
interclusos, et quae, dum paveat Romanus, interrupta
acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat,
ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi 15
haec imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum
ademptum signifero in hostis infert, iacturum in medios
eos minitans, ni se propere sequantur milites et par-
tem capessant pugnae. ingens corpus erat, et arma 16
honestabant, et sublatum alte signum converterat ad
spectaculum cives hostesque. ceterum postquam iam 17
ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum
tragulae coniectae et prope tota in unum acies versa;
sed neque multitudo hostium neque telorum vis arcere
impetum eius viri potuerunt. VI. Et M. Atilius lega- 1
tus primi principis ex eadem legione signum inferre

in cohortem Hispanorum coepit; et qui castris prae-
erant L. Porcius Licinus et T. Popilius legati pro vallo
acriter propugnant elephantosque transgredientes in
2 ipso vallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta
fossa esset, velut aggere aut ponte iniecto transitum
hostibus dedit. ibi *su*per stragem iacentium elephan-
3 torum atrox edita caedes. altera in parte castrorum
iam inpulsi erant Campani Punicumque praesidium et
sub ipsa porta Capuae, quae Vulturnum fert, pugna-
4 batur; neque tam armati inrumpentibus Romanis re-
sistebant, quam porta ballistis scorpionibusque instructa
5 missilibus procul hostis arcebat. et suppressit impetum
Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudi, cui suos
ante prima signa adhortanti sub laevo umero summum
pectus gaeso ictum est. magna vis tamen hostium
ante portam est caesa, ceteri trepidi in urbem con-
6 pulsi. et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum
stragem vidit summaque vi castra hostium defendi,
omissa oppugnatione recipere signa et convertere agmen
peditum obiecto ab tergo equitatu, ne hostis instaret,
7 coepit. legionum ardor ingens ad hostem insequen-
dum fuit; Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrum-
que profectum ratus, ut et Campani, quam haud mul-
tum in Hannibale praesidii esset, et ipse Hannibal
8 sentiret. caesa eo die, qui huius pugnae auctores sunt
octo milia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex
Campanis tradunt, signaque Carthaginiensibus quin-
9 decim adempta, duodeviginti Campanis. apud alios
nequaquam tantam molem pugnae inveni plusque pa-
voris quam certaminis fuisse, cum inopinato in castra
Romana Numidae Hispanique cum elephantis inru-
10 pissent, elephanti per media castra vadentes stragem
tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium
11 vincula iumentorum facerent; fraudem quoque super
tumultum adiectam inmissis ab Hannibale, qui habitu
Italico gnari Latinae linguae iuberent consulum ver-
bis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque

militum in proxumos montes fugere; sed eam celeriter 12
cognitam fraudem oppressamque magna caede hostium;
elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum — ut- 13
cumque initum finitumque est — ante deditionem Ca-
puae proelium fuit. medix tuticus, qui summus magi-
stratus apud Campanos est, eo anno Seppius Loesius
erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. matrem 14
eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare
ostentum, cum respondisset haruspex summum quod
esset imperium Capuae perventurum ad eum puerum,
nihil ad eam spem adgnoscentem dixisse ferunt "ne 15
tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos
ad filium meum perveniet." ea ludificatio veri et ipsa 16
in verum vertit; nam cum fame ferroque urgerentur
nec spes ulla superesset sisti *posse*, *iis*, *qui nati* in
spem honorum erant, honores detrectantibus, Loesius 17
querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam
summum magistratum ultimus omnium Campanorum
cepit.

VII. Ceterum Hannibal ut nec hostis elici amplius 1
ad pugnam vidit neque per castra eorum perrumpi ad
Capuam posse, ne suos quoque commeatus interclu- 2
derent novi consules, abscedere inrito incepto et movere
a Capua statuit castra. multa secum, quonam inde 3
ire pergeret, volventi subiit animum impetus caput
ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupitae
praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et
alii vulgo fremebant et ipse non dissimulabat: necopi- 4
nato pavore ac tumultu non esse desperandum aliquam
partem urbis occupari posse; et, si Roma in discri- 5
mine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo
imperatores Romanos aut alterum ex iis, et, si divi-
sissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi
aut Campanis bene gerendae rei fortunam daturos esse.
una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo 6
dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia
audenda *agenda*que donis perlicit, ut litteris acceptis

specie transfugae castra Romana ingressus altera parte
7 clam Capuam pervadat. litterae autem erant adhortatione plenae: profectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. ne
8 desponderent animos; tolerando paucos dies totam so-
9 luturos obsidionem. inde navis in flumine Vulturno conprehensas subigi ad id, quod iam ante praesidii causa
10 fecerat, castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum praeparatis deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

1 VIII. Id priusquam fieret, ita futurum conpertum ex transfugis Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie animi hominum pro cuiusque ingenio
2 adfecti sunt. ut in re tam trepida senatu extemplo vocato P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia neque Capuae neque ullius alterius rei memor ad urbis praesidium revo-
3 cabat; Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagi-
4 tiosum ducebat: qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem
5 potiundae urbis Romae cepisse! non ad Romam obsidendam, sed ad Capuae liberandam obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem foederum ruptorum ab Hannibale testem deosque alios
6 defensuros esse. has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, quid ad urbem praesidii esset; quantas autem Hannibal copias duceret aut quanto exercitu ad Ca-
7 puam obsidendam opus esset, ipsos scire. si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur,
8 inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam

Romam veniundum esset. hoc senatus consulto Capuam 9
perlato Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere
ae*gro*, *di*grediundum Romam erat, e tribus exercitibus
milite electo, ad quindecim milia peditum, mille equites
Vulturnum traducit. inde cum Hannibalem Latina via 10
iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia
quaeque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, La-
vinium praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus 11
haberent et ex agris deviis in viam proferrent prae-
sidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res pu-
blica in manu esset.

IX. Hannibal quo die Vulturnum est transgressus, 1
haud procul a flumine castra posuit; postero die praeter 2
Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum
populando moratus per Suessanum Allifanumque et
Casinatem agrum via Latina ducit. sub Casino biduo
stativa habita et passim populationes factae. inde prae- 3
ter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad
Lirim fluvium ventum, ubi intercisum pontem a Fre-
gellanis morandi itineris causa invenit. et Fulvium 4
Vulturnus tenuerat amnis navibus ab Hannibale in-
censis rates ad traiciendum exercitum in magna inopia
materiae aegre comparantem. traiecto ratibus exercitu 5
relicum Fulvio expeditum iter non per urbes modo
sed circa viam expositis benigne commeatibus erat,
alacresque milites alius alium, ut adderet gradum me-
mor ad defendendam iri patriam, hortabantur. Romam 6
Fregellanus nuntius diem noctemque itinere continuato
ingentem attulit terrorem; tumultuosius, quam *quod*
allatum erat, *con*cursus hominum adfingentium vana
auditis totam urbem concitat. ploratus mulierum non 7
ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique
matronae in publicum effusae circa deum delubra dis-
currunt, crinibus passis aras verrentes, nixae genibus,
supinas manus ad caelum ac deos tendentes orantes- 8
que, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent
matresque Romanas et liberos parvos inviolatos ser-

9 varent. senatus magistratibus in foro praesto est, si
quid consulere velint. alii accipiunt imperia discedunt-
que ad suas quisque officiorum partes, alii offerunt
se, si quo usus operae sit. praesidia in arce, in Ca-
pitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano
10 atque arce Aefulana ponuntur. inter hunc tumultum
Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu Capua
adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem
venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum con-
11 sulibus imperium esset. Hannibal infestius perpopulato
agro Fregellano propter intercisos pontis, per Frusi-
natem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Labi-
12 canum venit. inde Algido Tusculum petiit, nec receptus
moenibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit.
inde in Pupiniam exercitu demisso octo milia passuum
13 ab Roma posuit castra. quo propius hostis accedebat,
eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Nu-
midis, pluresque omnium generum atque aetatium
capiebantur.

1 X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena
cum exercitu Romam ingressus media urbe per Carinas
Esquilias contendit; inde egressus inter Esquilinam
2 Collinamque portam posuit castra. aediles plebis com-
meatum eo conportarunt. consules senatusque in castra
venerunt. ibi de summa re publica consultatum. pla-
cuit consules circa portas Collinam Esquilinamque
ponere castra, C. Calpurnium praetorem urbanum Capi-
tolio atque arci praeesse et senatum frequentem in
foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto
3 opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium
tria milia passuum ab urbe castra admovit. ibi sta-
tivis positis ipse cum duobus milibus equitum ad por-
tam Collinam usque ad Herculis templum est progressus
atque, unde proxime poterat, moenia situmque urbis
4 obequitans contemplabatur. id eum tam licenter atque
otiose facere Flacco indignum visum est; itaque immisit
equites summoverique atque in castra redigi hostium

equitatum iussit. cum commissum proelium esset, con- 5
sules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad
mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias
iusserunt, nullos aptiores inter convalles tectaque hor- 6
torum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnan-
dum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo
Publicio in equis decurrentis quidam vidissent, captum
Aventinum conclamaverunt. ea res tantum tumultum 7
ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem
fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit;
tunc in domos atque in tecta refugiebant vagosque in
viis suos *pro* hostibus lapidibus telisque incessebant.
nec comprimi tumultus aperirique error poterat re- 8
fertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae
repentinus pavor in urbem compulerat. equestre proe- 9
lium secundum fuit, summotique hostes sunt. et quia
multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere
oriebantur, placuit omnes, qui dictatores, consules cen-
soresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset
a muris hostis. et diei quod reliquum fuit et nocte 10
insequenti multi temere excitati tumultus sunt com-
pressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal 1
in aciem omnis copias eduxit; nec Flaccus consulesque
certamen detrectavere. instructis utrimque exercitibus 2
in eius pugnae casum, in qua urbs Roma victori prae-
mium esset, imber ingens grandine mixtus ita utram-
que aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra
sese receperint nullius rei minore quam hostium metu.
et postero die eodem loco acies instructas eadem tem- 3
pestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira sere-
nitas cum tranquillitate oriebatur. in religionem ea 4
res apud Poenos versa est, auditaque vox Hannibalis
fertur, potiundae sibi urbis Romae modo mentem non
dari, modo fortunam. minuere etiam spem eius duae 5
aliae, parva magnaque, res: magna illa, quod, cum
ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites

sub vexillis in supplementum Hispaniae profectos audiit;
6 parva autem, quod *per* eos dies eum forte agrum, in
quo ipse castra haberet, venisse nihil ob id deminuto
7 pretio cognitum ex quodam captivo est. id vero adeo
superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse
bello captum possideret haberetque, inventum Romae
emptorem, ut extemplo vocato praecone tabernas argen-
tarias, quae circa forum Romanum essent, iusserit
8 venire. his motus ad Tutiam fluvium castra rettulit,
sex milia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae
pergit ire, templum ea tempestate inclutum divitiis.
9 Capenates aliique, *qui* accolae eius erant, primitias
frugum eo donaque alia pro copia portantes multo
auro argentoque id exornatum habebant. iis omnibus
donis tum spoliatum templum. aeris acervi, cum rudera
milites religione inducti iacerent, post profectionem
10 Hannibalis magni inventi. huius populatio templi haud
dubia inter scriptores est. Coelius Romam euntem ab
Ereto devertisse eo Hannibalem tradit iterque eius ab
11 Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur; ex Campania
in Samnium, inde in Paelignos pervenisse praeterque
oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse, inde Al-
bensi agro in Marsos, hinc Amiternum Forulosque
12 vicum venisse. neque ibi error est, quod tanti *ducis
tanti*que exercitus vestigia intra tam brevis aevi memo-
riam potuerint confundi — isse enim ea constat —,
13 tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an
ab urbe in Campaniam redierit.

1 XII. Ceterum non quantum Romanis pertinaciae
ad premendam obsidione Capuam fuit, tantum ad de-
2 fendendam Hannibali. namque *per Samnium* et Lucanos
in Bruttium agrum ad fretum ac Regium eo cursu
contendit, ut prope repentino adventu incautos op-
3 presserit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos
dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et admiratio
4 orta est non simul regressum Hannibalem. inde per
conloquia intellexerunt relictos se desertosque et spem

Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. ac- 5
cessit edictum proconsulis ex senatus consulto propo-
situm vulgatumque apud hostis, ut qui civis Campanus
ante certam diem transisset, sine fraude esset. nec 6
ulla facta est transitio metu magis eos quam fide con-
tinente, quia maiora in defectione deliquerant, quam
quibus ignosci posset. ceterum quem ad modum nemo 7
privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salu-
tare in medium consulebatur. nobilitas rem publicam 8
deseruerant neque in senatum cogi poterant; in magi-
stratu erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed in-
dignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat,
dempsisset; iam ne in foro quidem aut publico loco 9
principum quisquam apparebat, domibus inclusi patriae
occasum cum suo exitio in dies expectabant; summa 10
curae omnis in Bostarem Hannonemque, praefectos
praesidii Punici, versa erat, suo, non sociorum peri-
culo sollicitos. ii conscriptis ad Hannibalem litteris 11
non libere modo sed etiam aspere, quibus non Capuam
solam traditam in manum hostibus, sed se quoque *et*
praesidium in omnis cruciatus proditos incusabant: ab- 12
isse eum in Bruttios velut avertentem sese, ne Capua
in oculis eius caperetur; at hercule Romanos ne op-
pugnatione quidem urbis Romanae abstrahi a Capua
obsidenda potuisse: tanto constantiorem inimicum Ro- 13
manum quam amicum Poenum esse. si redeat Capuam
bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos
eruptioni fore. non cum Reginis neque Tarentinis 14
bellum gesturos transisse Alpis; ubi Romanae legiones
sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. sic
ad Cannas, sic ad Trasumennum rem bene gestam
coeundo conferundoque cum hoste castra, fortunam
temptando. in hanc sententiam litterae conscriptae 15
Numidis proposita mercede eam professis operam dan-
tur. ii specie transfugarum cum ad Flaccum in castra
venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque,
quae iam diu Capuae erat, nulli non probabilem causam

16 transitionis faceret, mulier repente Campana in castra
venit, scortum transfugarum unius, indicatque impera-
tori Romano Numidas fraude composita transisse litte-
17 rasque ad Hannibalem ferre: id unum ex iis, qui sibi
rem aperuisset, arguere sese paratam esse. productus
primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat;
paulatim dein convictus veris, cum tormenta posci et
parari videret, fassus id ita esse, litteraeque prolatae,
18 et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie
19 transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. ii
supra septuaginta comprensi et cum transfugis novis
mulcati virgis manibusque praecisis Capuam rediguntur.
conspectum tam triste supplicium fregit animos Cam-
1 panorum. XIII. concursus ad curiam populi factus
coegit Loesium senatum vocare; et primoribus, qui
iam diu publicis consiliis aberant, propalam minaban-
tur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros
se et in publicum omnis vi extracturos esse. is timor
2 frequentem senatum magistratui praebuit. ibi cum
ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos
agerent, Vibius Virrius, qui defectionis auctor ab Ro-
manis fuerat, interrogatus sententiam negat eos, qui
3 de legatis et de pace ac deditione loquantur, memi-
nisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate
4 habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. "quid? vos"
inquit "eam deditionem fore censetis, qua quondam,
ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostra-
5 que omnia Romanis dedidimus? iam e memoria ex-
cessit, quo tempore et in qua fortuna a populo Romano
defecerimus? iam, quem ad modum in defectione prae-
sidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad con-
6 tumeliam necarimus? quotiens in obsidentis quam
inimice eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem
vocaverimus ad opprimendos eos? hoc, quod recen-
tissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum mise-
7 rimus? age contra, quae illi infeste in nos fecerint,
repetite, ut ex eo, quid speretis, habeatis. cum hostis

alienigena *in* Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta
bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hanni-
bale ambo consules et duo consulares exercitus ad
Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum cir- 8
cumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi
nobiscum ultima pericula et gravissimos labores per-
pessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati ac prope
ad extremum castris exuti. sed omitto haec: vetus 9
atque usitata res est in oppugnanda hostium urbe
labores ac pericula pati. illud irae atque odii execra-
bilis *inexpiabilis*que indicium est: Hannibal ingentibus 10
copiis peditum equitumque castra oppugnavit et ex
parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsi-
dione; profectus trans Vulturnum perussit Calenum
agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt; ad 11
ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit: eam
quoque tempestatem imminentem spreverunt; trans-
gressus Anienem amnem tria milia passum ab urbe
castra posuit, postremo ad moenia ipsa et ad portas
accessit, Romam se ademturum eis, nisi omitterent
Capuam, ostendit: non omiserunt. feras bestias, caeco 12
impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos
earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas:
Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum 13
ploratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, deum
delubra, sepulcra maiorum temerata ac violata a Capua
non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta
sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsi- 14
tan: nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset.
itaque quoniam aliter dis immortalibus est visum, cum
mortem ne recusare quidem debeam, cruciatus contu-
meliasque, quas parat hostis, dum liber, dum mei
potens sum, effugere morte, praeterquam honesta, etiam
leni possum. non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium 15
victoria insolenti subnixos, neque vinctus per urbem
Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in
carcer*e expi*rem aut *ad* palum deligatus lacerato virgis

tergo cervicem securi Romanae subiciam; nec dirui
incendique patriam videbo, nec rapi ad stuprum matres
16 Campanas virginesque et ingenuos pueros. Albam, unde
ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis,
ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Ca-
puae parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini
17 sunt. itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam
haec tot tam acerba videant, in animo est, iis apud
18 me hodie epulae instructae parataeque sunt. satiatis
vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit,
circumferetur: ea potio corpus a cruciatu, animum a
contumeliis, oculos, auris a videndis audiendisque omni-
bus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit.
parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium
19 accenso corpora exanima iniciant. haec una via et
honesta et libera ad mortem. et ipsi virtutem mira-
buntur hostes, et Hannibal fortis socios sciet ab se
1 desertos ac proditos esse." XIV. Hanc orationem Virri
plures cum adsensu audierunt, quam forti animo id,
2 quod probabant, exsequi potuerunt: maior pars senatus,
multis saepe bellis expertam populi Romani clemen-
tiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore,
legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt
3 miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme
senatores domum secuti sunt epulatique cum eo et,
quantum facere potuerant alienatis mentibus vino ab
imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt;
4 inde misso convivio dextris inter se datis ultimoque
conplexu conlacrimantes suum patriaeque casum alii,
ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos
5 digressi sunt. inpletae cibis vinoque venae minus effica-
cem in maturanda morte vim veneni fecerunt: itaque
noctem totam plerique eorum et diei insequentis par-
tem cum animam egissent, omnes tamen prius, quam
aperirentur hostibus portae, expirarunt.

6 Postero die porta Iovis, quae adversus castra Ro-
mana erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa

legio una et duae alae cum C. Fulvio legato. is cum 7
omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad
se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispo-
sitis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Pu-
nicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra
ad imperatores Romanos iussit. quo cum venissent, 8
extemplo iis omnibus catenae iniectae, iussique ad
quaestores deferre quod auri atque argenti haberent.
auri pondo duo milia septuaginta fuit, argenti triginta
milia pondo et mille ducenta. senatores quinque et 9
viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi,
quorum de sententia maxime descitum ab Romanis
constabat. XV. de supplicio Campani senatus haud- 1
quaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat: facilis
impetrandae veniae Claudius, Fulvio durior sententia
erat. itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius 2
rei totum reiciebat: percunctandi etiam aequum esse 3
potestatem fieri patribus, num communicassent consilia
cum aliquis sociorum Latini nominis [municipiorum],
et num ope eorum in bello forent adiuti. id vero 4
minime committendum esse Fulvius dicere, ut solli-
citarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi
et subicerentur indicibus, quis *neque quid dicerent* ne-
que quid facerent, quicquam umquam pensi fuisset;
itaque se eam quaestionem oppressurum extincturum-
que. ab hoc sermone cum digressi essent, et Appius 5
quamvis ferociter loquentem collegam non dubitaret
tamen litteras super tanta re ab Roma expectaturum,
Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, di- 6
mittens praetorium tribunis militum ac praefectis so-
cium imperavit, uti duobus milibus equitum delectis
denuntiarent, ut ad tertiam bucinam praesto essent.
cum hoc equitatu nocte Teanum profectus prima luce 7
portam intravit atque in forum perrexit; concursuque
ad primum equitum ingressum facto magistratum Sidi-
cinum citari iussit imperavitque, ut produceret Cam-
panos, quos in custodia haberet. producti omnes vir- 8

gisque caesi ac securi percussi. inde citato equo Cales
percurrit; ubi cum in tribunali consedisset productique
Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma
venit litterasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et
9 senatus consultum tradit. murmur ab tribunali totam
contionem pervasit, differri rem integram ad patres
de Campanis. et Fulvius id ita esse ratus acceptas
litteras neque resolutas cum in gremio reposuisset,
praeconi imperavit, ut lictorem lege agere iuberet. ita
de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium.
10 tum litterae lectae senatusque consultum serum ad
impediendam rem actam, quae summa ope adproperata
11 erat, ne impediri posset. consurgentem iam Fulvium
Taurea Vibellius Campanus, per mediam vadens tur-
bam, nomine inclamavit et, cum mirabundus, quidnam
12 sese vellet, resedisset Flaccus, "me quoque" inquit
"iube occidi, ut gloriari possis multo fortiorem, quam
13 ipse es, virum abs te occisum esse." cum Flaccus
negaret profecto satis compotem mentis esse, modo
prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto di-
14 ceret, tum Vibellius "quando quidem" inquit "capta
patria, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu
mea coniugem liberosque interfecerim, ne quid in-
digni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem
est, quae his civibus meis, petatur a virtute invisae
15 huius vitae vindicta." atque ita gladio, quem veste
texerat, per adversum pectus transfixus ante pedes
1 imperatoris moribundus procubuit. XVI. Quia et quod
ad supplicium attinet Campanorum et pleraque alia de
Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Clau-
2 dium sub deditionem Capuae quidam tradunt. hunc
quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales
neque sua manu interfectum, sed cum inter ceteros
ad palum deligatus *quiritaret*, quia parum inter stre-
pitus exaudiri possent quae vociferabatur, silentium
3 fieri Flaccum iussisse; tum Tauream illa, quae ante
memorata sunt, dixisse, virum se fortissimum ab ne-

quaquam pari ad virtutem occidi; sub haec dicta iussu
proconsulis praeconem ita pronuntiasse: "lictor, viro
forti adde virgas et in eum primum lege age." lectum 4
quoque senatus consultum, priusquam securi feriret,
quidam auctores sunt; sed quia adscriptum in senatus
consulto fuerit, si ei videretur, integram rem ad sena-
tum reiceret, interpretatum esse, quid magis e re
publica duceret, aestimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Ca- 5
latia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos, qui
capita rerum erant, animadversum. ita ad septuaginta 6
principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Cam-
pani in carcerem conditi; alii per sociorum Latini
nominis urbes in custodias dati variis casibus interie-
runt; multitudo alia civium Campanorum venum data.
de urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam 7
delendam censentibus urbem praevalidam, propinquam,
inimicam. ceterum praesens utilitas vicit; nam propter
agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat
primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua
aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incola- 8
rum libertinorumque et institorum opificumque retenta;
ager omnis et tecta publica populi Romani facta.
ceterum habitari tantum tamquam urbem Capuam fre- 9
quentarique placuit, corpus nullum civitatis nec sena-
tum nec plebis concilium nec magistratus esse: sine 10
consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei
inter se sociam, ad consensum inhabilem fore; prae-
fectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.
ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte 11
laudabili. severe et celeriter in maxime noxios animad-
versum; multitudo civium dissipata in nullam spem
reditus; non saevitum incendiis ruinisque in tecta in-
noxia murosque, et cum emolumento quaesita etiam 12
apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobi-
lissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Cam-
pania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi

13 ingemuissent; confessio expressa hosti, quanta vis in
Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis et
quam nihil in Hannibale auxili ad receptos in fidem
tuendos esset.

1 XVII. Romani patres perfuncti, quod ad Capuam
attinebat, cura C. Neroni ex iis duabus legionibus,
quas ad Capuam habuerat, sex milia peditum et tre-
centos equites, quos ipse legisset, et socium Latini
nominis peditum numerum parem et octingentos equites
2 decernunt. eum exercitum Puteolis in naves inposi-
tum Nero in Hispaniam transportavit. cum Tarraco-
nem navibus venisset expositisque ibi copiis et navibus
subductis socios quoque navalis multitudinis augendae
3 causa armasset, profectus ad Hiberum flumen exerci-
tum ab Ti. Fonteio et *L.* Marcio accepit. inde pergit
4 ad hostis ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros
castra habebat; in Ausetanis is locus est inter oppida
Iliturgim et Mentissam. huius saltus fauces Nero *in-*
5 *sedit. Hasdrubal, cum* in arto res esset, caduceatorem
misit, qui promitteret, si inde emissus foret, se omnem
6 exercitum ex Hispania deportaturum. quam rem cum
laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Has-
drubal conloquio petivit, ut coram leges conscribe-
rentur de tradendis arcibus urbium dieque statuenda,
ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia sine
7 fraude Poeni deportarent. quod ubi impetravit, ex-
templo primis tenebris atque inde tota nocte, quod
gravissimum exercitus erat, Hasdrubal quacumque posset
8 evadere *e* saltu iussit. data sedulo opera est, ne multi
ea nocte exirent, ut ipsa paucitas cum ad hostem silentio
fallendum aptior tum ad evadendum per artas semitas
9 ac difficilis esset. ventum insequenti die ad conloquium
est; sed loquendo plura scribendoque dedita opera,
quae in rem non essent, die consumpto in posterum
10 dilatum est. addita insequens nox spatium dedit et
11 alios emittendi. nec postero die res finem invenit. ita
aliquot dies disceptando palam de legibus noctesque

emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptae.
et postquam pars maior emissa exercitus erat, iam ne
iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur, minus- 12
que ac minus cum timore simul fide decrescente con-
veniebat. iam ferme pedestres omnes copiae evaserant
e saltu, cum prima luce densa nebula saltum omnem
camposque circa intexit. quod ubi sensit Hasdrubal,
mittit ad Neronem, qui in posterum diem conloquium
differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus ad
agendum quicquam rei seriae esse. ne tum quidem 13
suspecta fraus cum esset, data venia eius diei, ex-
temploque Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris
egressus sine ullo tumultu in tutum evasit. hora ferme 14
quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque
hostium castra conspexerunt Romani. tum demum 15
Claudius Punicam fraudem adgnoscens, ut se dolo
captum sensit, proficiscentem instituit sequi paratus con-
fligere acie; sed hostis detrectabat pugnam. levia tamen 16
proelia inter extremum Punicum agmen praecursores-
que Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi nec qui post 1
cladem acceptam defecerant redibant ad Romanos, nec
ulli novi deficiebant. et Romae senatui populoque post 2
receptam Capuam non Italiae iam maior quam Hispa-
niae cura erat. et exercitum augeri et imperatorem
mitti placebat. nec tam, quem mitterent, satis con- 3
stabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra
dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succe-
deret, extraordinaria cura deligendum esse. cum alii 4
alium nominarent, postremum eo decursum est, ut
proconsuli creando in Hispaniam comitia haberentur;
diemque comitiis consules edixerunt. primo expecta- 5
verant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent,
nomina profiterentur. quae ut destituta expectatio est,
redintegratus luctus acceptae cladis desideriumque im-
peratorum amissorum. maesta itaque civitas, prope 6
inops consilii, comitiorum die tamen in campum de-

scendit; atque in magistratus versi circumspectant ora
principum aliorum alios intuentium fremuntque adeo
perditas res desperatumque de re publica esse, ut nemo
7 audeat in Hispaniam imperium accipere, cum subito
P. Cornelius, *P. Cornelii*, qui in Hispania ceciderat,
filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus
se petere in superiore, unde conspici posset, loco con-
8 stitit. in quem postquam omnium ora conversa sunt,
clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustum-
9 que imperium. iussi deinde inire suffragium ad unum
omnes non centuriae modo sed etiam homines P. Sci-
10 pioni imperium esse in Hispania iusserunt. ceterum
post rem actam, ut iam resederat impetus animorum
ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio,
quidnam egissent? nonne favor plus valuisset quam
11 ratio? aetatis maxime paenitebat; quidam fortunam
etiam domus horrebant nomenque ex funestis duabus
familiis in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patrui-
1 que res gerendae essent, proficiscentis. XIX. quam
ubi ab re tanto impetu acta sollicitudinem curamque
hominum animadvertit, advocata contione ita de aetate
sua imperioque mandato et bello, quod gerundum esset,
2 magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui
resederat, excitaret rursus novaretque *et* impleret ho-
mines certioris spei, quam quantam fides promissi
3 humani aut ratio ex fiducia rerum subicere solet. fuit
enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed
arte quoque quadam ab iuventa in ostentationem earum
4 compositus, pleraque apud multitudinem aut *ut* per
nocturnas visa species aut velut divinitus mente mo-
nita agens, sive et ipse capti quadam superstitione
animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi
5 missa sine cunctatione exsequerentur. ad hoc iam inde
ab initio praeparans animos, ex quo togam virilem
sumpsit, nullo die prius ullam publicam privatamque
rem egit, quam in Capitolium iret ingressusque aedem
consideret et plerumque solus in secreto ibi tempus

tereret. hic mos, *quem* per omnem vitam servabat, 6
seu consulto seu temere vulgatae opinioni fidem apud
quosdam fecit stirpis eum divinae virum esse, rettu- 7
litque famam in Alexandro Magno prius vulgatam, et
vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu
conceptum, et in cubiculo matris eius visam persaepe
prodigii eius speciem interventuque hominum evolu-
tam repente atque ex oculis elapsam. his miraculis 8
numquam ab ipso elusa fides est; quin potius aucta
arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam
adfirmandi. multa alia eiusdem generis, alia vera, alia 9
adsimulata, admirationis humanae in eo iuvene ex-
cesserant modum; quibus freta tunc civitas aetati haud-
quaquam maturae tantam rerum molem tantumque
imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania 10
habebat quaeque a Puteolis cum C. Nerone traiectae
erant, decem milia militum et *mille* equites adduntur;
et M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res geren-
das datus est. ita cum triginta navium classe — 11
omnes autem quinqueremes erant — *ab* ostiis Tiberinis
profectus praeter oram Tusci maris, Alpes atque Galli-
cum sinum et deinde Pyrenaei circumvectus promun-
turium, Emporiis, urbe Graeca — oriundi et ipsi a
Phocaea sunt —, copias exposuit. inde sequi navibus 12
iussis Tarraconem pedibus profectus conventum omnium
sociorum — etenim legationes ad famam eius ex omni
se provincia effuderant — habuit. naves ibi subduci 13
iussit remissis quattuor triremibus Massiliensium, quae
officii causa ab domo prosecutae fuerant. responsa 14
inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare
coepit ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia
animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque
omnibus, quae diceret, cum maiestas inesset tum fides.
XX. profectus ab Tarracone et civitates sociorum et 1
hiberna exercitus adiit conlaudavitque milites, quod
duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam ob-

2 tinuissent nec fructum secundarum rerum sentire hostis
passi omni cis Hiberum agro eos arcuissent sociosque
3 cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum
tanto honore, ut facile appareret nihil minus vereri
4 quam ne quis obstaret gloriae suae. successit inde
Neroni Silanus, et in hiberna milites novi deducti.
Scipio omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature
5 aditis peractisque Tarraconem concessit. nihilo minor
fama apud hostis Scipionis erat quam apud civis so-
ciosque, et divinatio quaedam futuri, quo minus ratio
timoris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens
6 metum. in hiberna diversi concesserant, Hasdrubal
Gisgonis usque ad Oceanum et Gadis, Mago in medi-
terranea maxime supra Castulonensem saltum; Has-
drubal Hamilcaris filius proximus Hibero circa Sagun-
tum hibernavit.

7 Aestatis eius extremo, qua capta est Capua et
Scipio in Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia
Tarentum accita *ad* arcendos commeatus praesidi Ro-
8 mani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem
omnis ad arcem a mari aditus, sed adsidendo diutius
9 artiorem annonam sociis quam hosti faciebat. non
enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora aper-
tosque portus praesidio navium Punicarum poterat,
quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex
10 omni genere hominum absumebat, ut arcis praesidium
etiam sine invecto, quia pauci erant, ex ante prae-
parato sustentari posset, Tarentinis classique ne in-
11 vectum quidem sufficeret. tandem maiore gratia quam
venerat classis dimissa est. annona haud multum laxa-
verat, quia remoto maritimo praesidio subvehi fru-
mentum non poterat.

1 XXI. Eiusdem aestatis exitu M. Marcellus ex Si-
cilia provincia cum ad urbem venisset, a C. Calpurnio
2 praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. ibi
cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter
non suam magis quam militum vicem, quod provincia

confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit,
ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit.
cum multis verbis actum esset, utrum minus conve- 3
niret, cuius nomine absentis ob res prospere ductu
eius gestas supplicatio decreta foret et dis immortali-
bus habitus honos, ei praesenti negare triumphum, an 4
quem tradere exercitum successori iussissent, quod nisi
manente in provincia bello non decerneretur, eum quasi
debellato triumphare, cum exercitus testis meriti at-
que immeriti triumphi abesset, medium visum, ut ovans
urbem iniret. tribuni plebis ex auctoritate senatus ad 5
populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans
iniret, imperium esset. pridie quam urbem iniret, in 6
monte Albano triumphavit; inde ovans multam prae
se praedam in urbem intulit: cum simulacro captarum 7
Syracusarum catapultae ballistaeque et alia omnia in-
strumenta belli lata et pacis diuturnae regiaeque opu-
lentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia 8
supellex pretiosaque vestis et multa nobilia signa,
quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae
fuerant. Punicae quoque victoriae signum octo ducti 9
elephanti. et non minimum fuere spectaculum cum
coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Moe-
ricus Hispanus, quorum altero duce nocturno Syra- 10
cusas introitum erat, alter Nasum quodque ibi praesidii
erat prodiderat. his ambobus civitas data et quingena 11
iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius
aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis
cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum
esset; Moerico Hispanisque, qui cum eo transierant, 12
urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano
defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum, ut, 13
ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. in
eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitio-
nem Moericus erat, quadringenta iugera agri decreta.
Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis 14
octo milia peditum, tria Numidarum equitum exposuit.

ad eos Murgentia et Er*getium urbes defece*re. secutae
defectionem earum Hybla et Macella sunt et igno-
15 biliores quaedam aliae. et Numidae praefecto Muttine
vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros
16 urebant. super haec exercitus Romanus iratus, partim
quod cum imperatore non devectus ex provincia esset,
partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni
fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditio-
17 nem quam animus deerat. inter has difficultates M. Cor-
nelius praetor et militum animos nunc consolando nunc
castigando sedavit et civitates omnis, quae defecerant,
in dicionem redegit atque ex iis Murgentiam Hispa-
nis, quibus urbs agerque debebatur ex senatus con-
sulto, attribuit.

1 XXII. Consules cum ambo Apuliam provinciam
haberent, minusque iam terroris a Poenis et Hanni-
bale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque pro-
vincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino
2 successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus
cum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa
Voturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T. Ota-
3 cilium *absentem consules dixit. cum ad Manlium*, qui
praesens erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius
esset consensus populi, magna circumfusus turba ad
4 tribunal consulis venit petitque, ut pauca sua verba
audiret centuriamque, quae tulisset suffragium, revo-
5 cari iuberet. erectis omnibus expectatione, quidnam
postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit:
6 impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui,
cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi
7 aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si vi-
deretur ei, redire in suffragium Voturiam iuniorum
iuberet et meminisse in consulibus creandis belli, quod
8 in Italia sit, temporumque rei publicae. vixdum re-
quiesse auris a strepitu et tumultu hostili, quo paucos
ante menses invaserint prope moenia Romana. post
haec cum centuria frequens succlamasset nihil se mutare

sententiae eosdemque consules dicturos esse, tum Tor- 9
quatus "neque ego vestros" inquit "mores consul ferre
potero, neque vos imperium meum. redite in suffra-
gium et cogitate bellum Punicum *in* Italia et hostium
ducem Hannibalem esse." tum centuria et auctoritate 10
mota viri et admirantium circa fremitu petiit a con-
sule, ut Voturiam seniorum citaret: velle sese cum 11
maioribus natu conloqui et ex auctoritate eorum con-
sules dicere. citatis Voturiae senioribus datum secreto
in Ovili cum iis conloquendi tempus. seniores de tribus 12
consulendum dixerunt esse, duobus plenis iam hono-
rum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum
aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M.
Valerio Laevino: egregie adversus Philippum regem
terra marique rem gessisse. ita de tribus consulta- 13
tione data senioribus dimissis iuniores suffragium in-
eunt. M. [Marcellum] Claudium fulgentem tum Sicilia
domita et M. Valerium absentis consules dixerunt.
auctoritatem praerogativae omnes centuriae secutae
sunt. eludant nunc antiqua mirantis: non equidem, 14
si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis
quam norunt, aut principes graviores temperantiores-
que a cupidine imperii aut multitudinem melius mo-
ratam censeam fieri posse. centuriam vero iuniorum 15
seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio
mandaret, vix ut veri simile sit, parentium quoque
hoc saeculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso 1
et L. Manlius Acidinus et C. Laetorius et L. Cincius
Alimentus creati sunt. forte ita incidit, ut comitiis 2
perfectis nuntiaretur T. Otacilium, quem T. Manlio,
nisi interpellatus ordo comitiorum esset, conlegam ab-
sentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in
Sicilia esse. — Ludi Apollinares et priore anno fuerant 3
et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore,
senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. — Eodem 4
anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. in aede

Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine
icta decussaque ad Victorias, quae in antefixis erant,
5 haesit neque inde procidit. et Anagniae et Fregellis
nuntiatum est murum portasque de caelo tactas, et in
foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse,
et Ereti lapidibus pluvisse, et Reate mulam peperisse.
6 ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et ob-
secratio in unum diem populo indicta et novemdiale
sacrum. — Sacerdotes publici aliquot eo anno demor-
7 tui sunt novique suffecti: in locum M'. Aemili Nu-
midae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus, in
locum M. Pomponi Mathonis pontificis C. Livius, in
8 locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Servilius. T. Ota-
cilius Crassus pontufex quia exacto anno mortuus erat,
ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Clau-
dius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flamo-
nio abiit.

1 XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus,
temptatis prius per secreta conloquia principum animis,
ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum
2 classe expedita venit. ubi cum Syracusas Capuamque
captam in fidem in Italia *Sicilia*que rerum secunda-
3 rum ostentasset adiecissetque iam inde a maioribus
traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus
alios in civitatem atque aequum secum ius accepissent,
alios in ea fortuna haberent, ut socii esse quam cives
4 mallent; Aetolos eo in maiore futuros honore, quod
gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent:
5 Philippum eis et Macedonas gravis accolas esse, quo-
rum se vim ac spiritus et iam fregisse et eo redac-
turum esse, ut non iis modo urbibus, quas per vim
ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam Macedoniam
6 infestam habeant; et Acarnanas, quos aegre ferrent
Aetoli a corpore suo diremptos, restituturum se in
7 antiquam formulam iurisque ac dicionis eorum —: haec
dicta promissaque a Romano imperatore Scopas, qui
tum praetor gentis erat, et Dorimachus, princeps Aeto-

lorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum vere-
cundia et maiore cum fide vim maiestatemque populi
Romani extollentes. maxime tamen spes potiundae 8
movebat Acarnaniae. igitur conscriptae condiciones,
quibus in amicitiam societatemque populi Romani veni-
rent, additumque, ut, si placeret vellentque, eodem 9
iure amicitiae Elei Lacedaemoniique et Attalus et Pleu-
ratus et Scerdilaedus essent, Asiae Attalus, hi Thra-
cum et Illyriorum reges; bellum ut extemplo Aetoli 10
cum Philippo terra gererent; navibus ne minus viginti
quinque quinqueremibus adiuvaret Romanus; urbium 11
Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque
et muri cum agris Aetolorum, alia omnis praeda populi
Romani esset, darentque operam Romani, ut Acarna-
niam Aetoli haberent; si Aetoli pacem cum Philippo 12
facerent, foederi adscriberent ita ratam fore pacem, si
Philippus arma ab Romanis sociisque quique eorum
dicionis essent abstinuisset; item, si populus Romanus 13
foedere iungeretur regi, ut caveret, ne ius ei belli in-
ferendi Aetolis sociisque eorum esset. haec convene- 14
runt conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis,
in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monu-
mentis essent, sunt posita. morae causa fuerant re- 15
tenti Romae diutius legati Aetolorum. nec tamen
impedimento id rebus gerendis fuit: et Aetoli extemplo
moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Za-
cynthum — parva insula est propinqua Aetoliae, urbem
unam eodem, quo ipsa est, nomine habet —, eam praeter
arcem vi cepit et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas
Aetolis contribuit; Philippumque satis implicatum bello 16
finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum
Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hiber- 1
nanti adlata est. itaque, quia primo vere moturus
exercitum in Graeciam erat, *ut* Illyrios finitumasque 2
eis urbes ab tergo metu quietas Macedonia haberet,
expeditionem subitam in Oricinorum atque Apollonia-

tium fines fecit egressosque Apolloniatas cum magno
3 terrore ac pavore compulit intra muros. vastatis proxi-
mis Illyrici in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter;
inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam
4 transitum Dardanis facturam, cepit. his raptim actis
memor Aetolici iunctique cum eo Romani belli per
Pelagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessaliam
5 descendit — ad bellum secum adversus Aetolos ca-
pessendum incitari posse homines credebat — et relicto
ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor milibus ar-
6 matorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam
maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque
7 inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. incurrere
ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occu-
patum externo bello ac sine praesidio esse regnum
8 sensisset. ad frangendas igitur *vires* vastare agros et
urbem Iamphorynnam, caput arcemque Maedicae, op-
9 pugnare coepit. Scopas ubi profectum in Thraciam
regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni
iuventute Aetolorum bellum inferre Acarnaniae parat.
10 adversus quos Acarnanum gens, et viribus impar et
iam Oeniadas Nasumque amissa cernens Romanaque
insuper arma ingruere, ira magis instruit quam con-
11 silio bellum. coniugibus liberisque et senioribus super
sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab
quindecim ad sexaginta annos coniurant nisi victores
12 se non redituros: qui victus acie excessisset, eum ne
quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execra-
tionem in popularis, obtestationem quam sanctissimam
13 potuerunt adversus hospites composuerunt precatique
simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidis-
sent, eos uno tumulo contegerent adicerentque humatis
14 titulum: "hic siti sunt Acarnanes, qui adversus vim
atque iniuriam Aetolorum pro patria pugnantes mor-
15 tem occubuerunt." per haec incitatis animis castra
in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nuntiis
ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset,

omittere Philippum id, quod in manibus erat, coege-
runt bellum Iamphorynna per deditionem recepta et
prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum 16
tardaverat primo coniurationis fama Acarnanicae, deinde
auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos
coegit fines. nec Philippus, quamquam, ne opprime- 17
rentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium
est progressus. inde, cum audisset reditum Aetolorum
ex Acarnania, et ipse Pellam rediit. XXVI. Laevinus 1
veris principio a Corcyra profectus navibus superato
Leucata promunturio cum venisset Naupactum, Anti-
cyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas
Aetolique essent. sita Anticyra est in Locride laeva 2
parte sinum Corinthiacum intranti. breve terra iter 3
eo, brevis navigatio ab Naupacto est. tertio ferme
post die utrimque oppugnari coepta est. gravior a
mari oppugnatio erat, quia et tormenta machinaeque
omnis generis in navibus erant, et Romani inde op-
pugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per
deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis
cessit. litterae *interea* Laevino redditae consulem eum 4
absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpi-
cium. ceterum diuturno ibi morbo implicitus serius
spe omnium Romam venit.

M. Marcellus cum idibus Martiis consulatum inisset, 5
senatum eo die moris modo causa habuit, professus
nihil se absente conlega neque de re publica neque de
provinciis acturum. scire se frequentis Siculos prope 6
urbem in villis obtrectatorum suorum esse; quibus
tantum abesse ut per se non liceat palam Romae cri-
mina [edita] ficta ab inimicis vulgare, ut, ni simularent 7
aliquem sibi timorem absente conlega dicendi de con-
sule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit.
ubi quidem conlega venisset, non passurum quicquam
prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur.
dilectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habi- 8
tum, ut quam plurumi questum de se Romam venirent;

eundem litteris falsis urbem inplesse, bellum in Sicilia
9 esse, ut suam laudem minuat. moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit; ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter
10 consul ad urbem venisset. otium, ut solet, excitavit plebis rumores: belli diuturnitatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis caesos
11 exercitus querebantur, et consules bellicosos ambo viros acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.

1 XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum in-
2 cendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et argentariae, quae nunc novae ap-
3 pellantur, arsere; conprehensa postea privata aedificia — neque enim tum basilicae erant —, conprehensae lautumiae forumque piscatorium et atrium regium.
4 aedis Vestae vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manu missi
5 sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit; nec ulli dubium erat humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent.
6 itaque consul ex auctoritate senatus pro contione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore libero pecuniam, servo libertatem.
7 eo praemio inductus Campanorum Calaviorum servus — Manus ei nomen erat — indicavit dominos et quinque praeterea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium
8 fecisse vulgoque facturos alia, ni conprendantur. conprehensi ipsi familiaeque eorum. et primo elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re
9 fortuita crimen commentum; ceterum ut coram coarguebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio

haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos ser-
vosque conscios animadversum est. indici libertas data
et viginti milia aeris.
Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa 10
multitudo Campanorum est obsecrantium cum lacri-
mis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret oratum,
si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad
ultimum perditum irent nomenque Campanorum a
Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi privatam simul- 11
tatem cum Campanis negare ullam esse; publicas
inimicitias et esse et futuras, quoad eo animo esse
erga populum Romanum sciret. nullam enim in terris 12
gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Ro-
mano. ideo se moenibus inclusos tenere eos, quia, si
qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros
vagari et laniare et trucidare quodcumque obvium
detur. alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Ro- 13
mam incendendam profectos. inventurum in semusto
foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestae 14
aedem petitam et aeternos ignes et conditum in pene-
trali fatale pignus imperi Romani. se minime censere
tutum esse Campanis potestatem intrandi Romana
moenia fieri. Laevinus Campanos iure iurando a Flacco 15
adactos, quinto die, quam ab senatu responsum acce-
pissent, Capuam redituros, sequi se Romam iussit. hac 16
circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis
secutisque Romam, praebuit *speciem dolentis duarum*
clarissimarum urbium excidio ac celeberrimis viris
victos bello accusatores in urbem adducentis.
De re publica tamen primum ac de provinciis 17
ambo consules ad senatum rettulere. XXVIII. ibi Lae- 1
vinus, quo statu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acar-
nanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset
terra marique, exposuit: Philippum, inferentem bellum 2
Aetolis, in Macedoniam retro ab se conpulsum ad in-
tuma penitus regni abisse, legionemque inde deduci
posse; classem satis esse ad arcendum Italia regem.

3 haec de se deque provincia, cui praefuerat, consul.
tum de provinciis communis relatio fuit. decrevere
patres, ut alteri consulum Italia bellumque cum Han-
nibale provincia esset, alter classem, cui T. Otacilius
praefuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prae-
4 tore obtineret. exercitus eis duo decreti, qui in Etruria
Galliaque essent; eae quattuor erant legiones; urbanae
duae superioris anni in Etruriam, duae, quibus Sul-
5 picius consul praefuisset, in Galliam mitterentur; Galliae
et legionibus praeesset, quem consul, cuius Italia pro-
6 vincia esset, praefecisset; in Etruriam C. Calpurnius
post praeturam *pro*rogato in annum imperio missus.
et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque
7 in annum imperium; exercitus civium sociorumque
minui iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quin-
8 que milia peditum et trecenti equites essent, dimissis,
qui plurima stipendia haberent, et sociorum septem
milia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem
ratione stipendiorum habita in veteribus militibus di-
9 mittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec de
provincia Apulia nec de exercitu, quem habuerat, quic-
quam mutatum; tantum in annum prorogatum impe-
rium est. P. Sulpicius, conlega eius, omnem exercitum
10 praeter socios navalis iussus dimittere est. item ex
Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul
11 in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio prae-
tori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati
12 duarum instar legionum. totidem legiones in Sardi-
niam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cor-
13 nelius in eadem provincia priore anno praefuerat. ur-
banas legiones ita scribere consules iussi, ne quem
militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii,
Q. Fulvi fuisset, neve eo anno plures quam una et
viginti Romanae legiones essent.

1 XXIX. His senatus consultis perfectis sortiti pro-
vincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum
2 bello adversus Hannibalem Laevino evenit. quae sors,

velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos
expectatione sortis in consulum conspectu stantis, ut
comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos
hominum converterint et postmodo sermones prae-
buerint. circumibant enim senatorum *domos* cum veste 3
sordida adfirmantes se non modo suam quosque pa-
triam sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus
iterum cum imperio redisset. nullo suo merito eum 4
ante inplacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Ro-
mam de se questum venisse Siculos sciat, facturum!
obrui Aetnae ignibus aut mergi freto satius illi in-
sulae esse quam velut dedi noxae inimico. hae Sicu- 5
lorum querellae domos primum nobilium circumlatae
celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia
Siculorum partim invidia Marcelli excitabat, in sena-
tum etiam pervenerunt. postulatum a consulibus est, 6
ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Mar-
cellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam
forsitan futuram fuisse sententiam suam dicere: nunc, 7
ne quis timore frenari eos dicere possit, quo minus
de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri
sint, si conlegae nihil intersit, mutare se provinciam
paratum esse. deprecari senatus praeiudicium: nam 8
cum extra sortem conlegae optionem dari provinciae
inicum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo con-
tumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? ita 9
senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset quam
decresset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio
provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hanniba-
lem, facta est, ut, ex quo primus post advers*a omnia* 10
*secund*ae pugnae gloriam ceperat, in eius laudem post-
remus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime
bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis Siculi in senatum 1
introducti multa de Hieronis regis fide perpetua erga
populum Romanum verba fecerunt in gratiam publicam
avertentes; Hieronymum ac postea Hippocraten atque 2

Epicyden tyrannos cum ob alia tum propter defectio-
nem ab Romanis ad Hannibalem invisos fuisse sibi.
ob eam causam et Hieronymum a principibus iuven-
3 tutis prope publico consilio interfectum, et in Epi-
cydis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimo-
rum iuvenum coniurationem factam; quos Marcelli mora
destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad
Syracusas non admovisset, indicio facto omnis ab
4 tyrannis interfectos. eam quoque Hippocratis et Epi-
cydis tyrannidem Marcellum excitasse Leontinis cru-
5 deliter direptis. numquam deinde principes Syracusa-
norum desisse ad Marcellum transire pollicerique se
urbem, cum vellet, eiondendituros; sed eum primo vi
6 capere maluisse; dein, cum id neque terra neque mari
omnia expertus potuisset, auctores traditarum Syra-
cusarum fabrum aerarium Sosim et Moericum Hispa-
num quam principes Syracusanorum habere, totiens
id nequiquam ultro offerentis, praeoptasse, quo scilicet
iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani
7 trucidaret ac diriperet. si non Hieronymus ad Hanni-
balem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus,
si portas Marcello Syracusani publice et non oppressis
Syracusanis tyranni eorum Hippocrates et Epicydes
clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum
8 populo Romano gessissent, quid ultra quam quod fecerit,
nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum
9 potuisse? certe praeter moenia et tecta exhausta urbis
et refracta ac spoliata deum delubra, dis ipsis orna-
mentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse.
10 bona quoque multis adempta, ita ut ne nudo quidem
solo, reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos
possent. orare se patres conscriptos, ut, si nequeant
omnia, saltem quae compareant cognoscique possint,
11 restitui dominis iubeant. talia conquestos cum exce-
dere ex templo, ut de postulatis eorum patres consuli
12 possent, Laevinus iussisset, "maneant immo," inquit
Marcellus, "ut coram iis respondeam, quando ea con-

dicione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut
victos armis accusatores habeamus, duae captae hoc
anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syra-
cusae habeant." XXXI. reductis in curiam legatis 1
tum consul "non adeo maiestatis" inquit "populi Ro-
mani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti,
ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus
causam accusantibus Graecis fuerim. sed non quid ego 2
fecerim in disquisitionem venit, — nam quidquid in
hostibus feci ius belli defendit —, sed quid isti pati
debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest,
nunc an vivo Hierone Syracusas violaverim. sin autem 3
desciverunt a populo Romano, legatos nostros ferro
atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt,
exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt,
quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur?
tradentis urbem principes Syracusanorum aversatus 4
sum; Sosim et Moericum Hispanum, quibus tantam
rem crederem, potiores habui. non estis extremi Sy-
racusanorum, quippe qui aliis humilitatem obiciatis:
quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui 5
armatos milites meos in urbem accepturum promiserit?
odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne hic
quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum
abest, ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. ipsa 6
humilitas eorum, patres conscripti, quam isti obiciunt,
maximo argumento est me neminem, qui navatam
operam rei publicae nostrae vellet, aversatum esse. et 7
antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis
nunc ad conloquium eundo temptavi pacem; et post-
eaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec
mihi ipsi congresso ad portas cum principibus respon-
sum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus
tandem vi atque armis Syracusas cepi. quae captis 8
acciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victos
iustius quam apud victoris populi senatum quererentur.
ego, patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus 9

essem, numquam spoliis earum urbem Romam exorna-
rem. quae autem singulis victor aut ademi aut dedi,
cum belli iure tum ex cuiusque merito satis scio me
10 fecisse. ea vos rata habeatis, patres conscripti, necne,
magis rei publicae interest quam mea. quippe mea
fides exsoluta est; ad rem publicam pertinet, ne acta
mea rescindendo alios in posterum segniores duces
11 faciatis. et quoniam coram et Siculorum et mea verba
audistis, patres conscripti, simul templo excedemus,
ut me absente liberius consuli senatus possit." ita di-
missi Siculi, et ipse in Capitolium ad dilectum discessit.
1 XXXII. consul alter de postulatis Siculorum ad patres
rettulit. ibi cum diu sententiis certatum esset, et magna
pars senatus, principe eius sententiae T. Manlio Tor-
2 quato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse cense-
rent, hostibus et Syracusanorum et populi Romani, et
urbem recipi, non capi, et receptam legibus antiquis
et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute
3 bello adfligi: inter tyrannorum et ducis Romani cer-
tamina praemium victoris in medio positam urbem
pulcherrimam ac nobilissimam perisse, horreum atque
aerarium quondam populi Romani, cuius munificentia
ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Pu-
4 nico bello adiuta ornataque res publica esset. si ab
inferis existat rex Hiero, fidissimus imperi Romani
cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi
posse, cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam re-
spexerit, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope
5 in porta, spolia patriae suae visurus sit? — haec talia-
que cum ad invidiam consulis miserationemque Sicu-
lorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres:
6 acta M. Marcelli, quae is gerens bellum victorque
egisset, rata habenda esse; in relicum curae senatui
fore rem Syracusanam mandaturosque consuli Laevino,
ut, quod sine iactura rei publicae fieri posset, fortunis
7 eius civitatis consuleret. missis duobus senatoribus in
Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et

introductis Siculis senatus consultum recitatum est,
legatique benigne appellati ac dimissi ad genua se 8
Marcelli consulis proiecerunt * et obsecrantes, ut, quae
deplorandae ac levandae calamitatis causa dixissent,
veniam eis daret et in fidem clientelamque se urbem-
que Syracusas acciperet. pollicens hoc consul clementer
appellatos eos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quo- 1
rum oratio miserabilior, causa durior erat. neque enim 2
meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant,
in quos culpam conferrent; sed satis pensum poena-
rum tot veneno absumptis, tot securi percussis sena-
toribus credebant: paucos nobilium superesse, quos 3
nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius con-
sulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit;
eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam par-
tem orare, cives Romanos adfinitatibus plerosque et
propinquis etiam cognationibus ex conubio vetusto
iunctos. summotis deinde e templo paulisper dubita- 4
tum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset —
mortuus enim post captam Claudius consul erat —,
ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter
Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur.
dein cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos 5
eius, et Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item
Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant,
in senatu viderent nec Fulvium avocari a Capua nec
differri Campanos vellent, interrogatus sententiam M. 6
Atilius Regulus, cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant,
maxima auctoritas erat, "in consilio" inquit "arbi- 7
tror me fuisse consulibus, Capua capta cum quaere-
retur, ecqui Campanorum bene meritus de re publica
nostra esset. duas mulieres conpertum est, Vestiam 8
Oppiam Atellanam Capuae habitantem et Paculam
Cluviam, quae quondam quaestum corpore fecisset, illam
cotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Ro-
mani, hanc captivis egentibus alimenta clam suppedi-

9 tasse; ceterorum omnium Campanorum eundem erga
nos animum quem Carthaginiensium fuisse, securique
percussos a Q. Fulvio esse magis quorum dignitas
10 inter alios quam quorum culpa eminebat. per sena-
tum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, iniussu
populi non video posse, idque et apud maiores nostros
in Satricanis factum esse, cum defecissent, ut M. An-
tistius tribunus plebis prius rogationem ferret, scisce-
retque plebs, uti senatui de Satricanis sententiae di-
11 cendae ius esset. itaque censeo cum tribunis plebis
agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem
ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis
12 ius fiat." L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate
senatus plebem in haec verba rogavit: "omnes Cam-
pani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt
in arbitrium dicionemque populi Romani *Q*. Fulvio
13 proconsuli, quosque una secum dedidere, quaeque una
secum dedidere, agrum urbemque, divina humanaque,
utensiliaque sive quid aliud dediderunt, de iis rebus
14 quid fieri velitis, vos rogo, Quirites." plebes sic iussit:
"quod senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui ad-
1 sient, id volumus iubemusque." XXXIV. ex hoc plebei
scito senatus consultus Oppiae Cluviaeque primum
bona ac libertatem restituit: si qua alia praemia pe-
2 tere ab senatu vellent, venire eas Romam. Campanis
in familias singulas decreta facta, quae non operae
3 pretium est omnia enumerare. aliorum bona publi-
canda, ipsos liberosque eorum et coniuges vendendas
extra filias, quae enupsissent, priusquam in populi
4 Romani potestatem venirent; alios in vincula conden-
dos, ac de iis posterius consulendum; aliorum Cam-
panorum summam etiam census distinxerunt, publi-
5 canda necne bona essent. pecua captiva praeter equos
et mancipia praeter puberes virile secus et omnia, quae
solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis.
6 Campanos omnis, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra-
quam qui eorum aut ipsi aut parentes eorum apud

hostis essent, liberos esse iusserunt ita, ut nemo eorum 7
civis Romanus aut Latini nominis esset, neve quis
eorum, qui Capuae fuisset, dum portae clausae essent,
in urbe agrove Campano intra certam diem maneret,
locus ubi habitarent trans Tiberim, qui non contingeret
Tiberim, daretur; qui nec Capuae nec in urbe Cam- 8
pana, quae a populo Romano defecisset, per bellum
fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad 9
Romanos transissent, priusquam Capuam Hannibal ve-
niret, cis Vulturnum emovendos censuerunt, ne quis
eorum propius mare quindecim milibus passuum agrum
aedificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim emoti 10
essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent habe-
rentve nisi in Veiente, Sutrino Nepesinove agro, dum
ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus
esset. senatorum omnium quique magistratus Capuae, 11
Atellae, Calatiae gessissent bona venire Capuae iusse-
runt, libera corpora, quae venum dari placuerat, Ro-
mam mitti ac Romae venire. signa, statuas aeneas, 12
quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra
ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt.
ob haec decreta maestiores aliquanto, quam Romam 13
venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fulvii
saevitiam in sese, sed iniquitatem deum atque execra-
bilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque dilectus 1
habitus. scripto deinde exercitu de remigum supple-
mento agi coeptum; in quam rem cum neque hominum 2
satis, nec, ex qua pararentur stipendiumque acciperent,
pecuniae quicquam ea tempestate in publico esset,
edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, 3
sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque
dierum triginta. ad id edictum tantus fremitus homi- 4
num, tanta indignatio fuit, ut magis dux quam materia
seditioni deesset: secundum Siculos Campanosque ple-
bem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules
sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos nihil reliqui 5

praeter terram nudam ac vastam habere. tecta hostis incendisse, servos agri cultores rem publicam abduxisse nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc remiges
6 imperando; si quid cui argenti aerisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona sua venderent, in corpora, quae reliqua essent, saevirent. ne unde redimantur quidem quicquam superesse.
7 haec non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant,
8 nec eos sedare consules nunc castigando, nunc consolando poterant. spatium deinde iis tridui se dare ad cogitandum dixerunt; quo ipsi ad rem inspiciendam
9 *et* expediendam usi sunt. senatum postero die habuerunt de remigum supplemento; ubi cum multa disseruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent privatis id seu aequum seu
10 iniquum onus iniungendum esse: nam unde, cum pecunia in aerario non esset, paraturos navalis socios? quo modo autem sine classibus aut Siciliam obtineri aut Italia Philippum arceri posse aut tuta Italiae litora
1 esse? XXXVI. cum in hac difficultate rerum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset homi-
2 num mentes, tum Laevinus consul: magistratus senatui et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces
3 debere esse. "si, quod iniungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ipse iuris statueris, facilius omnis oboedientis habeas. nec impensa gravis est, cum *ex* ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere
4 principum vident. itaque *si* classes habere atque ornare volumus populum Romanum, privatos sine recusatione
5 remiges dare, nobismet ipsis primum imperemus. aurum, argentum, *aes* signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus, ita ut anulos sibi quisque et coniugi et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor filiaeve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant:

argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et 6
libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa
habere possint, ceteri senatores libram argenti tan-
tum; aeris signati quina milia in singulos patres fami- 7
liae relinquamus: ceterum omne aurum, argentum, aes 8
signatum ad triumviros mensarios extemplo deferamus
nullo ante senatus consulto facto, ut voluntaria con-
latio et certamen adiuvandae rei publicae excitet ad
aemulandum animos primum equestris ordinis, dein
reliquae plebis. hanc unam viam multa inter nos con- 9
locuti consules invenimus. ingredimini dis bene iuvan-
tibus. res publica incolumis et privatas res facile
salvas praestat; publica prodendo tua nequiquam ser-
ves." in haec tanto animo consensum est, ut gratiae 10
ultro consulibus agerentur. senatu inde misso pro se 11
quisque aurum *et* argentum et aes in publicum con-
ferunt tanto certamine iniecto, ut prima aut inter
primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut
nec triumviri accipiundo nec scribae referundo suffi-
cerent. hunc consensum senatus equester ordo est 12
secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine
coercitione magistratus nec remige in supplementum
nec stipendio res publica eguit; paratisque omnibus
ad bellum consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud [magis] tempus belli fuit, 1
quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus
immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. nam 2
Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversae
res, hinc prosperae in Sicilia luctum et laetitiam
miscuerant; et in Italia cum Tarentum amissum damno 3
et dolori, tum arx cum praesidio retenta praeter spem
gaudio fuit; et terrorem subitum pavoremque urbis 4
Romae obsessae et oppugnatae Capua post dies paucos
capta in laetitiam vertit. transmarinae quoque res 5
quadam vice pensatae: Philippus hostis tempore haud
satis opportuno factus, Aetoli novi adsciti socii Atta-
lusque, Asiae rex, iam velut despondente fortuna Ro-

6 manis imperium orientis. Carthaginienses quoque Ca-
puae amissae Tarentum captum aequabant, et ut ad
moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse
in gloria ponebant, ita pigebat inriti incepti pudebat-
7 que adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana
moenia alia porta exercitus Romanus in Hispaniam
8 duceretur. ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem
venerant tantis duobus ducibus exercitibusque caesis
debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus
ab L. Marcio, tumultuario duce, ad vanum et inritum
9 victoriam redactam esse indignationis praebebant. ita
aequante fortuna suspensa omnia utrisque erant in-
tegra spe, integro metu, velut illo tempore primum
bellum inciperent.

1 XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod
Capua pertinacius oppugnata ab Romanis quam de-
fensa ab se multorum Italiae populorum animos aver-
2 terat, quos neque omnis tenere praesidiis, nisi vellet
in multas parvasque partis carpere exercitum, quod
minime tum expediebat, poterat, nec deductis praesi-
diis spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relin-
3 quere fidem. praeceps in avaritiam et crudelitatem
animus ad spolianda, quae tueri nequibat, ut vastata
4 hosti relinquerentur, inclinavit. id foedum consilium
cum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim in-
digna patientium modo abalienabantur animi, sed cete-
rorum etiam: quippe ad pluris exemplum quam *malum*
5 pertinebat. nec consul Romanus temptandis urbibus,
6 sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae
principes erant Dasius et Blattius; Dasius Hannibali
amicus, Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Ro-
manam fovebat et per occultos nuntios spem pro-
ditionis fecerat Marcello. sed sine adiutore Dasio res
7 transigi non poterat. multum ac diu cunctatus, et tum
quoque magis inopia consilii potioris quam spe effectus,
Dasium appellabat. at ille, cum ab re aversus, tum
aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit.

arcessito utroque Hannibal cum pro tribunali quae- 8
dam ageret mox de Blattio cogniturus, starentque
summoto populo accusator et reus, Blattius de pro-
ditione Dasium appellabat. enimvero ille velut in mani- 9
festa re exclamat sub oculis Hannibalis secum de
proditione agi. Hannibali atque eis, qui aderant, quo
audacior res erat, minus similis veri visa est: aemu- 10
lationem profecto atque odium esse, et id crimen ad-
ferri, quod, quia testem habere non possit, liberius
fingenti sit. ita inde dimissi sunt. nec Blattius ante 11
abstitit tam audaci incepto, quam idem obtundendo
docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris
esset, pervicit, ut praesidium Punicum — *quingenti*
autem Numidae erant — Salapiaque traderetur Mar-
cello. nec sine caede multa tradi potuit. longe for- 12
tissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque
quamquam inprovisa res fuit, nec usus equorum in
urbe erat, tamen armis inter tumultum captis et erup-
tionem temptaverunt et, cum evadere nequirent, pugnan- 13
tes ad ultumum occubuerunt, nec plus quinquaginta
ex iis in potestatem hostium vivi venerunt. plusque 14
aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali
quam Salapia fuit; nec deinde umquam Poenus, quo
longe plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus cum in arce Tarentina 1
vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium,
quod ibi erat, Romanum praefectusque praesidii atque
arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habe-
bant, qui ut tuto praeterveherentur oram Italiae, classis 2
viginti ferme navium Regii stabat. praeerat classi 3
commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus,
ceterum multis fortibus factis militari gloria inlustris.
primo quinque naves, quarum maximae duae triremes, 4
a Marcello ei traditae erant[, habuit]; postea rem im-
pigre saepe gerenti tres additae quinqueremes; post- 5
remo ipse a sociis Reginisque et a Velia et a Paesto
debitas ex foedere exigendo classem viginti navium,

6 sicut ante dictum est, efficit. huic ab Regio profectae
classi Democrates cum pari [classi] navium Tarenti-
narum numero quindecim milia ferme ab urbe ad Sapri-
7 portem obvius fuit. velis tum forte inprovidus futuri
certaminis Romanus veniebat; sed circa Crotonem Sy-
barimque suppleverat remigio navis, instructamque et
armatam egregie pro magnitudine navium classem
8 habebat. et tum forte sub idem tempus et venti vis
omnis cecidit et hostes in conspectu fuere, ut ad com-
ponenda armamenta expediendumque remigem ac mili-
9 tem ad imminens certamen satis temporis esset. raro
alias tantis animis iustae concurrerunt classes, quippe
cum in maioris discrimen rei, quam ipsae erant, pugna-
10 rent: Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis post
centesimum prope annum arcem etiam liberarent, spe
commeatus quoque hostibus, si navali proelio posses-
11 sionem maris ademissent, interclusuros; Romani, ut
retenta possessione arcis ostenderent non vi ac virtute,
12 sed proditione ac furto Tarentum amissum. itaque ex
utraque parte signo dato cum rostris concurrissent
neque retro navem inhiberent nec dirimi ab se hostem
paterentur, quam quis indeptus navem erat ferrea in-
iecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, ut
non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope con-
13 lato pede gereretur res. prorae inter se iunctae haere-
bant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in
arto stipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari
vanum intercideret; frontibus velut pedestris acies ur-
14 gebant, perviaeque naves pugnantibus erant. insignis
tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae
15 agminum concurrerant inter se. in Romana nave ipse
Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit
cognomen, non publico modo sed privato etiam odio
invisus atque infestus Romanis, quod eius factionis
16 erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. hic Quinc-
tium simul pugnantem hortantemque suos incautum
hasta transfigit, atque ille praeceps cum armis procidit

ante proram. victor Tarentinus in turbatam duce amisso 17
navem inpigre transgressus cum summovisset hostis,
et prora iam Tarentinorum esset, puppim male con-
globati tuerentur Romani, repente et alia a puppe tri-
remis hostium apparuit. ita in medio circumventa 18
Romana navis capitur. hinc ceteris terror iniectus, ubi
praetoriam navem captam videre; fugientesque passim
aliae in alto mersae, aliae in terram remis abreptae
mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. ex one- 19
rariis, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in
potestatem hostium venere, aliae ad incertos ventos
hinc atque illinc obliqua transferentes vela in altum
evectae sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies 20
Tarenti res gesta. nam ad quattuor milia hominum
frumentatum egressa cum in agris passim vagarentur,
Livius, qui arci praesidioque Romano praeerat, inten- 21
tus in omnis occasiones gerendae rei C. Persium, in-
pigrum virum, cum duobus milibus et *quingentis* arma-
torum ex arce emisit, qui vage effusos per agros 22
palatosque adortus cum diu passim cecidisset, paucos
ex multis trepida fuga incidentis semiapertis portarum
foribus in urbem compulit, nec *multum afuit, quin*
urbs eodem impetu caperetur. ita aequatae res ad 23
Tarentum, Romanis victoribus *terra, Tarentinis* mari.
frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata
pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus consul, iam magna 1
parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque
sociis expectatus cum venisset, primum ac potissimum
omnium ratus Syracusis nova pace inconditas com-
ponere res; Agrigentum inde, quod belli reliquum erat 2
tenebaturque a Carthaginiensium valido praesidio, duxit
legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat im- 3
perator Carthaginiensium, sed omnem in Muttine Nu-
midisque spem repositam habebant. per totam Siciliam 4
vagus praedas agebat ex sociis Romanorum neque inter-
cludi ab Agrigento vi aut arte ulla nec, quin erumperet,

5 ubi vellet, prohiberi poterat. haec eius gloria quia
iam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in
invidiam vertit, ut ne bene gestae quidem res iam
6 Hannoni propter auctorem satis laetae essent. post-
remo praefecturam eius filio suo dedit, ratus cum im-
perio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum.
7 quod longe aliter evenit: nam veterem favorem eius
sua insuper invidia auxit, neque ille indignitatem in-
iuriae tulit confestimque ad Laevinum occultos nun-
8 tios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta
fides compositusque rei gerendae modus, portam ad
mare ferentem Numidae cum occupassent pulsis inde
custodibus aut caesis, Romanos ad *id* ipsum missos
9 in urbem acceperunt. et cum agmine iam in media
urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno
non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et
ante acciderat, Numidarum esse ad conprimendam
10 seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior
quam Numidarum procul visa, et clamor Romanus
haudquaquam ignotus ad auris accidisset, priusquam
11 ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam
portam emissus adsumpto comite Epicyde cum paucis
ad mare pervenit, nactique opportune parvum navigium,
relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certa-
12 tum erat, in Africam traiecerunt. alia multitudo Poe-
norum Siculorumque ne temptato quidem certamine
cum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent,
13 circa portas caesa. oppido recepto Laevinus, qui ca-
pita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi per-
cussit, ceteros praedamque vendidit; omnem pecuniam
14 Romam misit. fama Agrigentinorum cladis Siciliam
cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinave-
runt. prodita brevi sunt viginti oppida, sex vi capta,
voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta.
15 quarum civitatium principibus cum pro cuiusque me-
rito consul pretia poenasque exsolvisset coegissetque
Siculos positis tandem armis ad agrum colendum animos

convertere, ut esset non incolarum modo alimentis 16
frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae, id quod multis saepe tempestatibus fecerat, annonam levaret, ab Agathyrna inconditam multitudinem secum
in Italiam transvexit. quattuor milia hominum erant, 17
mixti ex omni conluvione, exules, obaerati, capitalia ausi plerique, cum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam
tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus *in* 18
insula tum primum nova pace coalescente velut materiam novandis rebus satis tutum ratus est, et Reginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum adsuetam latrociniis quaerentibus manum. et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio navi- 1
bus deductis evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis classem onerariasque ostium inde Hiberi flu-
minis petere iubet. eodem legiones ex hibernis con- 2
venire cum iussisset, ipse cum quinque milibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. quo cum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerunt cladibus, ratus contione advocata
ita disseruit: "nemo ante me novus imperator militi- 3
bus suis, priusquam opera eorum usus esset, gratias
agere iure ac merito potuit; me vobis, priusquam pro- 4
vinciam aut castra viderem, obligavit fortuna, primum quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos
mortuosque fuistis, deinde quod amissam tanta clade 5
provinciae possessionem integram et populo Romano
et successori mihi virtute vestra obtinuistis. sed cum 6
iam benignitate deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostes,
sed ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor, 7
ne cui vestrum maius id audaciusque consilium quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum aut pro

8 aetate mea videatur. adversae pugnae in Hispania
nullius in animo quam meo minus oblitterari possunt,
quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spa-
tium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae
9 funus, interfecti sunt; sed ut familiaris paene orbitas
ac solitudo frangit animum, ita publica cum fortuna
tum virtus desperare de summa rerum prohibet. ea
fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus
10 bellis victi vicerimus. vetera omitto, Porsinam, Gallos,
Samnites; a Punicis bellis incipiam. quot classes, quot
11 duces, quot exercitus priore bello amissi sunt! iam
quid hoc bello memorem? omnibus aut ipse adfui cla-
dibus aut, quibus afui, maxime unus omnium eas
sensi. Trebia, Trasumennus, Cannae quid aliud sunt
quam monumenta occisorum exercituum consulumque
12 Romanorum? adde defectionem Italiae, Siciliae maioris
partis, Sardiniae; adde ultimum terrorem ac pavorem,
castra Punica inter Anienem ac moenia Romana posita
et visum prope in portis victorem Hannibalem: in hac
ruina rerum stetit una integra atque immobilis virtus
populi Romani, haec omnia strata humi erexit ac
13 sustulit. vos omnium primi, milites, post Cannensem
cladem vadenti Hasdrubali ad Alpis Italiamque, qui
si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset
populi Romani, ductu auspicioque patris mei obsti-
tistis; et hae secundae res illas adversas sustinuerunt.
14 nunc benignitate deum omnia secunda, prospera, in
dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur;
15 in Sicilia Syracusae, Agrigentum captum, pulsi tota
insula hostes receptaque provincia in dicione populi
16 Romani est; in Italia Arpi recepti, Capua capta; iter
omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal,
in extremum angulum agri Bruttii conpulsus, nihil
iam maius precatur deos, quam ut incolumi cedere
17 atque abire ex hostium terra liceat. quid igitur minus
conveniat, milites, quam, cum aliae super alias clades
cumularentur, ac di prope ipsi cum Hannibale starent,

vos hic cum parentibus meis — aequentur enim etiam
honore nominis — sustinuisse labantem fortunam populi
Romani, nunc eosdem, cum illic omnia secunda laeta-
que sunt, animis deficere? nuper quoque *quae* acci- 18
derunt, utinam tam sine meo luctu quam ***. nunc
dii immortales imperii Romani praesides, qui centu-
riis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere
auctores, iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos
etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. ani- 19
mus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates,
praesagit nostram Hispaniam esse, brevi extorre hinc
omne Punicum nomen maria terrasque foeda fuga im-
pleturum. quod mens sua sponte divinat, idem sub- 20
icit ratio haud fallax. vexati ab iis socii nostram fidem
per legatos implorant, tres duces discordantes, prope
ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in di-
versissimas regiones distraxere: eadem in illos ingruit 21
fortuna, quae nuper nos adflixit; nam et deseruntur
ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxere
exercitus, quae patri patruoque meo causa exitii fuit.
nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque 22
singuli nobis resistere poterunt. vos modo, milites,
favete nomini Scipionum, suboli imperatorum vestro-
rum velut accisis recrescenti stirpibus. agite, veteres 23
milites, novum exercitum novumque ducem traducite
Hiberum, traducite in terras cum multis fortibus factis
saepe a vobis peragratas. brevi faciam, ut, quem ad 24
modum nunc noscitatis in me patris patruique simi-
litudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita 25
ingenii, fidei virtutisque effigiem vobis reddam, ut
revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem impera-
torem dicat."

XLII. Hac oratione accensis militum animis, re- 1
licto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus
milibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes
copias — erant autem viginti quinque milia peditum,
duo milia quingenti equites — Hiberum traiecit. ibi 2

quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tris tam di-
versas regiones discessissent Punici exercitus, proxi-
mum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto
in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot
exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare
3 statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum
hostium omni bellico apparatu plenam — ibi arma,
ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant —,
4 sitam praeterea cum opportune ad traiciendum in Afri-
cam, tum super portum satis amplum quantaevis classi
et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro ad-
5 iacet mari. nemo omnium, quo iretur, sciebat praeter
C. Laelium. is classe circummissus ita moderari cur-
sum navium iussus erat, ut eodem tempore Scipio ab
terra exercitum ostenderet et classis portum intraret.
6 septimo die ab Hibero Carthaginem ventum est simul
terra marique. castra ab regione urbis, qua in septem-
trionem versa est, posita; his ab tergo — nam frons
7 natura tuta erat — duplex vallum obiectum. etenim
sita Carthago sic est: sinus est maris media fere
Hispaniae ora, maxime Africo vento oppositus, *ad duo*
milia et quingentos passus introrsus retractus, paulo
plus *mille et ducentos* passus in latitudinem patens.
8 huius in ostio sinus parva insula obiecta ab alto por-
tum ab omnibus ventis praeterquam Africo tutum facit.
ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse,
in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie
cincta mari; ab occasu stagnum claudit paulum etiam
ad septemtrionem fusum, incertae altitudinis utcum-
9 que exaestuat aut deficit mare. continenti urbem iugum
ducentos fere et quinquaginta passus patens coniungit.
unde cum tam parvi operis munitio esset, non obiecit
10 vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe
ostentans, sive ut subeunti saepe ad moenia urbis re-
1 cursus pateret. XLIII. cetera, quae munienda erant,
cum perfecisset, naves etiam in portu, velut mariti-
mam quoque ostentans obsidionem, instruxit; circum-

vectusque classem cum monuisset praefectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique
primo obsessum hostem conari, regressus in castra, 2
ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et spem potiundae cohortando faceret, contione advocata
ita disseruit: "ad urbem unam oppugnandam si quis 3
vos adductos credit, is magis operis vestri quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. oppugnabitis enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe
universam ceperitis Hispaniam. hic sunt obsides 4
omnium nobilium regum populorumque; qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub
Carthaginiensibus sunt, in dicionem tradent; hic pe- 5
cunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercennarios exercitus alant, et quae nobis maximo usui ad conciliandos animos bar-
barorum erit; hic tormenta, arma, omnis apparatus 6
belli est, qui simul et vos instruet et hostis nudabit.
potiemur praeterea cum pulcherrima opulentissimaque 7
urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae cum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus
multo maiora. haec illis arx, hoc horreum, aerarium, 8
armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est; huc rectus ex Africa cursus est; haec una inter Pyrenaeum et Gadis statio; hinc omni Hispaniae imminet Africa." * * *

XLIV. * armaverat. cum terra marique instrui 1
oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit:
oppidanorum duo milia ab ea parte, qua castra Ro- 2
mana erant, opponit, quingentis militibus arcem insidit, quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit; multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset
res, intentam ad omnia occurrere iubet. patefacta 3
deinde porta eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, emittit. Romani duce ipso praecipiente

parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine
4 ipso summittendis essent. et primo haud impares ste-
tere acies; subsidia deinde identidem summissa e ca-
stris non averterunt solum in fugam hostis, sed adeo
effusis institerunt, ut nisi receptui cecinisset, permixti
5 fugientibus inrupturi fuisse in urbem viderentur. tre-
pidatio vero non in proelio maior quam tota urbe fuit.
multae stationes pavore atque fuga desertae sunt, re-
lictique muri, cum, qua cuique erat proximum, de-
6 siluissent. quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem
Mercuri vocant, animadvertit, multis partibus nudata
defensoribus moenia esse, omnis e castris excitos ire
7 ad oppugnandam urbem et ferre scalas iubet. ipse
trium prae se iuvenum validorum scutis oppositis —
ingens enim iam vis omnis generis telorum e muris
volabat — ad urbem succedit, hortatur, imperat quae
8 in rem sunt, quod*que* plurumum ad accendendos mili-
tum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque
9 ignaviae cuiusque adest. itaque in vulnera ac tela
ruunt, neque illos muri neque superstantes armati
10 arcere queunt, quin certatim ascendant. et ab navibus
eodem tempore ea, quae mari adluitur, pars urbis
oppugnari coepta est. ceterum tumultus inde maior
11 quam vis *ad*hiberi poterat. dum adplicant, dum raptim
exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum
est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et
1 certamine alii alios inpediunt. XLV. inter haec re-
pleverat iam Poenus armatis muros, et vis magna ex
2 ingenti copia congesta telorum suppeditabat. sed ne-
que viri nec tela nec quicquam aliud aeque quam
moenia ipsa sese defendebant. rarae enim scalae alti-
tudini aequari poterant, et quo quaeque altiores, eo
3 infirmiores erant. itaque cum summus quisque evadere
non posset, subirent tamen alii, onere ipso frange-
bantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem
4 oculis offudisset, ad terram delati sunt. et cum passim
homines scalaeque ruerent, et ipso successu audacia

atque alacritas hostium cresceret, signum receptui
datum est; quod spem non praesentis modo ab tanto 5
certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in
posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse,
opera et difficilia esse et tempus datura ad ferendam
opem imperatoribus suis.
Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab 6
defessis iam vulneratisque recentis integrosque alios
accipere scalas iubet *et* vi maiore adgredi urbem. ipse, 7
ut ei nuntiatum est aestum decedere, quod per pisca-
tores Tarraconenses nunc levibus cumbis, nunc, ubi
eae siderent, vadis pervagatos stagnum conpertum
habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo
secum armatos *quingentos* duxit. medium ferme diei 8
erat, et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu
trahebatur aqua, acer etiam septemtrio ortus inclina-
tum stagnum eodem quo aestus ferebat et adeo nuda-
verat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi
genua vix superaret. hoc cura ac ratione compertum 9
in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum
Romanis mare verterent et stagna auferrent viasque
ante numquam initas humano vestigio aperirent, Nep-
tunum iubebat ducem itineris sequi ac medio stagno
evadere ad moenia. XLVI. ab terra ingens labor suc- 1
cedentibus erat; nec altitudine tantum moenium im-
pediebantur, sed quod e *turribus pugn*antis ad ancipites
utrimque ictus subiectos habebant Romanos, ut latera
infestiora subeuntibus quam adversa corpora essent.
at parte in alia quingentis et per stagnum facilis 2
transitus et in murum ascensus inde fuit; nam neque
opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni prae-
sidio satis creditum foret, nec ulla armatorum statio
aut custodia opposita intentis omnibus ad opem eo
ferendam, unde periculum ostendebatur. ubi urbem 3
sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo
cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne con-
tractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium 4

non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnan-
5 tium spectantiumque et adhortantium pugnantis, ut
nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela
in aversos inciderunt et utrimque ancipitem hostem
6 habebant. tunc turbatis defensoribus metu et moenia
capta, et porta intus forisque pariter refringi coepta;
et mox caedendo confectis ac distractis, ne iter in-
7 pediretur, foribus armati impetum fecerunt. magna
multitudo et muros transcendebat, sed ii passim ad
caedem oppidanorum versi; illa, quae portam ingressa
erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media
8 urbe usque in forum processit. inde cum duobus itine-
ribus fugientis videret hostis, alios ad tumulum in
orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum
praesidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum
omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, re-
fugerat, partim copiarum ad tumulum expugnandum
9 mittit, partim ipse ad arcem ducit. et tumulus primo
impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere,
cum omnia hostium plena videret neque spem ullam
10 esse, se arcemque et praesidium dedidit. quoad dedita
arx est, caedes tota urbe passim factae, nec ulli pube-
rum, qui obvius fuit, parcebatur; tum signo dato cae-
dibus finis factus; ad praedam victores versi, quae
ingens omnis generis fuit.

1 XLVII. Liberorum capitum virile secus ad decem
milia capta. inde, qui cives Novae Carthaginis erant,
dimisit, urbemque et sua omnia, quae reliqua eis bellum
2 fecerat, restituit. opifices ad duo milia hominum erant:
eos publicos fore populi Romani edixit cum spe propin-
qua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam
3 navassent. ceteram multitudinem incolarum iuvenum
ac validorum servorum in classem ad supplementum
remigum dedit; et auxerat navibus octo captivis clas-
4 sem. extra hanc multitudinem Hispanorum obsides
erant, quorum, perinde ac si sociorum liberi essent,
5 cura habita. captus et apparatus ingens belli: cata-

pultae maximae formae centum viginti, minores du-
centae octoginta una, ballistae maiores viginti tres, 6
minores quinquaginta duae, scorpionum maiorum mi-
norumque et armorum telorumque ingens numerus,
signa militaria septuaginta quattuor. et auri argenti- 7
que relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae
fuerunt ducentae septuaginta sex, librae ferme omnes
pondo; argenti infecti signatique decem et octo milia
et trecenta pondo, vasorum argenteorum magnus nu-
merus. haec omnia C. Flaminio quaestori adpensa ad- 8
numerataque sunt; tritici quadringenta milia modium,
hordei ducenta septuaginta. naves onerariae sexaginta 9
tres in portu expugnatae captaeque, quaedam cum suis
oneribus, frumento, armis, aere praeterea ferroque et
linteis et sparto et navali alia materia ad classem
aedificandam, ut minimum omnium inter tantas opes 10
belli captas Carthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis na- 1
valibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones 2
reduxit fessosque milites omnibus uno die belli operi-
bus, quippe qui et acie dimicassent et capienda urbe
tantum laboris periculique adissent et capta cum iis,
qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnas-
sent, curare corpora iussit. postero die militibus nava- 3
libusque sociis convocatis primum dis immortalibus
laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulen-
tissimae omnium in Hispania uno die compotem fecis-
sent, sed ante eo congessissent omnis Africae atque
Hispaniae opes, ut neque hostibus quicquam relin-
queretur, et sibi ac suis omnia superessent. militum 4
deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio
hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni
vada, non castellum in alto tumulo situm, non muni-
tissima arx deterruisset, quo minus transcenderent
omnia perrumperentque. itaque quamquam omnibus 5
omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus eius
esse, qui primus murum ascendisset; profiteretur, qui

6 se dignum eo duceret dono. duo professi sunt, Q. Ti-
berilius centurio legionis quartae et Sex. Digitius socius
navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant,
quam studia excitaverant uterque sui corporis homi-
7 num. sociis C. Laelius praefectus classis, legionariis
8 M. Sempronius Tuditanus aderat. ea contentio cum
prope seditionem veniret, Scipio tris recuperatores cum
se daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibus-
que auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcen-
9 disset, C. Laelio et M. Sempronio, advocatis partis
utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adiecit
eosque tris recuperatores considere et causam cogno-
10 scere iussit. cum res eo maiore ageretur certamine,
quod amoti tantae dignitatis non tam advocati quam
moderatores studiorum fuerant, C. Laelius relicto con-
11 silio ad tribunal ad Scipionem accedit eumque docet
rem sine modo ac modestia agi, ac prope esse, ut
manus inter se conferant. ceterum etiam si vis absit,
nihilo minus detestabili exemplo rem agi, quippe ubi
12 fraude ac periurio decus petatur virtutis. stare hinc
legionarios milites, hinc classicos, per omnis deos para-
tos iurare magis quae velint, quam quae sciant vera
esse, et obstringere periurio non se solum suumque
caput, sed signa militaria et aquilas sacramentique
13 religionem. haec se ad eum de sententia P. Cornelii
et M. Sempronii deferre. Scipio conlaudato Laelio ad
contionem advocavit pronuntiavitque se satis comper-
tum habere Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter in
murum escendisse, seque eos ambos virtutis causa
14 coronis muralibus donare. tum reliquos, prout cuius-
que meritum virtusque erat, donavit; ante omnis C.
Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibi-
met ipse aequavit et corona aurea ac triginta bubus
donavit.

1 XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniae vocari
iussit; quorum quantus numerus fuerit piget scribere,
quippe cum alibi trecentos ferme, alibi tria milia

septingentos viginti quattuor fuisse inveniam. aeque 2
et alia inter auctores discrepant. praesidium Punicum
alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum
milium fuisse scribit. capta alibi decem milia capi-
tum, alibi supra quinque et viginti invenio. scorpiones 3
maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim,
si auctorem Graecum sequar Silenum; si Valerium
Antiatem, maiorum scorpionum sex milia, minorum
decem et tria milia: adeo nullus mentiendi modus est.
ne de ducibus quidem convenit. plerique Laelium prae- 4
fuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanum dicant;
Arinen praefuisse Punico praesidio deditumque Romanis 5
Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. non 6
de numero navium captarum, non de pondere auri at-
que argenti et redactae pecuniae convenit. si aliquis
adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. ce- 7
terum vocatis obsidibus primum universos bonum ani-
mum habere iussit: venisse enim eos in populi Romani 8
potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines
malit exterasque gentis fide ac societate iunctas habere
quam tristi subiectas servitio. deinde acceptis nomi- 9
nibus civitatium recensuit captivos, quot cuiusque po-
puli essent, et nuntios domum misit, ut ad suos quisque
recipiendos veniret. si quarum forte civitatium legati 10
aderant, eis praesentibus suos restituit; ceterorum cu-
ram benigne tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit.
inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, 11
Mandoni uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli
erat, flens ad pedes imperatoris procubuit obtestari-
que coepit, ut curam cultumque feminarum impensius
custodibus commendaret. cum Scipio nihil defuturum 12
iis profecto diceret, tum rursus mulier: "haud magni
ista facimus" inquit; "quid enim huic fortunae non
satis est? alia me cura aetatem harum intuentem —
nam ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum —
stimulat." et aetate et forma florentes circa eam In- 13
dibilis filiae erant aliaeque nobilitate pari, quae omnes

14 eam pro parente colebant. tum Scipio "meae populi-
que Romani disciplinae causa facerem" inquit, "ne
quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violare-
15 tur; nunc ut id curem inpensius, vestra quoque virtus
dignitasque facit, quae ne in malis quidem oblitae
16 decoris matronalis estis." spectatae deinde integritatis
viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac
modeste quam hospitum coniuges ac matres iussit.

1 L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum
adulta virgo adeo eximia forma, ut, quacumque in-
2 cedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunc-
tatus patriam parentesque, inter cetera accepit despon-
sam eam principi Celtiberorum; adulescenti Allucio no-
3 men erat. extemplo igitur parentibus sponsoque ab
domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsae
amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone
4 quam parentis adloquitur: "iuvenis" inquit "iuvenem
appello, quo minor sit inter nos huius sermonis vere-
cundia. ego, cam sponsa tua capta a militibus nostris
ad me ducta esset audiremque tibi eam cordi esse et
5 forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo
aetatis, praesertim in recto et legitimo amore, et non
res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi
dari sponsam impensius amanti vellem, tuo, cuius
6 possum, amori faveo. fuit sponsa tua apud me eadem
qua apud soceros tuos parentisque suos verecundia;
servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque
7 dari tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo
munere paciscor: amicus populo Romano sis et, si me
virum bonum credis esse, qualis patrem patruumque
meum iam ante hae gentes norant, scias multos nostri
similes in civitate Romana esse nec ullum in terris
8 hodie populum dici posse, quem minus tibi hostem
9 tuisque esse velis aut amicum malis." cum adulescens
simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis
tenens, deos omnis invocaret ad gratiam illi pro se
referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis

pro suo animo atque illius erga se merito esset, paren-
tes inde cognatique virginis appellati; qui, quoniam 10
gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam
satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipio- 11
nem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt, haud
minorem eius rei apud se gratiam futuram esse ad-
firmantes quam redditae inviolatae foret virginis. Sci- 12
pio, quando tanto opere peterent, accepturum se polli-
citus poni ante pedes iussit vocatoque ad se Allucio
"super dotem" inquit, "quam accepturus a socero es,
haec tibi a me dotalia dona accedent" aurumque tollere
ac sibi habere iussit. his laetus donis honoribusque 13
dimissus domum implevit popularis laudibus meritis
Scipionis: venisse dis simillimum iuvenem, vincentem
omnia cum armis tum benignitate ac beneficiis. ita- 14
que dilectu clientium habito cum delectis mille et
quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipio-
nem revertit.

LI. Scipio retentum secum Laelium, dum captivos 1
obsidesque et praedam ex consilio eius disponeret,
satis omnibus compositis, data quinqueremi *e* captivis 2
*at*que Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul
cum eo capti erant, in navem inpositis nuntium vic-
toriae Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari 3
Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribus-
que copiis absumpsit. primo die legiones in armis 4
quattuor milium spatio decurrerunt; secundo die arma
curare et tergere ante tentoria iussi; tertio die rudi-
bus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt
praepilatisque missilibus iaculati sunt; quarto die quies
data; quinto iterum in armis decursum est. hunc or- 5
dinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati
sunt, servarunt. remigium classicique milites tranquillo 6
in altum evecti agilitatem navium simulacris navalis
pugnae experiebantur. haec extra urbem terra mari- 7
que corpora simul animosque ad bellum acuebant; urbs
ipsa strepebat apparatu belli fabris omnium generum

8 in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat:
nunc in classe ac navali erat, nunc cum legionibus
decurrebat, nunc operibus aspiciendis tempus dabat,
quaeque in officinis quaeque in armamentario ac na-
valibus fabrorum multitudo pluruma in singulos dies
9 certamine ingenti faciebat. his ita incohatis refectis-
que, quae quassata erant muri, dispositisque praesidiis
10 ad custodiam urbis Tarraconem est profectus, a multis
legationibus protinus in via aditus, quas partim dato
responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraco-
nem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat
conventum. et cuncti fere qui cis Hiberum incolunt
populi, multi etiam ulterioris provinciae convenerunt.
11 Carthaginiensium duces primo ex industria famam
captae Carthaginis conpresserunt; deinde, ut clarior
res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, eleva-
12 bant verbis: necopinato adventu ac prope furto unius
diei urbem unam Hispaniae interceptam, cuius rei
tam parvae praemio elatum insolentem iuvenem in-
modico gaudio speciem magnae victoriae imposuisse;
13 at ubi adpropinquare tres duces, tres victores hostium
exercitus audisset, occursuram ei extemplo domestico-
14 rum funerum memoriam. haec in vulgus iactabant,
haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium
Carthagine amissa decessisset.